

*Kalbin Zümrüt
Tepeleri*

M. Fetihullah Gülen

4
cilt

KALBİN
ZÜMRÜT
TEPELERİ

4

M. Fethullah Gülen

KALBİN
ZÜMRÜT
TEPELERİ

4

M. Fethullah Gülen

Kalbin Zümrüt Tepeleri

4

Copyright © Nil Yayınları, 2011

*Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.'ne aittir.
Eserde yer alan metin ve resimlerin, Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.*

ISBN

978-975-315-224-2

Yayın Numarası

260

Çağlayan A. Ş.

TS EN ISO 9001:2000

Ser No: 300-01

Sarıncı Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR

Tel: (0232) 274 22 15

Şubat 2011

Genel Dağıtım

Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31

Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Nil Yayınları

Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1

Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 522 11 44 Faks: (0216) 522 11 78

www.nil.com.tr

İçindekiler

Tâlib, Mürîd, Sâlik, Vâsıl.....	11
Tâlib, Mürîd, Sâlik, Vâsıl Silsilesi İçerisinde Farklı Bir Zaviyeden Sâlik.....	23
Vâsıl.....	32
Huşû ve Hürmet.....	44
Sır Ufku ve Ötesi.....	53
Hak, Hakikat ve Ötesi.....	61
Allah ve Ulûhiyet Hakikati.....	67
Fizik Ötesi Âlemler.....	78
Arş.....	78
Kürsî.....	85
Sidretü'l-Müntehâ.....	89
Beyt-i Mâmur.....	91
Levh-i Mahfuz ve Berisi.....	94
Taayyünât ve Berisi.....	103

Sıfât-ı Sübhaniye.....	113
Usûlüddin Açısından Sıfât-ı Sübhâniye.....	121
1. Tenzihî sıfatlar	121
2. Zâtî Sıfatlar	122
1. Vücut.....	122
2. Vahdaniyet.....	123
3. Kıdem.....	125
4. Bekâ.....	125
5. Muhalefetün lilhavâdis	127
6. Kıyam binefsihî.....	127
3. Sübûtî Sıfatlar	128
1. Hayat.....	129
2. İlim	130
3. Sem	132
4. Basar	132
5. İrade.....	133
6. Kudret	136
7. Kelâm.....	137
8. Tekvîn	138
4. Fiilî Sıfatlar	139
1. Halk.....	139
2. İbdâ	141
3. İnşâ.....	141
4-5. İhyâ ve İmâte.....	142
6. Terzîk.....	143

Haberî Sıfatlar	145
Esmâ-i Hüsnâ	150
Zât-ı İlâhiyeye Delâlet Eden İsimler	161
Evsâf-ı Sübhaniyeye Dayanan İsimler	162
Ef'âl-i İlâhiyeye Delâlet Eden İsimler	163
İsimlerin Esasları	165
Esmâ-i Celâliye	165
Esmâ-i Cemaliye	166
Bir Uzun Seyahati Noktalarken	167
Âyetler İndeksi	181
Hadis ve Eserler İndeksi	185
Arapça - Farsça Şiirler ve Sözler İndeksi	187
Karma İndeks	189
Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler	203

*Varlığımın remzi, Muallâ Vâlidem
Refia Gülen Hanımefendi'ye ithâf olunur.*

Tâlib, Mürîd, Sâlik, Vâsıl

Allah gaye, insan yolcu ve yollar mahlukatın solukları sayısınca. İlâhî isimlere mazhariyet, yolcuların lütfî donanımları, onlara özel teveccühler, hizmet-i lâhikaya önceden iltifatlar, bu yolda çizgi belirleyici önemli esaslar.. hedefin Hak rızası olduğunda şüphe yok.. en büyük vesile O'nu bilip tanımak ve irşad unvanıyla başkalarına da duyurup tanıtmak. İstidatların değişik olmasından, kabiliyet ve karakterlerin farklılığından, mizaç ve meşreplerin tenevvüünden meydana gelmiş bir sürü yol-yöntem ve sistem var; muhkemât testli yol-yöntem ve sistem. Bu sistemleri kullanarak bu yollarda seyahat edenlerin hemen hepsi O'na yürüyor. Seferler bazen farklı noktalarda başlıyor; ama, misafirlik aynı şekilde geliyor ve yolculuk da gidip aynı atmosferin bir bucağında son buluyor.

Her yolcunun serhaddi, onun arş-ı kemalâtıyla mukayyet. Bütün yolcuların hareket noktaları tıpkı meydan, rıhtım, liman ve rampalar türünden birbirinden farklı olduğu gibi, aşılın menzil, ulaşılan alan, yakalanan ufuk, geçirilen ahvâl ve ikamet edilen makam hep aynı arsada gerçekleşse de, her biri ayrı bir ufukta rengârenk ve Cennet yamaçları gibi de değişik desenlerle bezeli.. bu iç içe, üst üste, yan yana, inişli-çıkışlı, geniş-dar, dümdüz-engebeli yollarda değişik yürüyüş

tarzları ve farklı yürüme üslûpları var. İbtidâlar-intihâlar sayılmayacak kadar çok; ama öz itibarıyla da aralarında herhangi bir münâfât yok. Bir yolcuya göre müntehâ sayılan bir nokta bir diğere göre mücerret talebe bağlı mebde gibi bir şey. Yollarda, yürüdüğünü zanneden, çok koşmuş ama hiç mesafe alamamış yorgun yolzedeler de var. Tabii bunların yanında, uzay-zaman üstü ufuklarda dolaşan, ötelere azmetmiş seyyahların sayısı da az değil.

Aslında, eller sımsıkı “hablü’l-metin”de (kopmayan ipte), gözler ve gönüller de Kitap ve Sünnet’in muhkemâtında olduktan sonra, yollar hep Hakk’a uzanmakta ve yolcular da birer hak yolcusu. Konuma göre duruş ve yollarda farklı üslûplarla yürüyüş, dinin ruhundaki vüs’at ve yüsürden, içtihada açık alanların genişlik ve müsamahaya mübtenî olmasından, farklı isimlerin değişik tecellilerinden ve istidatların tenevvüünden kaynaklanmaktadır. Ne olursa olsun, yolcuların hepsi O’na yürümektedir ve “hak yolcusu” tabiri de yollardaki bu seyyahların umumî unvanıdır. Fakir, bazen nüansları gözettiğim oldu/oluyor. Bazen de bunları nazar-ı itibara almayarak O’na yürüyen herkese hak yolcusu demede beis görmedim/görmüyorum.

Her Hakk’a yürüyene, inancının enginliği, islâmî anlayışının rasâneti, ihsan şuurunun derinliği, düşünce ufkunun zenginliği, vicdanının vüs’ati, zâhir-bâtın bütün havâssının kusursuz vazife görmesi, melekât-ı akliye ve ruhiyesini tam değerlendirebilmesi, seyr-i ruhanisinde yükselebilmek kapasitesine sahip olması, yürümeye “âlem-i halk”tan başlaması veya seyahatini “âlem-i emr”e bağlı götürmesi, safveti, samimiyeti, ihlâsı, azmi, kararlılığı ve Hakk’a karşı vefası itibarıyla birer ayrı isim verip her yolculuk türünü o unvanla yad etmek yerine –ki ben şahsen bunun pratik bir faydası olmadığı kanaatindeyim– mübtedî ve müntehînin izâfiliği mahfuz pek çok farklı kulvarlarda seyahat eden bu yolcuları *tâlib*, *mürîd*,

sâlik, vâsıl başlıkları altında hulâsa etmenin daha uygun olacağını düşünüyorum. Ayrıca, hak yolcusunu bu birbirinden ayrı ama mutlaka birbiriyle irtibatlı unvanlarla arz ederken, tâlib için söz konusu olmasa da mârifet ufukları itibarıyla –derece farklılıkları mahfuz– mürîd, sâlik ve vâsıl unvanları yerine bazen “ârif” kelimesini kullandığımız da oldu/olacaktır.

Şimdi isterseniz, her biri değişik hususiyetleri aksettiren hak yolcusu ile alâkalı bu unvanları birer birer hecelelemeye çalışalım:

Tâlib: İsteyen, arzu eden, bilgi, mârifet veya başka herhangi bir şeyi elde etmeye çalışana denir ki, daha çok ilim, mârifet ve hakikat... gibi hususların mebâdîlerini öğrenmeye müteveccih ve bu çerçevede gayret içinde bulunan, takip ettiği şeyleri elde edebileceği azmiyle oturup kalkan mübtedî hak yolcusu demektir. İşin başlangıcında bulunması itibarıyla, bu seviyedeki bir mübtedî yolcu bazılarınca küçük görülebilir; aslında mesele hiç de öyle değildir; zira sonraki bütün oluşumlar ve mazhariyetler, tâlibdeki böyle bir talebe bağlı meydana gelmekte ve o çekirdeğe bağlı filizlenip inkişaf etmektedir. Hz. Cüneyd, talebin çok önemli olduğunu ifade sadedinde *مَنْ طَلَبَ وَجَدَّ وَجَدَّ* “Talep eden, talebinde ciddî olan istediğini elde eder.”¹ buyurur ki, bu söz zamanla halk arasında umumî bir düstur hâlini almıştır.

Sofiler, tâlib kelimesini, tasavvuf mesleğine intisap eden, bir mürşidden el alan ve bir üstadın rehberliğine giren mânâsında kullanmışlardır ki, hak yolcularına mahsus dört özel unvanın ilkidir. Ne var ki, bazen tâlib, iradesinin hakkını verince birdenbire değişip mürîde inkılâp eder; sonra yürür sâlik ufkuna ulaşır ve Hakk’ın inayetiyle yükselir vuslat rüyaları görmeye başlar. Bazen de o, talebin dar ufkunda sıkışır kalır ve

¹ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/318. Yakın ifadeler için bkz.: İbnü'l-Cevzî, *el-Müdhiş* s.490; İbn Hacer, *Mukaddimetü Fethu'l-bârî* s.14.

sürekli yol yorgunluğu yaşamasına rağmen asla mesafe almadığı da olur. Zaten her önüne gelen de hemen tâlib olarak kabul edilmez ya; her şeyin bir âdâb ve erkânı olduğu gibi tâlib kabul edilebilmenin de kendine göre yolu-yöntemi vardır. Her namzet, hareketleri, genel tavırları, karakterinin böyle bir yolculuğa müsait olup olmayışı itibarıyla bir kâmil mürşid ve üstad tarafından usûlünce test edilir. Müsait görülürse, “Tut üstadın elinden, yürü Hakk’a!” denir. Böyle bir tevcihten sonra o artık bir tâlib ve aynı zamanda bir mürîd namzedidir. Yürür mürşidin rehberliğinde gönlüne açılan dünyalara.. ve pervaz eder istidadına yol veren şâhikalarda. Ne var ki, her şey hemen bununla da bitmez; tutunduğu ele –vasıtalık mülâhazasıyla– sımsıkı sarılması, girdiği yolda kararlı yürümesi, mesleğine can u gönülden bağlanması ve elindeki Hakk’ın esmâsını temâşâ edeceği o aynayı kırmaması; kırmaması ve bir nîm-nigâh ile hep O’na bakması gerekir. Muhammed Ali Hilmi Dede, tâlibe ait mülâhazalarını yukarıdaki çerçeveye yakın şöyle ifade eder:

*Tâlib olan tutar mürşid elini,
Hakk’a verir ol dem can u dilini;
Tığ-ı bend ile bağlar mürîd belini;
Mürşidin bendini tutmak sezâdir.*

Evet, tâlib, tâlib-i feyz-i Hudâ ise her zaman durması gerekli olan yerde durmalı, âşık-ı nur-i Hudâ da sürekli O’na müteveccih bulunmalıdır ki, onun talebi gerçek talep olsun ve Hazreti Murad’dan da teveccühler görsün. Hazreti Maksud u Murad yolunda iradesinin hakkını eda etmeye azmetmiş mürîde düşen de işte böyle bir duruş ve böyle bir teveccühtür.

Mürîd: Dileyen ve irade eden mânâlarıyla karşılığını vermeye çalıştığımız bir kelime.. sofilerce o, el tutan, birine intisap eden, mânevî hayatı adına bir kâmil insanın rehberliğine giren; dahası, şahsî istek ve dileklerinden vazgeçerek

dinin emirleri çerçevesinde bir mürşid-i kâmil ve üstada teslim olup inkıyat eden hak yolcusunun unvanıdır ki –Kalbin Zümrüt Tepeleri’nde temas edilmişti²– henüz sülûk yoluna girmemiş/girememiş dervişler hakkında kullanılan bir tabirdir.. ve bu unvan altında ulaşılan mertebelerin ilki de “fenâ fişşeyh” mertebesidir.

Muhyiddin İbn Arabî, mürîdi, kendi hesabına bakma, görme ve dilemeden tecerrüd etmiş, Allah’a müteveccih sâlik şeklinde tarif eder ki, bunlar erbâbı arasında bilinenden çok farklı şeylerdir. Ona göre hakikî mürîd, iradesini Allah’tan bilir; arzu ve temayüllerini de O’nun meşîetinin aksi sayar; başka bütün dilemeleri ve istemeleri ise tamamen izafî görür. Bu görüş ve duyuş şayet bir hâl ve zevk meselesi ise, ona kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur; öyle değilse, burada “Usûlüddin” ulemâsının söyleyeceği bazı şeyler olabilir... Hz. Muhyiddin gibi düşünen zatlar, ulûm ve maarif konusunda “irade” deyip bir bakıma her şeyi insanî meyelâna bağlasalar da, ilâhî meşîetin söz konusu olduğu yerde hemen her zaman târik-i iradeyi teb-cil ederler. Aslında bu kabîl şeylerdeki mütebâyin beyanlar biraz da zevk u şuhûd kaynaklıdır ve şahıstan şahısa, mizaçtan mizaca, hâlden hâle bir kısım farklılıklar arz edebilirler...

Mürîd, kime intisap ederse etsin asıl muradı, herkesin de maksudu ve matlubu olan Allah’tır. Ancak her mürîdin aynı olmadığı ve seyahatini farklı bir yörüngede sürdürdüğü de bir gerçektir: Mürîd vardır ki –buna “mutlak mürîd” derler– hiçbir hususta üstad ve mürşidine itiraz etmez, muhalefet sayılacak tavırlarda bulunmaz ve onun her dediğini hemen kabul eder, söylediği sözlere başka kapılarda delil aramaz. Mürîd de vardır ki, bu ölçüde hassas davranmasa da zâhir u bâtınıyla üstadının emrine tâbi olur ve artık farklı yol ve yöntem arama lüzumu hissetmez. Böyle birine de “mecâzen

² Bkz.: M.F. Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri* 1/201.

mürîd” demişlerdir. –Ona da mürîd denilecekse– bir mürîd de vardır ki, mürşidine zâhiren muvafakat içinde görünse de, onun gıyabında ve iç mülâhazalarında sürekli ona karşı muhalefet soluklar, farklı hareket etmede beis görmez ve hemen her zaman gelgitler yaşar. Sofiye böyleleri için de, dönek mânâsına “mürted” kelimesini yakıştırmışlardır.

Mürîdde aranan en önemli vasıflar sıdk, emanet, istikamet... gibi mukarrabînde bulunan sıfatlardır. Bir mürîd için doğru olma, doğru düşünme ve arz u semaca her zaman emniyetle yâd edilme, açık-kapalı her hâliyle çevresine güven telkin etme; bunların yanında iradesinin hakkını yerine getirip tam bir azim ve azimet insanı olma... gibi hususiyetler de onun önemli vasıflarından sayılagelmıştır.

Mürîd, henüz mebdede bir hak yolcusu olsa da, bir sülûk eri hassasiyetiyle her zaman şer’î kıstaslara saygılı, mârufa riayetkâr olmalı ve münkerden de olabildiğine uzak durmalıdır. Ezkaza bir münkeri irtikâp ya da bir mârufu terk ettiğinde de, Allah’ın sevmediği bir fiil ve bir davranışın isini-pasını üzerinde fazla taşımama, günah ve hatalara hakk-ı hayat tanımama mülâhazasıyla hemen bir tevbe, inâbe ve evbe kurnasının altına koşmalı; bir an evvel, kalb ve ruhunda yaralar açan o virüs ve o lekelerden mutlaka arınmalıdır.

Ayrıca, Hak yolunda olan ve her an O’nun rızasını arayan böyle bir yolcu, elinden geldiğince gönlünü o biricik Matlub’a bağlamalı; kesben olmasa da kalben mal-menâl düşüncesini, makam-mansıp sevdasını; hatta rahat etme arzusununu, mâsivâ muhabbet ve alâkasını gönlünden söküp atmalı; dahası, olma ile olmamayı, belli şeylere mazhariyetle onlardan mahrumiyeti, kazanma ile kaybetmeyi, gelenle gelmeyen, kalanla gideni, kabulle reddi bir bilmeli ve ruh dünyasında bütün bu zıtları müsavî tutmaya çalışmalıdır.

Müntehâsı, harfiyen Rabbin iradesine uyup O’nun muradında erimek olan mürîdlik, mebdede de muallim ve üstada

tam tebaiyetten geçer. Mürîdin, şer’-i şerif dairesinde yapılan tekliflere, “Bu niçin böyle?” demeden itaat etmesi, tavsiye edilen şeyleri hemen yerine getirmesi, üzerine aldığı evrâd ü ezkârı asla aksatmaması devamlılığa terettüp eden teveccüh ve iltifatlar açısından fevkalâde önemlidir. ve aslında bunlar, Kitap ve Sünnet’e ittiba etme mevzuunda birer bileme, hazırlama ve onun hassasiyetini artırma ameliyeleri mesabesindedir. Üstadına veya mürşidine bağlılıkta iradesinin hakkını milimi milimine yerine getiren bir hak yolcusunun, Hakk’ın emir ve yasakları karşısında da ne denli duyarlı olacağı açıktır; elverir ki, aynayı güneşin yerine koymasın, vesile ve vasıtayı da gaye gibi görmesin...

Mürîdin, Allah karşısındaki tavrı, kendine ve diğer insanlara bakışı ve değerlendirmesi; ilâhî mevhibe, vâridât ve nimetler hakkındaki yorum, tevil ve takdirleri de fevkalâde önemlidir. Her şeyden evvel, o kendini herkesin dûnunda görmeli, böyle bir tespiti dayanaksız bırakmamak için de, nefsi hakkında tevsi-i tahkikat üzere tevsi-i tahkikat yapıyor gibi yanlışlarını derinlemesine gözden geçirmeli; gözüne ilişen kusur, hata ve günahlarını, gönlünde yeni işlenmiş gibi hep dipdiri ve canlı duymaya çalışmalı; her an, her saat, her gün kendisiyle meşgul olmalı ve başkalarının yakasından mutlaka elini çekmelidir. Varsa kendinde, gözüne, kulağına ilişen bir kısım meziyetleri, –müzekkâ olmadığından– onları da istidraç olabileceği mülâhazasıyla titreyerek karşılamalı; en büyük hizmetlerinden en içten ibadetlerine, en tahammülfersâ çilelerinden en zahmetli seyr u sülûk denemelerine kadar hiçbir hareket ve faaliyetinde ne kendinde bir şey görmeli ne de fevkalâdeden beklentilere girmelidir. Başından aşağıya sağanak sağanak boşalan –şayet boşalıyorsa– lütufları, “*Değildir bu bana lâıyk bu eltâf / Bana bu lütf ile ihsan nedendir.*” (M. Lütfi) deyip her türlü mazhariyeti, ibtilâ olabileceği endişesiyle karşılamalı, liyakat düşüncelerini silip süpürüp kafasından

atmalı; olmuş veya kendi kendine gelmiş şeyleri, nankörlük sayılmadığı durumlarda bir daha hatırlamayacak şekilde nisyanaya gömmeli, Hakk'a karşı küfran-ı nimette bulunmuş olma endişesini de bir kelâm-ı nefsîyle "tahdis-i nimet"e emanet edip işin içinden sıyrılmamalıdır. Aksine, böyle davranılmadığı takdirde çok defa kazanma yolu gider bir haybet çukuruna dayanır; mevhibe gibi görünen şeyler de birer hizlân sebebi oluverir.

Aslında, kalbi ve kafası mevhibe ve vâridât beklentisinde, hisleri fevkalâde zuhurlar peşinde olan bir mürîdin Cenâb-ı Hak'la sağlam bir münasebet içinde olması da düşünülemez. Nasıl düşünülür ki, o, bir "beyt-i Hudâ" olan gönlünü Hak'tan gayri her şeyden temizleyip iç âleminde hep O'nunla meşgul olacağına, vazife ve sorumluluklarının dışında kendini aşan şeylerle vaktini israf etmekte ve sürekli, istek-talep inhirafları yaşamaktadır.

Mürîdin, Kur'ân'ın yeterliliğine, Sünnet'in Peygamber sesi-soluğu olduğuna itimat ve güveni sağlam olmalı; bu kaynakları bizzat kullanabilecek seviyede olmasa bile, onlara derin bir saygı içinde sımsıkı merbut bulunmalı, onlar vasıtasıyla aradığı her şeye ulaşabileceği inancını hep korumalı; hayatını Kur'ân'la içli-dışlı geçirmenin bir mazhariyet olduğunu düşünmeli ve bütün benliğiyle her zaman O'na yakın, maddî-mânevî, kalbî-ruhî yararı olmayan bilgi görünümlü dedikodulardan ve fantastik şeylerden de uzak durmalıdır.

Bir rehber vesâyetinde Hakk'a yönelmiş her irade eri ve aynı zamanda bir disiplin kahramanı sayılan her hak yolcusu, şahsî hayatından Rabbiyle münasebetlerine kadar her hususta dikkatli yaşamalı, kalbiyle davranışları arasında herhangi bir çelişkiye meydan vermemeli, her zaman temkinli davranmalı; az yemeli, az içmeli, az uyumalı, az konuşmalı; yiyip içmesini, uyuyup istirahat etmesini, konuşup başkalarına

bir şeyler anlatmasını zaruret ve ihtiyaçlarla sınırlı tutmalı ve daha fazlasını israf sayarak her zaman durması gerekli olan yerde mutlaka durmalıdır. Evet, hakikî mürîd, nefsiyle muamelelerinde her zaman kararlı bir muhalefet sergiler; nefsi-ne muhalefeti Allah'a kurbiyet vesilesi, onun arkasından sürüklenip gitmeyi de bir haybet ve hüsrân sebebi sayar. Zaten hevâ ve hevesiyle barışık yaşayan birisi hakkında mürîd tabirini de mecaza hamletmişlerdir. Zira, murad ve maksuduna yönelmiş birinin, dönüp yeniden Hudâ'nın yerine hevâyı ikame etmesi, onun, yürüdüğü bu yoldan geriye dönmesi mânâsına gelir ki, bu da erbabınca riddet demektir. Mürîd teveccüh ettiği kapıda, yürüdüğü yolda hep sabit-kadem olmalı ve derin bir sadâkat ruhu sergilemelidir. Yoksa, daha işin başında iradesi adına yenik düşmüş birinin ne sadâkat ne emanet ne de istikametinden bahsedilemeyeceği gibi, o kapıda iğreti duran bu tür bir riddet namzedinin, ne ef'âl-i ilâhîyi tam ve doğru okuması ne esmâ-i rabbâniyeden bir şey anlaması ne de sıfât-ı sübhaniyeyi duyup kavraması söz konusu değildir. Onun her düşüncesi zann ü tahmin, her tavır ve davranışı da mürîdliği gibi yamuk-yumuktur.

Başta mürîd olmak üzere, hemen her seviyedeki hak yolcusu için şu hususlar da fevkalâde önemlidir:

Hak yolcusunun, “nefy-i vücud” esasına bağlılık çerçevesinde kendisini sıfırlaması, yürüdüğü yolda Allah'ın ilk mevhibelerini, santimini zayı etmeden verilmiş gayeleri istikametinde kullanması, dünya adına hırsalara girmeden mevcuda kanaat edip her zaman Allah'a güven içinde bulunması; hizmetlere mükâfat ve beklentilerin söz konusu olduğu yerlerde, nefsinin bütün bütün unutup birileri tarafından görülür ve hatırlanırım endişesiyle bulunduğu yerden dahi birkaç adım geriye çekilmesi, çekilip gerilerin gerisinde durması; sa'yine terettüp eden iyiliklere kendi dışında bir kısım sebepler, saikler bulmaya çalışması; bazı olumsuz sonuç ve hezimetlerin

ise, şöyle-böyle mutlaka altına girip “Bunlara ben sebebiyet vermiş olabilirim.” diyerek sorumluluğu üzerine alması ve kat’iyen atf-ı cürüm vartasına düşmemesi... evet bütün bunlar çok önemli esaslardır.

Bunlar kadar ehemmiyetli olan diğer bir kısım hususlar da şunlardır:

1. Hak yolcusu için her seviyede takva bir zâd-ı ahirettir. Sülûka niyet eden irade eri, “Uzun ve meşakkatli seferlerde mutlaka azık edinin ve bilin ki azağın en hayırlısı haramlardan korunma, mârufları yerine getirme mânâsına takvadır.”³ fehvâsınca her zaman ne yapıp yapıp takva serasına sığınmalıdır.

2. Yolcu, amellerini hem Hakk’ın hem Cenâb-ı Risaletpenâhîleri’nin (aleyhi ekmelüttehâyâ) hem de ervâh-ı tayyibenin müşâhedesine arz ediyormuşçasına, yapıp ortaya koyduğu şeylerin kalbin sesi-soluğu olmasına fevkalâde dikkat etmelidir.

3. وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ “Behemehal sadıklarla beraber olun.”⁴ mantukunca dost ve yârânı sadâkat ve emanet erbabından seçmelidir ki, bu herkes için yol emniyeti adına fevkalâde önemli bir esastır. Allah’a yakın duranlara yakın olma; kendini beğenmiş, her hâli kibir, gurur, bencillik ve iddia olan kimselerden –toplum içinde cepheler oluşturmama kaydıyla– uzak durma; uzak durup onların kirli atmosferlerine girmeme de “sedd-i zerâi” açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

4. Büyüklere hürmet, küçüklere şefkat ve bütün insanlara gücü yettiğince merhamette bulunmak İslâmiyet’in gereğidir ve bunların hepsi de bu yolun âdâbındandır.

5. Hak yolcusu, Allah karşısında her zaman temiz bulunmaya çalışmalı, kendisine temiz olarak bahşedilen fitratını kirletmeden korumalı, ezkaza bir kısım sürçmelere maruz

³ Bakara sûresi, 2/197.

⁴ Tevbe sûresi, 9/119.

kalırsa, yerinde bütün gönlüyle Rabbine teveccüh edip içinî O'na dökerek, yerinde nefsinî sorgulayıp kusurlarının hacaletiyle iki büklüm yaşayarak ve günde en az birkaç kez istiğfarla güreleyerek ruhundaki fenalık temayüllerinin kökünü kesmeli ve sürekli tetikte, teyakkuzda olmalıdır.

6. Riya, süm'a ve sun'î davranışlar hak yolcusunun her zaman uzak durması gereken öldürücü virüslerden sayılmıştır. Bir kalb, riyaya, süm'aya ve yapmacık davranışlara karşı mesafeli duramıyor, hatta onlardan hoşlanıyorsa, o kalbin balansı bozuk demektir. Böyle bir kalble tecellî avlanamaz ve o sine kat'iyen tecellî otağı olamaz.

7. Kalb, "bir beyt-i Hudâ"dır. Sahibi hatırına her şeyden temiz tutulmalıdır ki, insan, en hayatî yanını karartmasın ve böyle bir ziya kaynağına rağmen kendisine husuf-küsuf yaşıatmasın.

İşte bu çerçevede, oldukça farklı, sorumlulukları çok, vâridâtı ebediyetleri peylemeye yetecek mahiyette, apaydın, fakat etrafı şerareli böyle birinin bir üstad, bir müşid refakatinde seyahat etmesi, hem yol emniyeti bakımından hem de hedeften şaşmama açısından çok önemlidir. Ne var ki, konumu itibarıyla bir ayna, bir rehber vazifesi görecektir olan üstad ve müşid, hiçbir zaman bir merci, bir asıl gibi de görülmemelidir. Onun müteal bir varlık gibi algılanması, Peygamber makamına oturtularak bütün mevhibe ve vâridâtın kaynağı gösterilmesi ciddî bir inhiraf olduğu gibi, her şeyin asıl kaynağından gelen esintilere de set çekmesi kaçınılmazdır. Bununla beraber, üstad ve müşide de ilâhî teveccühlerin birer perdesi, birer aynası olmaları itibarıyla saygıda kusur edilmemeli ve teveccühleri de hafife alınmamalıdır; zira rahmet ilinden esip gelen meltemler bizimle, onların atmosferinde buluşmakta, ilâhî feyizler ve bereketler o aynalarla bizlerin ruhuna aksettirilmekte ve onlar bizim için izzet ve azamete birer perdedarlık

vazifesi görmektedirler. Onlar, çevrelerindeki kimselere, yerinde ziya, yerinde hava, yerinde su ve yerinde de toprak vazifesi görerek teveccüh edenlerin inkişaflarına vesile olmaktadır. Bu itibarla onların da doğru görülüp doğru okunması çok önemlidir. İsterseniz konuyu Enverî'nin bir dörtlüğüyü le noktalayalım:

Rü'yet-i didâr-ı Hak'tan "len terânî" remzini,
 Çeşm-i zânım aşkıyla "Tür" olmayınca bilmedim.
 Kisve-i Âl-i Abâ Enver hakikat sırrını,
 Vuslat-ı mürşidle mesrur olmayınca bilmedim.

Bazıları mübtedîye mürîd, müntehîye de murad demişler; demiş ve birincisini bir çile ve meşakkat eri görmüş; ikincisini de, ilâhî cezb ü incizap mazharı bir inayet kahramanı şeklinde mütalâa etmişlerdir. Bana göre, mübtedînin mübtedîliği mürîdliğe bakan yanı itibarıyla, müntehîliği de sâlike uzanan ufku ve vuslatı hecelemesi açınsındandır.

اللَّهُمَّ ﴿إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ وَأَفِضْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلِكَ
 الْعَظِيمِ وَأَنْشُرْ عَلَيْنَا مِنْ رَحْمَتِكَ يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ.
 وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
 وَعَلَىٰ آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

Tâlib, Mürîd, Sâlik, Vâsıl Silsilesi İçerisinde Farklı Bir Zaviyeden Sâlik

Sâlik: Bir yolu tutup giden anlamındaki bu kelime, *tasavvuf erbabınca* Allah'ın rızasını kazanma hedefine bağlı, belli bir disiplin içinde O'na yürüyen; yürüyerek tabiatındaki uzaklaşma temayüllerini nötralize eden veya kendi uzaklığını aşmaya çalışan hak yolcusu demektir ki, kendi içinde iki ana bölüm hâlinde mütalâa edilegelmiştir:

1. Seyr u sülûk yolunun gereklerini yerine getirmeden, yani uzlet yaşamadan, halvet görmeden, çile ile tanışmadan, sırf cezb-i Rahmânî ile bir hamlede, bir nefhada bütün hâl ve makamları aşıp kendi kemalât arşına ulaşan cezbedilmiş (mezcûp) veya (müncezip) sâlik.

2. Usûl ve âdâbı dairesinde istidadının gereği “âfâkî” veya “enfüsî” seyr u sülûk-i ruhanîyle Hakk'a vuslat yolunda bulunan sâlik-i mücahid.

Bunlardan başka, evvelâ mezcûbken cezbenin kesilmesi, seyr u sülûke geçmeden yeniden bir incizabın zuhuru, sülûku müteakip cezb ü incizabın yeniden meydana gelmesi gibi... hususlar da erbabınca üzerinde durulan konular arasında.

Ne var ki, fakir, onları bu işin pratik kahramanlarına havale edip şimdilik sırf “seyr-i enfüsi” ve “seyr-i âfâki” ile Hakk’a yürüyen sâlikten bahsetmek istiyorum.

Sâlikte ilk adım niyetle başlar. Niyet her işin başı, seyr u sülûkun ise hem başı hem de temel taşıdır; onsuz amel ruhsuz, o olmadan Hakk’a yürümekse imkânsızdır. Hâlis bir niyet, Hak inayetine bağlanarak güçlendirilir, azim ve kararlılıkla da bilenirse –Allah’ın izniyle– bu sayede sâlik her şeyi başarabilir, her engeli aşabilir ve takvimi belli değilse de bir gün –hangi seviyede olursa olsun– istidadının elverdiği arş-ı kemalâta ulaşabilir. Ne var ki, “menzili çok, geçidi yok, derin sular”ın ve derin derelerin bulunduğu, zorluk ve kolaylığın yan yana yaşandığı, şehrahlara patikaların iç içe uzayıp gittiği bir yolda mutlaka bir kâmil mürşide ve bir üstadla ihtiyacın olduğu da açıktır. Bu itibarla da, şayet üstad üstadlık taslayan bir mütesanni’, mürşid de haddini bilmez bir nâkıssa, vay o sâlikin hâline.! Ne hoş söyler Niyazi-i Mısrî:

*“Her mürşide el verme ki yolunu sarpa uğratar,
Mürşidi kâmil olanın gayet yolu âsân imiş...”*

Seyr u sülûk, sâlikin tâlibken kısmen duyduğu, mürîd ufkunda televvünleriyle tanıştığı iman ve islâm hakikatlerini, “mahiyet-i nefsü’l-emriye”lerine uygun bir kere de keşfen ve zevken tadıp duymanın, idrak edip anlamının kalb ufku itibarıyla ayrı bir yoludur. Sözü edilip de, çok defa ne olduğu bilinmeyen huzur dediğimiz iksir de kâse kâse işte bu yolda içilir. Huşû, sâlikin istidadına göre hakikî mânâsıyla o yolda yaşanır.. ve yaşanan şeylerin insan tabiatının birer derinliği hâline gelmesi, tabir-i diğerle imanın nazarî bir ufka bedel amelî bir matla’dan o farklı doğuşu da ancak kalb ve ruh atmosferinde yapılan böyle bir seyahatle gerçekleşebilir. Böyle bir yolda ısrarlı yürüme sayesinde yükselen, ahlâkıyla bir kıvam insanı hâline gelen sâlik, hareket eksenini ruhanîlere ait

çizgiye bağlayarak ufuk ötesi temâşâlara ulaşır, çoğu nazari-yâtan ibaret olan ilmî müktesebâtını maârif-i ilâhiye kıymetine yükseltir; yükseltir ve zâhir u bâtınıyla pürnûr olur gider, duruşuna lâyık bir makama otağını kurar.

Bazen böyle münevver bir ruh ve dopdolu bir ârife –üzerinde durulacağını ifade edip geçelim– farklı bir kısım ahvâl, etvâr ve ötelere ait elvânın zuhur ettiği de olur; bazen de ona ruhanî zevk ve müşâhede yolları açılır. Bu arada mütemekkin olmayan sâliklerden bunlara takılıp yollarda kalanların sayısı da az değildir; ancak müteyakkız hak yolcularıdır ki, bunları Hak inayetiyle aşar ve takılıp yollarda kalmazlar, kalmamalıdır da. Zira bu tür şeyler, ne ubûdiyetin gayesi ne de seyr u sülûkun hedefidirler. Bunları maksud bilen Maksud’u bilemez, bunları gaye gören yol yorgunluğundan başka bir şey elde edemez. Onun içindir ki, gerçek mârifet erleri, bu tür şeylerden rüyalarında bile uzak durmaya çalışmış, kendi kendine gelen mevhibelerin istidraç olabileceği endişesini yaşamış; vicdanlarının “vâridât” dediği teveccühleri de “tahdis-i nimet” mülâhazasıyla soluklamış ve daha fazla bir kıymet atfetmeyi de asla düşünmemişlerdir. Bence bu yolda esas olan da işte budur; evet, eğer bunlar Rahmânî birer ikram ve Cenâb-ı Hak tarafından sâlikin aşk u şevkini şahlandırma adına avans nev’inden birer teveccüh ise –ki o hususta da kat’î bir şey söylememiz mümkün değildir– hak yolcusu yeni bir nimet sağanağıyla karşı karşıya bulunduğunu düşünerek, şevk u şükürle gerilmeli, ibadetini ubûdete çevirmeli, normal hayatını gecelerinin derinliğiyle derinleştirmeli, oturuşunu-kalkışını daha bir kullukla bezemeli; ama kat’iyen fahre, şöhrat hissine, fâikiyet mülâhazasına girmemeli; rahmet ilinden dalga dalga esip gelen, gelip ruhunu saran o tecellîleri, bencillik, gurur, riya, süm’a isiyile-pasıyla karartmamalı; bütün o teveccühleri, iltifatları, kendi aczi, fakrı, ihtiyacı ekseninde değerlendirerek, hakkı olmayan bir şeyi temellük yerine, onun kaynağı

üzerinde durmalı, bir ibtilâ olabileceği ihtimaline karşı Allah'a sığınmalı ve ubûdiyetine teşvik için bir atıyye nev'inden verilmiş olma mülâhazasıyla da kulluk çitasını biraz daha yükselterek, daha derince, daha şuurluca ve ihsan televvünlü bir ubûdiyete kilitlenmelidir; hem de nimet-i sâbıkaya "bidâat-i müzcât" ölçüsünde küçük bir şükürle mukabelede bulunuyor olma ezikliğiyle ubûdiyete kilitlenmelidir...

Aslında, sürekli kendini sorgulayan, sigaya çeken ve nefsinin murâkabe ve muhasebe imbiçlerinden geçiren bir hak yolcusundan beklenen de işte budur. Durduğu yerin farkında olan böyle biri, bir taraftan

مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ⁵، مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ⁶
مَا ذَكَرْنَاكَ حَقَّ ذِكْرِكَ، مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ

deyip O'nu hakkıyla bilemediğini, gerektiği gibi kullukta bulunmadığını, ululuğu ölçüsünde O'nu zikredemediğini ve şükür vazifesini yerine getiremediğini avaz avaz ilan ederken; diğer taraftan da, bilerek veya bilmeyerek işlediği hata, günah, irtikâp ettiği mâsiyet, mesâvî ve Allah'ın hoşnut olmadığı/olamayacağı davranışlardan ötürü her zaman boynu buruk, ruhunda içini kanatan bir burukluk, yüzünde kahreden bir hicap, gönlünde mütemadi bir ürperti, kabirdeki suallere muhatap olma telaşı gibi bir ruh hâleti içinde ve amellerin muvazenesi esnasında terazi kefelerinin kıpırdanışıyla başını döndüren, bakışlarını bulandıran bir heyecan ve endişe ile, her lahzâ, içinden kopup gelen o derinlerden derin mehâfet ve mehâbet hissiyle döner döner ve gider O'na sığınır; her sığınışında cismanî arzuları ve nefsanî istekleri itibarıyla bir kere daha ölür ve ardından da O'na intisap mülâhazalarıyla sûr sesi almış gibi yeniden dirilir; dirilir, kalb ve ruh ufkunda yepyeni bir dünya kurmaya çalışır;

⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 2/184; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/629.

⁶ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadir* 2/410; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 4/79, 17/202.

her zaman O'nu düşüneceği, O'nu söyleyeceği, O'na yöneleceği, O'nunla hasbihâl edeceği ötelere adına nuranî, şeffaf ve mâverâdan sürekli diriltici nefesler alan bir dünya. Bu dünyada, sâlik ve üstad diz dize, canlar Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın otağında ve otağ, Hakk'a kurbet kuşağında.. varların yok olduğu, yokların bir vücud-u cavidânîyle yeniden varlığa erdiği bir makamdır burası. Burada saatler her zaman gün ortasını gösterir.. doğu-batı iç içe girer, gece-gündüz karışır birbirine.. fizik ve fizikî mülâhazalar delik deşik olur. Mekânın yerini lâmekân alır, zamanın ufkunu da lâzaman kaplar.. artık, her şeyin Allah'tan gelip yine Allah'a döndüğü hissi duyulmaya başlar. Bir kor düşer sinelere ve vuslatın gölgesi sezilir gibi olur başlar üstünde. Zevkî, hâlî ve kısmen de şuhûdî bir neşve ile dudaklar O'ndan geleceklere mırıldanmaya durur, mırıldanılan şeyler gider ta ümit ufkuna vurur. Gönül her şeyi aşmış gibi *لَقَائِكَ ۷ لَذَّةَ النَّظَرِ إِلَىٰ وَجْهِكَ وَشَوْقًا إِلَىٰ لِقَائِكَ* diyerek bütün güzelliklerin kaynağı O'nun *cemal-i bâ kemâlini temâşâ lezzeti ve vuslat şevkiyle inler*; sönmeyen bir aşk, dinmeyen bir iştiyakla *أَعْلَىٰ الدَّرَجَاتِ وَأَفْضَىٰ الْغَايَاتِ* dediği iftar vaktini beklemeye koyulur.. ve kim bilir, iç dünyasında “kelâm-ı nefsi” mahremiyetiyile her gün kaç kez, kendini iftar sofrasının başında tahayyül eder; üst üste teveccühler yudumlar ve

“Ey sâki, doldur şarabı vakt-i iftardır bu dem,
Mâmur eyle bu harabı lütf-u izhardır bu dem.”
(M. Lütfi)

der, iştiyakını seslendirir. Sonra da “Âh vakti merhun!” diye mırıldanarak birkaç adım geriye çekilir.

Bugün her yanda bir sürü sâlik var; hedefi Allah hak yollarını ise, ya sır yolunda yürüyorlar ya da bir kaht yaşıyor o iklimde.. her tavrı, her sözü, her hâlî Hak muradı olanlara

⁷ Bkz.: Nesâî, *sehu* 62; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/264, 5/191.

gelince, –Allah eksikliklerini göstermesin– bunlar, azlardan da az; ihtimal onların da ağızlarında fermuar var. Öyle de olsa, bunlardır Mele-i A'lâ sakinlerinin matmah-ı nazarı; bunlardır göklerdekilere karşı ehl-i imanın sedd-i rasîni ve وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهِلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصْلِحُونَ “Halkı dürüst ve başkalarını da ıslah etmeye çalışan memleketleri Rabbin asla helâk etmez.”⁸ mazmunca helâkı mukadder karyelerin de teminat vesilesi.

İster cezb öncelikli, ister sülûk mebdeli, ister acz ü fakr eksenli olsun, sâlik her zaman sâliktir ve onun gözü hep Hak kapısında; seyri, Peygamber vesâyetinde; duruşu da ârifânedir. Rabbiyle münasebetlerinde hesabı çok sağlam; hareket ve davranışları da ihsan şuuruna bağlıdır. O, her hâliyle âdeta bir vuslat sath-ı mâilinde bulunuyormuş gibi iştiyak ve mehâfeti iç içe duyar ve emelden endişeye sürekli gelgitler yaşar. Yerinde kendini “ayne’l-yakîn” ufkunda hissederek; mârifetinin enginliği ölçüsünde sezilmeleri sezer, erilmelere erer, “bî kem u keyf” en aşkın şeyleri temâşâ eder; yerinde daha derin müşâhedelerle tam müstağrak hâle gelir; oturur kalkar الْمَعْرُوفُ هُوَ اللَّهُ⁹, الْمَقْصُودُ هُوَ اللَّهُ¹⁰, الْمَعْبُودُ هُوَ اللَّهُ¹¹ nurefşan kelimeleriyle soluklanır.. ve hep O’nu anar, O’na tahsis-i nazar eder ve tahsis-i ubûdiyette bulunur. Hakanî, böyle bir sâliki iki mısraa sıkıştırarak şöyle ifade eder:

“Lâyık oldur ki hemen sâlik-i râh
Diye lâ na’bûdü illâ iyyâh.”

Sâlik, seyr-i ruhanîsi süresince, bekleme de farklı sürprizlerle karşılaşabilir; hâlden hâle intikal eder, öteden sesler duyar, ruhanîlerden iltifat görür. Aslında, onun işi âdeta hep

⁸ Hûd sûresi, 11/117.

⁹ “Hakikî Mârûf Allah’tır.”

¹⁰ “Hakikî Maksûd Allah’tır.”

¹¹ “Hakikî Mâbûd Allah’tır.”

seyahattir; O'ndan yine O'na sülûk eder, kendinden O'na seferde bulunur. Bir ism-i ilâhîyi arkasına alır, öbürüne yürür; birinin atmosferinde pervaz ederken başka birinin cilveleriyle farklı güzellikleri müşâhede etmeye durur.

Bazen sâlik, cezb u incizab kanatlarıyla O'ndan başlayıp yine O'na yürüdüğü gibi, bazen de maiyyet ufkundan kendi mahiyetinin derinliklerine seyahat eder. O bu kabîl tedelli veya terakkiler esnasında hep “seyr fillâh maallah” türünden seferler gerçekleştirdiği gibi, âmâl-i sâliha, tezkiye-i nefis, tasfiye-i kalb ile de zühd eksenli ve terakki edalı seyahatlerde bulunur. Ne var ki, bazı sâlikler her zaman O'nunladılar; O'ndan başlarlar ve yine kendi arş-ı kemalâtlarına O'nun maiyyetinde ulaşırlar. Bazıları, gönülleri her zaman O'na müteveccihdir; O'nun kendilerine yakınlardan daha yakın olduğunu duyarlar; ama, mahiyetleri itibarıyla kendilerini bir çeşit uzaklığın ağında hisseder ve sürekli bu uzaklığı aşma gayretinde bulunurlar. Bazıları da O'na yakındırlar, yakınlıklarının da farkındadırlar. Bunlar da kurb mazhariyetini korumak için ölesiye bir mücadele sergilerler. Hangi yolla olursa olsun, sülûklerini maiyyete bağlamış bulunan hak yolcularının, Allah, her zaman gören gözleri, işiten kulakları, zâhir-bâtın bütün kuvvelerinin de kuvvet, ihsas ve ihtisas kaynağıdır. Böyle bir sâlik, Allah'a teveccühünü devam ettirdiği, kalben mâsivâdan alâkasını kesmeye muvaffak olduğu ve dahası bu mazhariyeti tabiatının bir yanı, bir derinliği hâline getirebildiği takdirde, mahiyetindeki maddî ve cismanî şeyler –tesirleri itibarıyla– ruhaniyatın istilâ ve hâkimiyeti karşısında birer birer veya bir kuvve-i kudsiye ile hepsi birden erir gider de sâlik-i müntehî, cisim, cevher, araz üstü büyümlü bir hâl alır. Öyle ki, artık onun mahiyeti –tabiî iç ihtisasları itibarıyla– âdeta ne su ne toprak ne hava ne de başka bir maddiyatla alâkası yokmuş gibi mücerret bir cevher karakteri arz etmeye başlar. Böyle biri, arzda bulunduğu aynı anda

göklerdedir, bugünü yaşarken hep yarınlarda dolaşmaktadır; cismaniyeti ve bedeniyle bir uzaklığın zebûnu görünmesine rağmen, ruhuyla sürekli kurbet soluklamaktadır; vücud-u fânîsiyle mekânın dar bir alanına mihlanmış gibi durduğu hâlde vücud-u cavidânîyle, bilmem kaç konağın şeref misafiri, kaç muhtacın Hızır'ı, kaç garîkin de İlyas'ıdır.

Sâlik, bu kıvamı koruduğu sürece, ilâhî teveccüh sağanakları da artarak devam eder; derken farklılaşan o ulvî mahiyeti onun tabiatı hâline gelir. İşte böyle bir hak yolcusu, izafî de olsa sahib-i makam sayılır. Gördüğü şeylerin hepsi doğru kabul edilir. Duyup hissettiklerini her zaman aynı renk, aynı desende duyar, hisseder. Beyanlarında vâridât nümâyân olmaya başlar ve sözleri de herkese tesir eden birer lâl ü gühere dönüşür. Zira o, artık “kurb-u sâbit”le şereflendirilmiş bir tali’lidir; Hakk’ın bildirmesiyle bilir, gördürmesiyle görür, duyurmasıyla duyar, konuşturmasıyla konuşur ve her şeyi O’ndan akıp gelen “ledünnî maârif”le değerlendirir.

İster seyr u sülûk, cezb u incizab eksenli O’ndan O’na olsun, ister tedelli yoluyla O’ndan sâlikin özüne olsun, ister O’nun kurbunu duymasına rağmen kendi bu’dunu aşmaya mâtuf bulunsun ve isterse kendinde var olduğuna inandığı kurbunu koruma cehdi şeklinde tecellî etsin, sâlik bu suretlerin hemen hepsinde ilâhî bir cezb insiyakıyla seyahatini mesafeler üstü bir yörüngede sürdürür; hâle ait hususiyetleri ya görür ya da görmez; ama bir hamlede varır otağını makamın en mutena yerine kurar. Cehd ü gayret kahramanlarına gelince, onların sülûkları terakki edalı ve hâl televvünlüdür. Koşup katettikleri mesafeler, katlandıkları meşakkatler, ceste ceste erdikleri mârifetlerle tıpkı bir merdiven tırmanıyor gibi yürürler kendi kemalâtlarının arşına. Neticede bunlar için de hakikî veya izafî bir vuslat gerçekleşebilir; gerçekleşir ama böylelerini, inayet edalı öncekilerin mazhariyetleriyle mukayese etmek mümkün değildir.

Hulâsa, sülûkun mebdei, hakikat-i İslâmiyet'in duyulması; nihayeti ise en âlî mertebesiyle makam-ı ihsanın tecellîsidir. İz'an bir iman ufku; islâm Hakk'a teslimiyet remzi; ihsan, O'nu görüyor gibi kullukta bulunma ve O'nun tarafından görülüyor olma şuuruyla Hakk'a teveccühün unvanıdır. Vuslat ise, bütün bunları aşkın, lâzamanî ve lâmekânî bir duyuş ve hissedişin adıdır.

اللَّهُمَّ {إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} وَأَفِضْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلِكَ
الْعَظِيمِ وَأَنْشُرْ عَلَيْنَا مِنْ رَحْمَتِكَ يَا رَحْمَنُ يَا رَحِيمُ.
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ مَنْ أَرْسَلْتَهُ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ
وَعَلَىٰ آلِهِ وَأَصْحَابِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ.

Vâsıl¹²

Erişen, ulaşan, kavuşan mânâlarına gelen vâsıl; tasavvuf erbabınca, beden ve cismaniyetle alâkalı hicaplardan bir bir sıyrılıp, kendine ait uzaklıkları aşarak herkese ve her şeye yakınlardan daha yakın bulunan Cenâb-ı Hakk'ın maiyyetini zevken ve keşfen duyma mânâsına O'na ulaşan müntehâ demektir.

İç içe insanı kuşatan cismanî hicapları aşma ve gidip o maiyyet ufkuna ulaşma, bazen fevkalâde bir himmetle, bazen Hak'tan özel bir teveccühle, bazen hususî bir mârifetle, bazen usûlünce seyr u sülûk-i ruhanî yolunda ciddî mücahedelerle, bazen acz ü fakr, şevk u şükür tarikiyle, bazen de esbâb üstü harikulâdeden bir cezb u incizapla gerçekleşir ki, bunların hemen hepsi de ilâhî inayetin değişik tecellî dalga boyundaki televvünlerinden ibarettir. O'nun iltifat ve teveccühü olmazsa, mürîd ya da sâlik ne beden ve cismaniyet perdelerinden sıyrılabilir ne de kendi uzaklığını aşarak o ufka ulaşabilir... Herkese yakınlardan yakın olan O, uğrunda mücahedede bulunan vuslat namzetlerini kendine yaklaştıran da yine O'dur. O yaklaştırmazsa kimse vuslat denen neşveyi duyamaz ve kimse o maiyyeti kat'iyen zevk edemez. “O

¹² Vuslat ve vâsıl, daha önce “Sefer” siyâkında geçmişti (Bkz.: *Kalbin Zümürüt Tepeleri* 3/18). Burada, mürîd ve sâlikle alâkalı bir kere daha zikredilmesi, vuslata terettüp eden nihâî mevhibeler ve bu mevhibeler karşısında gerekli olan temkin itibarıyladır.

tecellî eyleyince her işi âsân eder / Halk eder esbâbını, bir lah-zada ihsan eder.” (Anonim)

Avam, böyle bir vuslatın –belki de gölgesini– ancak iman-la öbür âleme giderek duyabilir; buna rağmen bazen, fevka-lâde bir inayete mazhariyeti sayesinde ötelere ve daha ötele-re cezbedilip hususî bir iltifat da görebilir.

Hakk’ın mükerrem ibâdı haslara gelince, onlar daha dün-yadayken kendi uzaklıklarını aşar, kalb ve ruhun temâşâ uf-kundan –bu da herkesin Hak katındaki seviyesine göre ger-çekleşir– *وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ* “Biz ona şah damarın-dan daha yakınız.”¹³ hakikatini, iman, iz’an ve mârifetlerinin vüs’ati ölçüsünde duyuyor ve görüyor gibi olur ve iç ihtisas-larıyla “maiyyet” soluklamaya başlarlar.

Bunların bir kadem daha önünde bulunan özel mevhibe ve teveccüh kahramanları ise çok defa “latife-i rabbanîye” uf-kundan ve sırrın sırlı menfezlerinden “bî kem u keyf” ve “bilâ-zaman”, “bilâmekân” zevken öyle şeyler müşâhede ederler ki, ne göz görmüş ne kulak işitmiş ne de bir başkası tarafın-dan tasavvur edilebilmiştir. Bunlara *لَوْ كُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ارْدَدْتُ يَقِينًا* “Aradaki perdeler kalksa yakînim ziyadeleşmez.”¹⁴ kahraman-ları diyebiliriz.

Bunlar, seyr u sülûkla o mertebe-i kusvâya ulaşmışlar-sa, seyirleri “seyr fillâh” şâhikasında, peykler gibi döner du-rurlar envâr u esrar-ı Hak etrafında.. ve daha bir derinleşir-ler her hamlede, her sıçrayışta.. evet, vuslat gerçekleşse de sonu gelmez Sonsuz’a seyahatin. Onlar her zaman “ilme’l-yakîn”ler üstü temâşâ peşindedirler; “ayne’l-yakîn”ler ötesi mükâşefeden mükâşefeye koşarlar ve “hakka’l-yakîn”e ara-lanan kapılardan ruh dünyalarına akseden tecellîlerle her an ayrı bir sermestî yaşarlar.

¹³ Kaf sûresi, 50/16.

¹⁴ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ* 10/203; es-Sübki, *Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-kübrâ* 6/61.

Böyle bir şâhika, her hakikat eri için, öteleri ve ötelere ait esrarı görme, bilme, duyma ve zevk etmenin yanında, canlı-cansız her nesnenin, latif-kesîf her varlığın “mahiyet-i nefsü'l-emriyesi”ni, Yaratıcı'yla münasebetini, O'ndan geldiğini, O'na dayandığını, O'nunla kâim bulunduğunu ve neticede O'na döndüğünü/döneceğini gayet net ve vâzih olarak görüp müşâhede etme zirvesidir. Bu zirveden varlığı temâşâ edebilenler neyin ziya neyin nur, neyin hasret neyin huzur, neyin fânî kimin bâkî, neyin zâil kimin dâim bulunduğunu, herhangi bir iltibasa girmeyecek şekilde açık olarak görür ve nazarî bilgilerini de zevkî, keşfî ve şuhûdî mârifetle teyit etmiş olurlar.

Bu zirve aynı zamanda enbiyâ, asfiyâ ve evliyânın da ötelere ötesini temâşâ ve tarassut ufku olması açısından, vuslat erleri için öyle mehâbet televvünlü meserret-bahş bir mahall-i ihtisastır ki, dünyada ona denk başka bir mazhariyet göstermek çok zor, hatta bir mânâda imkânsızdır. Pâye yüksek, vâridât rengârenk, bulunulan şâhika dünya ve ukbânın birden temâşâ edildiği bir yerdir; ama, bütün bu teveccühlerle serfiraz vuslat kahramanı her şeye rağmen mazhariyetleri mevzuunda fevkalâde ketûm ve bir mahviyet insanıdır; ser verir sır vermez.. ve kendi gözünden bile kıskanır Allah'la arasındaki münasebeti ve esrarı. Mademki ululuk ve azamet esbâbın perdedar olmasını iktiza ediyor; öyleyse, mütemadî bir vâsil da, hiçbir zaman vuslat gibi bir mazhariyete terettüp eden mevhibeleri kasdî ve iradî izhar etmemelidir. Öyle ki, ötelere münasebetlerini zirvelerde sürdürürken dahi, sık sık dönüp geçtiği yolun mebdeline ve yükseldiği merdivenin ilk basamağına bakmalı; *“Seni hakkıyla bilemedik.”*¹⁵ *مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ* mülâhazalarıyla soluklanmalı; *“Sana bi-hakkın ibadet edemedik.”*¹⁶ *مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ* sözleriyle kulluk adına aczini

¹⁵ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadir* 2/410; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 4/79, 17/202.

¹⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* 2/184; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/629.

itiraf etmeli ve “Lâyık olmadığım hâlde bana bu teveccüh ve iltifat nedendir?” deyip her şeyin bir “atâ” olduğunu –şayet düşünme kabiliyeti varsa– düşünmelidir.

Aslında, esmâ ve sıfât ötesi envâr u esrardan gayri bir şey görmeyen hakikî ârif, eğer vâkıf olduğu esrar-ı ulûhiyeti söylemeye kalkışsa; kendi medhûş olduğu gibi işitenlerin ruhlarına da dehşet ve hayret salar. Bu itibarla o, aşk u iştiyakını bir namus bilip sinesine gömdüğü gibi, ötelere ait esrarı da kendini aşamamış nâmahremlere kat'iyen fâş etmez; etmeye de mezun değildir. Eğer mezun olsa kim bilir neler söyler ve ne dehşetâmez hakikatlerden bahisler açar.

Gerçi aramızda, esrardan dem vuran bir hayli insan var; ama zannediyorum, böyleleri farkına varmadan rüyalarını naklediyorlar.. evet, her vuslattan dem vuran vâsıl olmadığı gibi, her sâlik de ârif değildir. *Hakikî ârif, esmâ ve sıfât âlemini gayet net gören, duyan, hisseden ve duyup hissettiklerini doğru okuyup iltibassız yorumlayan ilâhî inayetle müeyyet bir mârifet kahramanıdır.* Bu kahramanın âlem-i kevn u şehadetten süzülen mânâlara vukuf ve ittilaina “mârifet-i hak”, ötelere ve ötelere ait ötesine ait envâr ve esrarı müşâhedelerine de “mârifet-i hakikat” denir. Bu seviyedeki bir irfan erine Cenâb-ı Feyyâz-ı Mutlak, ¹⁷ *بَغَيْرِ كَيْفٍ وَإِدْرَاكِ وَضَرْبٍ مِنْ مِثَالٍ* sırr-ı sübhanîsini duyurur; hususî teveccühleriyle onu şâd ve hurrem kılar. Akıl bunu tam kavramasa da, vicdan sistemi, donanımına emanet böyle bir iltifatı dehşet dalgaları içinde hisseder. Lisan sükût cânibine kayar ve ruh da sessizlik murâkabesine dalar.

“Mârifet-i ef'âl” her sâlikin mazhar olabileceği bir mevhibe; “mârifet-i sıfât ve şuûn” özel donanımlı haslara mahsus semavî bir atıyye; “mârifet-i hakikat” ise, meleklik yanlarını inkişaf ettirme bahtıyarlığına ermiş haslar üstü haslara

¹⁷ “Keyfiyeti meçhul, idrak edilemez ve misallendirilemez.” (el-Ûşî, *Bed'ü'l-emâlî* s.149)

Hazreti Zât'ın bir teveccüh armağanıdır. Anlamayan anlamasın, kabul etmeyen de etmesin, ârifler o esrar ve envârı her zaman can gözleriyle müşâhede eder ve çok defa bir sermestî yaşarlar; evet:

*Ârifin can gözlerinde nûr-i irfan var olur,
Ârife avn-i Hudâ sırr-ı meârif yâr olur.*

(M. Lütî)

Daha önce “Mârifet” unvanıyla ele aldığımız bir fasıl-da icmâlen de geçtiği gibi, *irfan bir burak, ârif onun süvarisi, mârifet de sermayesidir*. Binaenaleyh, bu çerçevede ârif-i bil-lâh olmayan, kendi uzaklığını aşamaz, vuslat denen o fevkalâdeliğe de ulaşamaz. Ona ulaşan bir mârifet eri de, bir daha geriye dönüp ağyâra yâr olmayı düşünmez; nasıl düşünür ki, –Yunus diliyle– o artık ballar balını bulmuş ve cân ü ten sevdasından da kurtulmuş biridir. Gayrı o, tecellî-i Zât uf-kunda bulunma demek olan bir “feth-i mübîn”, belki de bir “feth-i mutlak”a vâsıldır. Bu yüksek mazhariyetle şerefle-ndirilmiş bazı vâsıllar, tıpkı “sübühât-ı vech”e memerr olmuş bir tali’li gibi yer yer sıfât-ı sübhaniye ve esmâ-i ilâhiyenin tecellîlerini dahi duyamayacak şekilde mağmur ve müstağ-rak yaşarlar da kendileri dahil O’ndan başka hiçbir şeyi du-yup hissetmezler.

Aslında, bizim vuslat deyip geçtiğimiz bu fevkalâde maz-hariyette o kadar çok mertebe ve o kadar çok duyma, hisset-me seviyesi söz konusudur ki, aynı yörüngede sefer ve seya-hatte bulunan hak erlerinden hemen hiçbiri diğerinin vusûl keyfiyetine tam muttali olamaz. Evliyânın birbirinin mertebel-erini bilmeleri Allah’ın bildirmesine bağlı olduğu gibi, vuslat erlerinin vusûl keyfiyetlerinin nasıl olduğuna ıttıla da ilâhî il-hama vâbestedir. O bildirmezse, kimse kimsenin ne olduğ-u nu, nerede durduğunu kat’iyen bilemez; mürşid ve üstadın vusûl esrarını sâlik ve tilmiz bilemez; kâmil bir tilmiz ve ârif bir

sâlikin vuslat keyfiyetini de üstad ve şeyhi keşfedemez. Her şeyi Yaratan bilir, başkaları da ancak O'nun bildirdiği kadarına muttali olur.

Bu itibarla, bazen sahabe-i kiram arasında olduğu gibi, pek çok kâmil insan, en azından kemale namzet bulunan hak yolcuları, ârif-i billâh olsalar, varıp irfan ummanlarına dalsalar, gidip Hakk'a ulaşsalar dahi, "üns billâh" yaşayan Hak erlerinin ufkuna ve buldukları zirveye muttali olamadıklarından/olmalarına izin verilmediğinden, asfiyâ hatta peygamber vârisi de olsalar, diğerlerini kabul etmeyebilir; kabul etmeden de öte gıybet, tahkir ve tezyife gidebilirler. Böyle bir durum bilhassa Hak yolunda yürüyenler için bazen kaybettiren tehlikeli bir iptilâ ve imtihana da dönüşür. Böyleleri, dillerini tutup kalblerini de ahlâk-ı zemîmeden arındırabildikleri takdirde vilâyet semasının üveyikleri olmaya namzet iken, ya meşreplerinin muhabbetinden ya mesleklerini her nasılsa adâvete bina ettiklerinden ya da Cenâb-ı Hakk'ın başkaları hakkındaki takdirlerini hazmedemeyip kıskançlığa düştüklerinden, belki de mekr-i ilâhîye maruz kaldıklarından, kazanma kuşağında sürekli haybetler ve hüsrânlar yaşar ve Hak dostlarına tavır almakla farkına varmadan ehl-i küfür ve ehl-i ilhâdı sevindirirler. Kendilerini büyük ve ehliyetli, karşı tarafı da küçük ve değersiz görmek de böylelerine kaybettiren ayrı bir husustur. Allah'a giden yollar mahlukatın solukları sayısındadır ve hâlisane O'na yürüyen herkesin de belli ölçüde vuslat yaşaması ve "üns billâh" soluklaması ihtimal dahilindedir. Bu yolda, çalım, iddia değil; tevazu, mahviyet ve hacâlet esastır. Bilinemez, ne pejmürde görünümlü kimseler gidip Hakk'a ulaşmışlardır da, en alımlı-çalımlı ve müşârun bi'l-benân kimseler dökülüp yollarda kalmışlardır...

Bu istidrâdî hususu İbrahim Hakkı Hazretleri'nin mübarek bir sözyle noktalamak yerinde olur zannediyorum:

*Hakkı gel sırrını eyleme zâhir,
Olayım der isen bu yolda mâhir;
Harâbat ehline hor bakma Şâkir
Defineye mâlik vîrâneler var.*

***

Mürîdin Hakk'ı murad etmesi, sâlikin usûlünce seyr u sülûkta bulunması, vâsılın da kendi uzaklığını aşması; evet, bunların her birinin arızasız gerçekleşmesi, sonra da bu ilâhî teveccüh ve iltifatların temâdîsi, evvelen ve bizzat Cenâb-ı Hakk'ın inayetiyle –Allah, inayetinin eksikliğini göstermesin– sâniyen ve bi'l-araz esbâb olarak mürîd veya sâlikin himmetiyedir. Himmet, vâsılın önemli bir azağı, zâdı-zahîresi; üns de böyle bir şâhika erine bir maiyyet teveccühüdür.

Himmet, kula nisbetle, çalışma, gayret gösterme, azmetme, mübarek bir işe hâlis niyetle yönelme ve sorumluluğun heyecanını bütün benliğinde duyma, hissetme; Allah'a nisbet edildiğinde de, ortaya konan bu faaliyetlere Hakk'ın mukabelesi mânâsına gelir.

Hak yolcuları için himmet önemli bir dinamiktir. Çok defa onunla aşılır, aşılmaz gibi görülen zirveler.. ve bir yönüyle onunla belirlenir sülûktaki seviyeler, vuslattaki zevkler, hâller. Ne var ki, hep farklı farklıdır himmet erleri: Her zaman müteyakkız, zâhir ve bâtın hâsseleriyle bir arayış içinde ve gözü gök kapılarında, sürekli vuslat rüyaları gören bir himmet erinin bulunduğu yerdeki duruşu başka; iradesinin hakkını eda edip bütün hareketlerini yaratılış gayesine bağlayıp sürekli Hak kapısında el pençe divan duran birinin teveccühü başka; bütün himmet gücünü, ömrünün her gün, her saat, her dakika, her saniye ve her sâlisesinde O'nun rızasını kazanmaya hasrederek, her türlü ahvâl ve makamât mülâhazalarından tecerrüd edip yalnız O'nu düşünen, O'nu mırıldanan, O'nu en yüksek bir yakîn ile bilme yolunda sürekli O'nun kapısına

müteveccih bulunan, içini yalnız O'na açan, kendi arzu ve isteklerini bütün bütün unutarak yalnız O'nu isteyen ve O'nun maiyyet-i münezzehe ve mukaddesesinde geçen bir ân-ı seyyâleyi her türlü mazhariyete tercih edebilen bir vâsılın kemerbeste-i ubûdiyet içinde tavrı daha başkadır...

Aslında, maddî-mânevî bütün alâkalardan sıyrılarak, ihtiyaçlar üstü bir zaruret hissiyle Zât-ı Hakk'a teveccüh etmek ve O'nda erimek O'nun hakkı, bizim de boyun borcumuzdur. Zaten insan ancak tek mahbûba yetebilecek bir kalbe sahiptir. Bu itibarla da o, latife-i rabbâniyesini yerli yerinde kullanmalı, O'na münhasır kılmalı, gönül kapılarını tamamen ağıyâr düşüncesine kapamalı ve Hazreti Matlub u Mahbub'a likâ iştiyakıyla, kendi dahil, hiçbir şeyi görmeyecek şekilde O'na tahsis-i nazar etmelidir. “Kişinin kıymeti, himmeti ölçüsündedir.” derler. Eğer bu böyle ise –ki öyle olduğunda şüphe sülûkunu arızasız vuslat ufkuna ulaştırmış bir vâsıl, aynı zamanda tam bir himmet kahramanı demektir.

Lüce sahibi bu kahramanlığı şöyle seslendirir:

كُرْ عُرُوجُ نَفْسِ خَوَاهِي بَالِ هَمَّتْ بَرِّ كُشَا
كَانَچِه دَرِ پَرِوَاژ دَارْدُ اِعْتِبَارِ اَوَّلِ پَرِسْتِ

“Eğer nefsinin yükselmesini istiyorsan himmet kanadını aç; zira uçmada birinci derecede itibar, kanadadır.” Evet, şimdiki kadar himmet kanatlarını açık tutanlar –Allah’ın izniyle– ne yollarda kalmış ne de kurda-kuşa yem olmuşlardır.

Himmeti, cismaniyet itibarıyla dünya ve mâfihâ sevda-sından; ruh açısından mânevî zevk ve hazlardan; kalb zaviyesinden de Cennet ve onun bütün lezâizinden teberrî ederek, umum hâsseleriyle Hazreti “Mâbud-u bi'l-hak” ve “Maksud-u bi'l-istihkak”a teveccüh etme şeklinde anlayanlar da olmuştur ki, zannediyorum, böyleleri bu yorumlarıyla biraz da *وَأَذْكُرُ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا* “Rabbinin ism-i şerifini

zikreyle ve (fâniyât u zâilâtan sıyrılarak) bütün benliğine O'na yönel.”¹⁸ âyetinin özel mânâsına dayanarak Hakk'a mahrem olanlara has bir kurbet tavrının ifadesi ve farklı bir vuslat çağrısı sayılan “tebettül”ü hatırlatıyorlardı. Efendimiz, böyle bir kurbet tavrının biricik kahramanı ve böyle bir vuslat çağrısının da en nâmdar namzediydi. O, Hakk'a karşı uzaklığını aşmış yakınlardan daha yakındı; yine de, fevkalâde bir himmet ve gayretle o istikamette insanüstü bir cehd içindeydi ve hep O'na müteveccih. Ama, “daha, daha” demeden de geri kalmıyordu; kalamazdı da; zira O bütün sâliklerin rehberi, rehnümâsı ve bütün vâsılların da pîşuvâsıydı. Bu itibarla, O, herkese Hakk'a kurbet yolunu gösterecek, sonra onlara maiyyet ve üns âdâbını öğretecekti; gösterdi ve öğretti de. O yol himmet istiyordu, o ufuk da ağıyâr düşüncesinden tecerrüd. Ne hoş söyler Minhâc sahibi:

دَرْ حَرَمِ حَرِيمِ دُوسْتِ نَكْرَدِي مَحْرَمِ
تَا زَانْدِشِهْءِ اَغْيَارِ مُجَرَّدِ نَسْوِي

“Ağıyâr düşüncesinden bütün bütün tecerrüd etmedikçe Dost hareminin harîmine mahrem olamazsın.”

Evet, sultana ait atlas elbiseleri giyebilmek için kendi partal urbalarını kaldırıp bir kenara atmak bir edebittir. İnsan mahiyetinin en önemli derinliği olan gönül, Hak teveccühlerinin tecelligâhı mânâsına bir “beyt-i Hudâ”dır. Onu ağıyâra ait rüsûmdan pâk eylemeyince Sultan oraya maiyyet teveccühünde bulunmaz; O böyle bir teveccüh ve iltifatta bulunmayınca da vuslat olmaz. Hakk'ın, Kendi yakınlığını duyurma teveccühüyle şereflendirdiği her müntehî, kabiliyet ve mir'ât-ı ruhuna göre bir vuslat yaşar. Bazılarının vuslatı ünsle taçlandırılır ve “vâsıl”, bulunduğu mârifet ufku itibarıyla artık bir “enîs” sayılır. Lügat itibarıyla, görüşülen, yakın durulan ve candan dost mânâlarına gelen bu kelime, sofilerden bazılarınca; kalben, ruhen, hissen

¹⁸ Müzzemmil sûresi, 73/8.

Hak beraberliğini duymak suretiyle her şeyin gözden-gönülden silinip gitmesi, mülâhazalarda sadece ve sadece Zât-ı Hakk'ın kalması ve iç ihlaslarla yalnız O'nun hissedilmesi şeklinde yorumlanmıştır ki; bu da “bî kem u keyf” ve “lâzamânî, lâmekânî”, hâlî, zevkî ve belki de şuhûdî bir maiyyettir.

Bazı vuslat erleri mazhar oldukları böyle bir “üns” iltifatını mütemadiyen O'nu zikretmekle seslendirirler ki, böyle bir mazhariyete “üns bizikrillâh” denir. Tamamen mâsivâdan tevahhuş ve tecerrüd ederek mânevî letâifin ihsas ve ihtisaslarıyla sürekli Hazreti Zât'a teveccühte bulunup, bir sâniye, bir sâlise, bir âşire dahi ağıyâr mülâhazasına girmeden sürekli huzur soluklamaya da “üns billâh” diyegelmişlerdir ki, kudsî hadis olarak rivayet edilen mübarek, fakat müteşâbih bir sözde “Ben, Beni zikredenin celîsi, Benimle ünse erenin de enîsiyim.”¹⁹ buyrulur. Hz. Davud'un muhatap alındığı başka bir ifadede ise şu mülâhazaya yer verilir: “Yâ Davud, Bana müştak ve enîs ol; ağıyâra karşı da tevahhuşta bulun.” Herhâlde, üns bâbındaki bu tevahhuş mülâhazalarını, varlık ve içindekilere kendi zatlarından ötürü alâka duymama şeklinde anlamak icap eder. Zira, her şey O'nun esmâ ve sıfâtına dayanmaktadır; bundan ötürü de, ârifler âsârda esmâyı görmüş, nisbî de olsa onlara alâka duymuş, Müsemmâ-i Akdes'e yönelmiş, zamanla bütün nisbetlerden sıyrılarak “üns bizikrillâh” veya “üns billâh” soluklamaya başlamışlardır.

İmam Gazzâlî, “üns billâh”ın herkese müyesser olmayan yüksek bir pâyeye olduğunu hatırlatır ve şöyle bir söz nakleder:

الْأُنْسُ بِاللَّهِ لَا يَخْوِبُهُ بَطَأٌ
وَلَيْسَ يُدْرِكُهُ بِالْحَوْلِ مُحْتَالٌ
وَالْأَنْسُونَ رِجَالٌ كُلُّهُمْ نُجْبٌ
وَكُلُّهُمْ صَفْوَةٌ لِلَّهِ عَمَّالٌ

¹⁹ Bkz.: el-Kelâbâzî, *Bahru'l-fevâid* s.252.

“Üns billâhı her babayiğit kavrayamaz, şu çare-bu çare de-yip bütün imkânlarını kullananlar dahi onu idrak edemez. Üns erleri hepsi de necâbetli yiğitler, hepsi de Hak nezdinde hâlis amel sahibi seçkinlerdir.”²⁰

Evet, enîsler, gökler ötesi âlemlerin gözü sürmeli gözde-leri ve Allah’a yakın bulunanların da en tali’lileridir; kendi uzaklıklarını aşmış, O’nun herkese ve her şeye karşı olan yakınlığını duymuş, vâsıl unvanıyla mahremlere has iltifatlar görmüş, ünsiyete kilitli tali’liler.

Ölçülere sığmayan işte bu tür bir üns hâlinde her zaman değişik dalga boyunda tecellîler duyulur: Evet, bazen vâsılın letâifini bir kısım celâlî tecellîler okşar geçer; bu esnada onun bütün benliğini bir mehâfet ve mehâbet hissi kuşatır; bazen onu dört bir yandan cemalî cilveler sarar; bu defa da o kendini daha derin üns esintileri içinde bulur. Birinci durum itibarıyla vâsıl, hep ağaçlar gibi titrer ve hazan yemiş yapraklar gibi sararır; ikinci tür tecellî sağanakları karşısında ise, “Buldu m ballar balını, varsın her şeyim yağma olsun!” mülâhazalarıyla soluklanır.. ve o, her an duyup zevk ettiği yeni teveccüh ve iltifatlar atmosferinde kendi varlığı dahil her şeyi ağıyâr sayar ve her şeyden uzak durmaya çalışır. Halk içinde de olsa hiçbir hicâba takılmaz; duyması, görmesi, sözü, sohbeti hep O’nunla alâkalıdır. Öyle ki, fâniyât u zâilâtın tahayyülünden bile kaçar; gözleri O’nun ziyasından başka her şeye kapalıdır; O’ndan bahsetmeyen sözleri mâlâyânî ve lakırtı sayar; hat-ta O’nu hatırlatmayan, hissettirmeyen ve O’na karşı mevcut aşk u alâkayı çoşturmayan her hâl, her ifade ve her davranışı tepkiyle karşılar; dahası, O’nunla alâkalı olmayan söz ve davranışları duyup gördükçe içi kanar gibi olur.

Temkin edalı irfan erleri, vuslatta da, ünste de her zaman hürmet içinde bulunur; haşyet, mehâfet ve huşû ile

²⁰ el-Gazzâlî, İhyâu ulûmi’ d-dîn 4/340.

oturur kalkarlar.. onların her hâllerinde bir edeb ve hayâ nü-mâyândır. Yer yer cemalî tecellîlerin iltifatkâr, recâ edalı ve şefkat buudlu cilveleriyle naza ve şathiyyâta temayül göster-me ihtimali söz konusu olsa da, her zaman teyakkuz için-de ve temkinli davrandıklarından hemen haşyetle titrer; ciddî bir huşû ile “saygı” der inler; hürmetle eğilir ve konumlarına uyan tavra girerler.

Bütün bunlar, hâle ait bir kısım hususiyetlerdir; görme-yen anlamaz; tatmayan bilmez; bilenler bildiklerinin ne kada-rını söylerler, o da bilinmez. Bal tadılınca bilinir, gül koklanın-ca anlaşılır; ahvâl-i ruhaniye de içinde bulunulunca. Bir Hak dostu, duymayanlara karşı duyduklarını şöyle ifade eder:

*Andelîb-i zâr isen gülzâre gel,
Verd-i terden al meşâma taze bû.*

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ إِيمَانًا يُبَاشِرُ قَلْبِي وَيَقِينًا صَادِقًا
حَتَّى أَعْلَمَ أَنَّهُ لَنْ يُصَيِّبَنِي إِلَّا مَا كَتَبْتَهُ لِي.
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

Huşû ve Hürmet

İnsanın nefis ve enaniyet cihetiyle bütün bütün yok olması ve kendi uzaklığını aşarak gidip “vuslat” ve “üns billâh”a ulaşması önemli bir mazhariyet ve başarıdır; ancak her muvaffakiyet ve başarı gibi bunun da insan letâifi üzerinde bir kısım menfi tesirlerinin olabileceği göz ardı edilmemelidir; zira *bu ufuk, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, her türlü tasavvur ve tahayyülleri aşkın en derin mânâların, fizik ötesi esrarın başları döndüren emare ve işaretlerinin tamamen ayân olduğu ufuktur*. Böyle bir zirveye ulaşan artık ne o güne kadar görüp duyduğu, bilip işittiği nesnelere, hâdiselere birbirinden ayırt edebilir ne de bu konuda sağlam bir muhâkeme yürütebilir. Dolayısıyla da, böyle birinin her zaman bazı iltibaslara girmesi söz konusu olduğu/olacağı gibi, hakikat-i hâle uymayan bazı beyanlarda bulunması da kaçınılmazdır. Her adımda Cenâb-ı Hakk’ın inayetine sığınıp selâmeti Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın (aleyhi ekmelüttehâyâ) vesâyetinde yürümeye başlamış olanlar bu konuda istisna teşkil etseler de, bu hep böyle olmuştur; böyle olmuştur zira, görme, duyulma, bilinme ve yâd edilme hakkı olan Sultanlar Sultanı kurbet, vuslat ve ünsüyle Kendini tam hissettirdiğinde hürmet, hudû ve huşû gibi şeylerle donanımı ve şuuraltı müktesebâtı tam olmayan hiç kimsede kendini ifade etmeye,

kendi olarak görünmeye mecal kalmaz. Evet, böyle bir zirve-ye ulaşan müntehî, arş-ı kemalâtının irtifai ölçüsünde sürekli bir sermestî yaşadığından, her zaman olmasa da, gayr-i iradî ihtisaslarının güdümünde hareket eder; bilmez sağını-solunu ve önünü-arkasını...

İşte pek çok garip ahvâlin kapı araladığı böyle olağanüstü bir durumda tabiatları sekir ve istiğraka açık kimi ruhlar edeb, hürmet ve huşû gibi şuuraltı mükteşebât serhaddini aşır, ²¹ سُبْحَانِي مَا أَعْظَمَ شَأْنِي diyebilmiş; kimileri, Hakk'ın envâr-ı vücudu ile her şeyin muzmahil olup gitmesini, sadece hâl ve zevk mizanlarıyla değerlendirerek Cenâb-ı Hakk'a karşı edeb ve saygıyla asla telif edemeyeceğimiz "Ene'l-Hak" türünden sözlerde bulunabilmiş; kimileri, hâl ve zevkini ifadenin yanın-da temkin ve saygının da sesi-soluğu kabul edeceğimiz:

مَكَانَمْ لَا مَكَانُ بَاشَدُ نِشَانَمْ بِي نِشَانُ بَاشَدُ
 نَه تَنْ بَاشَدُ نَه جَانُ بَاشَدُ كِه مَن اَزْ جَانُ جَانَانَمْ
 دُو دِيدَه چُونِ پِيرُونُ كَزْدَمْ دُو عَالَمَرَا يَكِي دِيدَمْ
 يَكِي دَانَمْ، يَكِي گُوَيْمَمْ، يَكِي جُوَيْمَمْ، يَكِي خَوَانَمْ

"Mekânım lâmekân, nişanım da bînişan oldu; zira ben Cânân iklimindeyim; iki gözümü de kaldırıp attım, iki âlemi bir görmeye başladım. Artık sadece Bir'i biliyor, Bir'i söylüyor, Bir'i arıyor ve (her şeyde) Bir'i okuyorum." (Mevlâna) gibi sözlerle nefes alıp vermiş; kimileri, cezbîn büyüğü, huzurun haşmeti, belki de tecellînin dehşetiyle: "Bana Hak'tan nida geldi, gel ey âşık ki, mahremsin / Bura mahrem makamıdır, seni ehl-i vefa gördüm / Mekânım lâmekân oldu, bu cismim cümle cân oldu / Nazar-ı Hak ayân oldu; özüm mest-i likâ gördüm." (Nesimî) misillü beyanlarıyla sermest-i câm-ı aşk bir tavır sergilemiş; kimileri de:

²¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb* 2/144; el-Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ* 1/154.

“Varım ol Dost’a verdim hânümanım kalmadı
 Cümlesinden el yudum pes du cihanım kalmadı;
 Çünkü hubbullah erişti çekti beni kendine
 Açtı gönlüm gözünü artık humanım kalmadı.”
 (Ahmedi)

diyerek daha müteyakkızâne bir üslûpla “fenâ fillâh” ve “be-kâ billâh”a işaretlerde bulunmuş ve şuuraltı donanımına göre ayrı bir hâl sergilemiştir...

Cüneyd-i Bağdadî Hazretleri ve emsâli asfiyâ, seyahatlerini her zaman mişkât-i nübüvvetin ziyası altında gerçekleştirdiklerinden temkinle oturup kalkmış, huşûyla soluk alıp vermiş, hudûyla gözlerini açıp kapamış ve nâehillerin fitneye düşmesine sebebiyet vermemişlerdir. Şiblî ve aynı mizacı paylaşan Hak dostları, meşrep ve tabiatlarının gereği ihsaslarını açıklamış, ağyâra sır, belki de koz vermiş; ama hürmet ve saygıda da asla kusur etmemişlerdir. Hallac, Sühreverdî ve İbnü'l-Fârid çizgisindeki kalb erleri ise aşk u iştihaklarında samimî, cezb u incizaba mazhariyetleriyle seviyeli olsalar da, sürekli sekr ve istiğraklarından ötürü temkinli davranamamış, başkaları için fitne olabilecek sözler söylemiş ve kendileri öyle düşünmeseler de laubalilere mesnet teşkil etmişlerdir. Peygamber yolunun hakikî mirasçılarına gelince, onlar, her zaman temkin yörüngeli yürümüş, ledünnî müşâhede ve iç ihsaslarını Sünnet mizanlarıyla test etmiş; Kur’ân mantığına ters gibi görünen bütün keşfiyatlarını şer’-i şerif esaslarına göre yorumlayıp ortaya koymuş ve ellerinden geldiğince düz yığınları iltibasa düşürmemeye fevkalâde gayret göstermişlerdir. Bunlar Hakk’a yakın durmaya önem verdikleri kadar Zât-ı Ulûhiyet’le münasebetlerinde de olabildiğine saygılı olmaya çalışmış ve hep edeb, hürmet, huşû içinde bulunmuşlardır. Tamamen bir kalb ameli olan huşû ve haşyet, zamanla onların düşünce, söz ve tavırlarına da aksederek, Hak karşısında da halk karşısında da onları numune-i imtisal birer temkin ve temsil kahramanı hâline getirmiştir.

Onların kalbleri, Cenâb-ı Hakk'ın azamet, celâl ve ceberûtu ile kendilerinin acz ü fakr, ihtiyaç ve küçüklüklerinin müşterek mülâhazaya alınması sayesinde hep saygı ve tazimle atmaktadır; hâl ve beyanları da bu telakkiye tam bir tercüman gibidir. Onlar yolun başında da sonunda da her zaman edebli davranmış, saygıyla oturup-kalkmış, haşyet soluklamış; meleklerle atbaşı hâle geldiklerinde bile her zaman mahviyet ve tevazu mırıldanmışlardır.. evet, bu yolun yolcuları umumî mânâda hep böyle düşünmüş ve böyle davranmışlardır; ama yine de, kendi aralarında mârifet ufukları itibarıyla bir hayli farklılıklar söz konusudur: Bunlar arasında Allah'ı hatırladıkça kendine çeki düzen verip haşyetle iki büküm olanlar bulunduğu gibi; her tavır ve davranışında O'nun tarafından görülüyor olma mülâhazasıyla temkin ve teyakkuz soluklayanlar ve ömrünü derin bir ihsan şuuruyla hep O'nu görüyormuşçasına tir tir titreyerek geçirenler de vardır.

Hangi seviyede olursa olsun, huşû ve hudû sâlikin her hâlinde, seyr u sülûk-i ruhanî yolunun her menzilinde ve yakînin her mertebesinde olmazsa olmaz temel düşünce ve temel tavır olmalıdır. Şunu da hemen arz etmeliyim ki, hâşi' olmak hâşi' görünmekten farklıdır ve bunlar birbirine karıştırılmamalıdır. Allah'ın, kullarından her zaman istediği, derin bir mahviyet ve acz ü iftikarla kendilerini nefy ve O'nu isbat azm u cehdidir. Yoksa, kalbinde olandan daha fazla saygılı görünmek ve bir kısım huşû tavırları sergilemek düpedüz riya ve O'na karşı da hüürmetsizliktir. Eğer huşû Hakk'a kul olmanın gereği ise –ki öyledir– o, hakikate yürüme konusunda yolcunun kolu-kanadı, serası-zırhı, emniyet kemeri ve “urvetü'l-vüskâ”sıdır. Böyle bir kol ve kanatla Hakk'a yürüyen, başını seraya sokup o zırhı ilâhî hıfz u inayetin vesilesi olarak iyi kullanan, o kemeri hep yanında bulunduran ve o sağlam kulp ve halkaya sımsıkı sarılan –biiznillâh– her zaman yürür, ama kat'iyen kaymalar yaşamaz; temkinli davranır ve Hak

yolunda Hakk'a saygısızlıkta bulunmaz.. gidip vuslat ve üns billâh ufkuna ulaştığında da hep, tabiatının önemli bir derinliği hâline getirdiği bu şuuraltı müktesebâtın tesir alanı içinde kalır. Zira, o bilmiştir bilmesi lâzım gelen şeyi, bildiği gibi hakikat ilminin mârifet kahramanları. Zaten *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ* *الْعُلَمَاءُ* “Allah saygısını tam olarak ancak O’nu tam bilenler duyur.”²² fehvâsınca, Allah’a karşı gerekli hürmet ve tazimi de ancak O’nu sıfât-ı sübhaniyesi ve esmâ-i hüsnâsıyla tanımayaya muvaffak olmuş ihsan ufkunda seyahat edenler bilebilir.. tabii bilmeleri de herkesin kendi mârifet ufku seviyesine ve yakîn mertebesine göre farklı farklıdır.

Evet, kulun, Allah hakkında bilgi ve mârifeti ne nispette ise, tazim, temkin ve edebi de o seviyede olur. Âlimlerin en âlimi, âriflerin en ârifi: *إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتَّقَاكُمْ لَهُ* “Allah’tan en çok korkanınız ve O’na karşı en fazla saygılı olanınız benim.”²³ beyanlarıyla bu hususu hatırlatıyor olmalıdırlar.! Aslında bunun böyle olduğunu yukarıdaki âyetin fezlekesinde görmek mümkündür. Bu âyetin sonunda, *إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ* “Allah hem Azîz’dir hem de Gafûr’dur.”²⁴ ferman edilerek, sadece Gafûr olmanın bazı mizaçlarda mutlak emniyet, nazlanma, hatta gururlanma gibi düşünce ve tavırlara sebebiyet verme ihtimaline binaen, “Gafûr” olmanın yanında yegâne galip, her şeyin hakkından gelebilen kudret-i kâhire sahibi, mağlup olma ihtimali bulunmayan ve hâkimiyet tahtının biricik sultanı demek olan “Azîz” ism-i şerifinin zikredilmesi, tergîble beraber terhîb, havfla beraber recâ gibi insan ruhunda haşyet, saygı ve tazim duygularını harekete geçirmek içindir. Ne seviyede olursa olsun, bence, hak yolcusunun yapması gerekli olan da işte budur. Kur’ân, *وَحَشِييَ الرَّحْمَنِ بِالْغَيْبِ* “Gaybda dahi Hazreti

²² Fâtr sûresi, 35/28.

²³ Buhârî, *nikâh* 1; İbn Hibbân, *es-Sahih* 2/20; et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir* 9/25.

²⁴ Fâtr sûresi, 35/28.

Rahmân'a derin bir saygı besler."²⁵ buyurur ki, henüz O'nun huzuruna varıp perdesiz, hâilsiz müşâhede ile şereflendirilmeden önce bile hep Hakk'ın celâl ve azametini mülâhazaya alır, ürperir ve kat'iyen "Nasıl olsa O bir Rahmân." deyip kendini salmaz; O'nu Gafûr u Rahîm olarak düşündüğü aynı anda "*Ben Gafûr u Rahîmim ama azabım da can yakıcıdır.*"²⁶ beyanıyla irkilir ve hemen her zaman hudû ve huşû duygusuyla soluklanır.

Böyle bir duygu henüz yolun başlangıcında bulunanlar için bir emniyet atkısı olduğu gibi, otağını vuslat ufkuna kurmuş üns billâh kahramanları için de laubalilik ve değişik türden şahiyyâta karşı güçlü bir tenbih ve sinyal dinamosudur. Mübtedîler, ancak bu duygu eşliğinde en tehlikeli yolları hiçbir şeye takılmadan, en az zahmetle katedebilir. Muntehîler de ulaştıkları zirvede konumlarının ve mazhariyetlerinin hakkını eda ederek vuslatı firkate, ünsü de yeni bir vahşete çevirme durumuna düşmekten kurtulurlar.

Kim olursa olsun, bir kimse, ruhuna hudû ve huşû hissini duyurabildiği ölçüde ne başkalarının kasâvetli korkularıyla sarsılır ne de herhangi bir endişe ile şuna-buna serfurû etme zorunda kalır. Zaten Cenâb-ı Hak da, evvelen ve bizzat Kendisini sevmemizi emrettiği gibi, korku hissimizi de Zât'ına karşı hafv u haşyete çevirmemizi istemektedir. "فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ" *Onlardan korkmayın, sadece Benden korkun.*"²⁷ ferman-ı sübhanîsi bu konuda gayet açık ve nettir.

Lüce sahibi, kendi üslûbuyla bu hususa farklı bir ses katma sadedinde:

بَاشْ دَرْدِينْ أَرْ تَرَسْ زَقْفَهْرِ حَقِّ كِه يَا
كَزْدَه مُحَكِّمَ دَر زَمِينْ عَزَّزْ زَبِيمِ صَرَصَرَاشْتْ

²⁵ Yâsîn sûresi, 36/11.

²⁶ Hicr sûresi, 15/49-50.

²⁷ Âl-i İmrân sûresi, 3/175.

“Eğer Cenâb-ı Hakk’ın kahrından korkuyorsan dinde sâbit-kadem ol, ağaçlar şiddetli rüzgârların korkusuyla köklerini buldukları yerde daha bir sağlamlaştırırlar.” der ki, bu da oldukça latiftir.

Kimileri hiçbir şey bilmez ve yürüdüğü yolun kendini nereye götürdüğünün farkında da değildir; yer-içer, yan gelir kulağı üzerine yatar; sonra da yaşadığı çizgide bir ölüm çukuruna –bu onun kanaatine göre bir üslûp– yuvarlanır gider.

Kimileri ilmi de, ameli de, akıbeti de buğulu bir cam arkasından temâşâ ediyor gibi sisli-dumanlı görür; mebde ve müntehâ hakkında ne mârifeti vardır ne de havf u haşyeti; mevsimi gelince o da, düşe-kalka hayatına benzer şekilde, sürüklenir yıkık-dökük inanç ve ameliyle kendine göre acıklı âkıbetine.

Kimileri ilm ü amelle yürür kendi sonuna doğru; mârifetle oturur-kalkar. Yer yer muhabbetle soluklandığı olur; ama hudû ve huşû bilemediğinden, amelini de ihlâs-ı etemmlle bezeyemediğinden akı-karayı birbirine karıştırır ve çok defa kazanma kuşağında haybetler yaşayarak göçer gider bu dünyadan.

Kimileri tam tekmildir ilim, mârifet ve muhabbet adına. İhlâsla yürür yürüdüğü yolda; ne var ki, bunların da bazılarının, havf u haşyet, hudû ve huşû donanımları yeterli olmadığından bir kısım mazhariyetlerle başları dönebilir; bir şekilde durdukları yerin hakkını verip konumlarını korusalar da söz ve tavırlarından dökülen laubalilik, şathiyât ve kulluk keyfiyetine münâfi değişik iddialar gibi ubûdiyetin esası olan mahviyet, tevazu ve hacâletle telifi imkânsız beyanlarda bulunarak gayri ciddî ruhlara malzeme ürettikleri de bir gerçektir.

Bu itibarla bütün mü’minler, hususiyile de Hakk’a adanmış ruhlar her durumda ve her kademedede mehâfet ve mehâbet mülâhazalarını kontrol etmeli, huşû ve hudû adına

şuuraltı müktesebâtlarını gözden geçirmelidirler ki, laubaliliğe düşmesinler ve kazanç yolunu hüsrانlarla karartmasınlar.. Mizanü'l-İrfan sahibi sade bir üslûpla bu konuda çok hoş şeyler söyler:

“Korku öğret nefesine ey sâlikâ
 Ol korkuyla gele nefesine bükâ;
 Öyle korkmalı ki Hudâ’dan nefsi-i dîn,
 Havf-ı Hak’tan ola dem be dem zebûn.
 Lâubali olmasın nefsi-i denî
 Sevk eder serbestliğe her dem seni.
 Ehl-i iman lâubali söylemez
 Terk-i teklife cesaret eylemez.
 Havf-ı Hakk’a ol mülâzim dâimâ,
 Kalbde olsun her an irfan rûnümâ.”

Aslında hudû u huşû ve bu duyguların insan ruhunda hâsıl ettiği mehâfet ve mehâbet hissi herkes için fevkalâde önemli; hakikî imanın en ehemmiyetli semeresi ve ilâhî teveccühlerle insana lütfedilen yakînin de en kıymetli neticesidir. Böyle bir semereyi derebilen ve bu neticeleri elde eden bir hakikat eri artık her şeye mâlik sayılır; zira o, her şeyin zimamı elinde bulunan Zât’a sıdkıyla teveccüh ettiğinden O’nun bütün ihsanlarına da namzet demektir. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) kudsî hadis diye rivayet edilen hoş bir sözle şunları ifade buyururlar:

“Cenâb-ı Hak kuluna: ‘Sen gönlünün huşûunu ve gözünün yaşını Bana armağan et, sonra hâcetin ne ise onu Benden iste ki, Ben de icabet edeyim; zira Ben yakınlığım ve her duada bulunana icâbet ederim.’ ferman etmektedir.”

اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ مِنْ خَيْرِ مَا سَأَلَكَ بِهِ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا اسْتَعَاذَ مِنْهُ نَبِيُّكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

وَنَسْأَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ
 وَنَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ عَاجِلِهِ وَآجِلِهِ
 وَنَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ
 وَنَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ أَمِينٍ.
 وَصَلَّى اللهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

Sır Ufku ve Ötesi

Bu konuda söz söylemeye hâlimin de, dilimin de müsait olmadığıнын farkındayım. Kalem ve kelimelerim de bana bunu söylüyor. Susmak ve bir şey yazmamak gönlümde bir ızdırap, haddimi aşan bir mevzuda söz söylemek ise tam bir cüret.. kendi kendime ne “sükût” diyebildim ne de yazıp çizdiklerimin ruhumda hâsıl ettiği endişelerden sıyrılabildim. Her zaman acz ü fakrımı Hakk’ın inayetine bir çağrı saydım, cüretimi de kalbi diline hâkim, dili sırrına tercüman, sırrı hafî ufkuna açık, hafîsi de ahfâ kenziyle irtibatlı erbab-ı gayret ve hamiyeti harekete geçirme sinyali sayarak “Bismillâh”, “minallah”, “ilallah” dedim ve Hakk’ın ekstra lütfunu dileyerek yürüdüm.

Kim nasıl anlarsa anlasın, ne böyle gâmız bir konunun ne de bunun daha berisindeki çok basit meselelerin eri ve ehli olmadığıنى her zaman söylemişimdir, yine de söylüyorum.

Ben baştan beri bu yazı silsilesine esas teşkil eden mevzuların anlatılması gerektiğine inandım; bazen içten bir iştiyakla, bazen de ürpererek kalemimle beraber ağladım, o döktüğü mürekkeple nefes alıp verdi, ben de gözyaşlarımla soluklandım. Kalbimi Yaratan bilir; sırrıma muttali olan da sadece O’dur; O’dur hafî ve ahfâ hakikatlerinin ne demek olduğunu

bilen, dilediklerine bildiren ve okuyup işittiklerini söyleyenleri de inayetiyle görüp gözeten!..

Gizli şey demek olan sır –daha önce geçmişti²⁸– sofiyeye, kalbe bağlı vedâ-i rabbâniye bir latîfedir; bedende ruh ne ise kalbde de sır odur. Gizli-kapaklı ve saklı mânâlarına gelen “hafî” sırâ göre daha ötelere nâzır kalbin engin bir buudu ve hakikatleri temâşâyâ ayrı bir rasathane; en gizli ve daha da kapalı, hatta düşünölemeyen, ihata edilemeyen anlamındaki “ahfâ” ise ötelere ötesine açık bir mevhîbeler penceresidir.

Bazı hak dostlarına göre *ruh*, Cenâb-ı Hak’la bir alâka ve muhabbet unsuru, *kalb*, bir mârifet mahzeni, *sır* O’nun inayetiyle bir müşâhede sistemi, *hafî* ise esrar-ı ulûhiyet atlası, *ahfâ* da “kenz-i mahfî”nin esrarlı bir anahtarı kabul edilmiştir. Ne var ki, ilâhî inayet olmayınca bunların hakikatine muttali olmak da mümkün değildir. Bir zatın ifade ettiği gibi, “Her mü’min potansiyel olarak sırrı, hafîsi ve ahfâsiyle sîfât, Zât, esrar-ı ulûhiyet ve kenz-i mahfîye açıktır ama, Hak tecellî etmeyince beşerî iradenin bu güçleri harekete geçirmesi de imkânsızdır.” İnsanlar, O’nun gördürmesiyle görseler, duyurmasıyla duysalar, hissettirmesiyle hissetseler de, kendi kendilerine bu hususlardan hiçbirini elde etmeleri söz konusu değildir; dolayısıyla da onlar ne sîfât ne şuûn ne de Zât hakkında ciddî hiçbir şey söyleyemezler. Cenâb-ı Hak ise, onları da, onların ruhlarını da, kalblerini de, sırlarını da, hafîlerini de, ahfâlarını da, cüziyyât ve külliyyât adına her şeyi bildiği gibi bilir. Ne var ki, bazı bildiklerini başkalarına da bildirir, bazılarını da nezd-i ulûhiyetinde isti’sâr buyurur. O’nun olmuş olacak her şeyi bildiğinde ümmet ittifak etmiştir; nasıl olmasın ki, Kur’ân: *فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ* “Allah onların kalblerindeki bildi/

²⁸ Bkz.: M.F. Gülen, *Kalbin Zümriit Tepeleri* 2/70.

bilir."²⁹ "إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ" "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim."³⁰,
 "وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ" "Ben sizin açığa vurduklarınızı da,
 ketmettiklerinizi de çok iyi bilirim."³¹, "أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِيهِمْ" "Biliniz ki Allah sizin derûnunuzda olan her şeyi bilir."³²,
 "أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ" "Münafıklar hâlâ anlamıyorlar mı ki, Allah onların kendi aralarındaki fısıldayışlarını da sırlarını da bilir, Allah bütün bilinmezleri bilen Allâmu'l-Guyûb'dur."³³... gibi yüzlerce âyetiyle O'nun, âfâkın derinliklerinde ve derûnun daha derûnunda olan her şeyi bildiğini âvâz âvâz ilan etmektedir. O'nun bildirmesi olmazsa, insanlar, sırlar ötesi bir yana kendilerini bile doğru dürüst bilemezler.

İnsanoğlu yaratıldığı günden beri, ister âfâk ister enfüs her şeyi O'nun hususî tevcih ve inayeti sayesinde doğru okuyabilmiş ve doğru yorumlayabilmiştir. O'nun tenvir ve irşadlarına karşı alâkasız kaldığı dönemlerde de hep bocalayıp durmuş ve tereddütten tereddüde sürüklenmiştir. Hele Zât, sıfât ve esmâ mevzuunda bir kelime bile söyleyememiş, ağzını açık bir şeyler mırıldandığında da hep hezeyan mırıldanmıştır.

Cenâb-ı Hak, her zaman Zât, sıfât ve esmâsını, hususî donanımla şerefliendirdiği "Mustafeyne'l-Ahyâr" diyeceğimiz seçkin kulları vasıtasıyla bizlere bildirmiş; bizler de onların talimleri çerçevelerine sadık kalarak bu müteâl konuları anlamaya çalışmış ve bu sayede tereddüt ve teşettütlere düşmeden kurtulmuşuzdur. Aksine, enbiyâ, evliyâ ve asfiyâ gibi insanların irşad ve tenbihlerine kulak tıkadığımız zamanlarda da ne hakikati kavrayabilmiş ne de daha ötesi ile alâkalı konular arasında muvazeneyi koruyabilmişizdir.

²⁹ Fetih sûresi, 48/18.

³⁰ Bakara sûresi, 2/30.

³¹ Bakara sûresi, 2/33.

³² Bakara sûresi, 2/235.

³³ Tevbe sûresi, 9/78.

Zaten, Hakk'ı ancak yine O'nun Kendisi bilir; başkalarının bildikleri ise O'nun bildirdiği kadarıyladır. Bu mânâyı teyiden bir hadis-i şeriflerinde Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem): “*Ben Rabbimi yine Rabbimle bildim.*”³⁴ buyururlar ki, künh-ü Bârî'nin nâkabil-i idrak olmasını ifade etmenin yanında en sağlam bilgi kaynağının ne olduğunu göstermesi açısından olabildiğine önemli ve bu konuda gerçek söz sahibini gösterme adına da fevkalâde mânidardır.

Sadede dönecek olursak, sır –daha önce de işaret edildiği gibi– hakikat ve ötesini temâşâ ve mütalâa adına bir ilk rasat noktası ki, derecesine göre her mü'min, kalbinin bu derinliğinden halka ve Hakk'a ait esrarı, yine O'nun tevfiğiyle ve O'nun vaz'ettiği emare, işaret ve delâilin çehresinde okur, değerlendirir ve irfan ufku ölçüsünde ancak yorumlayabilir.

Hafî, vücut ve adem âlemlerine mahrûti bakabilen bir ufk-u tarassud, seçkinler için özel teveccühlere bir âhize, esrar-ı ulûhiyet ve ilmî vücudlara nâzır kalbin hususî bir derinliği ve Zât-ı Ehad u Samed'in insana müstesna bir vedâsıdır.

Ahfâ ise, Cenâb-ı Hakk'ın ibâd-ı mükerrerine fevkalâde den inayeti olarak, kenz-i mahfiye açık kalbin en önemli bu-udu ve bir latîfe-i rahmâniyedir.

Sır erbabı, kendi ufuklarına akıp gelen vâridâtı, *hafî seçkinleri* kendi kemalât arşiyelerine sunulan mevhibeleri, *ahfâ kahramanları* da kendi atmosferlerine boşalan ilham sağanaklarını alır, değerlendirir, açılmasına mezun bulduklarını ehil olanlara açar, diğerlerini ise bir namus hassasiyetiyle korur; korur da kat'iyen nâehillere sır vermezler. Enbiyâ ve evliyâ-i muhakkikînin durumu işte budur. Ve onlar Hak muradının gözü sürmeli, sözleri Furkan tercümanlarıdır. İsm-i Zâhir'in ahkâmını ism-i Bâtın'ın esrarına karıştıranlara gelince, bunlar da her ne kadar birer kurbet kahramanı iseler de, hakaiki yorumlamada müşâhede ve mükâşefelerine

³⁴ Bkz.: Aliyyülkârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ* 5/200; el-Münâvî, *Feyzu'l-kadir* 6/181.

itimât edip, duyup hissettikleri, zevk edip anladıklarıyla yetinerek muhassala-i müşâhedelerini Sünnet mizanlarıyla teste tâbi tutmadıklarından/tutamadıklarından iltibasa girmiş, iltibaslara sebebiyet vermiş, dahası ifşasına mezun olmadıkları esrar-ı ilâhiyeyi –sehv u sekirlerinden dolayı– fâş ederek baş yarmış, göz çıkarmış; dolayısıyla da bazen ser verme mecburiyetinde kalmış, bazen şiddetli tedip görmüş, bazen de mâşerî vicdanda mahkûmiyete dũçâr olmuşlardır.

Bazen Cenâb-ı Hak, esmâ, sıfât ve Zâtına ait esrarı ifşa ve hafî olanı da izhar buyurmuştur ama, yine de azamet ve izzetinin muktezası olarak bunları dahi belli sebeplere bağlamış ve perdeli olarak sunmuştur. Bu itibarla, Hak kapısının sadık bendelerine düşen, her müşâhede ve mükâşefelerini izhar etmemek, edip kaba yığınları fitneye sürüklememektir. *Sükûtta selâmet vardır; ilâhî esrarı ketmetmekte de Hakk’a saygı.* Bir müntehî ve vâsıl için an olur bütün esmâ ve sıfât, şua-ı Zât ile münhasif olur ki, bu ufuk bir mânâda *كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ* ile münhasif olur ki, bu ufuk bir mânâda *“O’nun Zât’ı hariç her şey hâliktir.”*³⁵ ufkudur. Burada her şey gibi kulun emaneten sahip bulunduğu vücut-u kevnîsi de inhisafa uğrar ve görünmez olur; olur da bu fenâ atlasını bir baştan bir başa vücut-u Bâkî’nin ziyası sarar ki, işte böyle bir durumda orada sadece Zâtî tecellîlerin cilveleri duyulur ve buna şahsî zevk ve hâl bakımından, Hakk’ın hafiyi izhar etmesi denegelmıştır.

Hafî ufkuna ait mezâhir, benlikten tecerrüde bağlanmıştır. Bu itibarla da mecazî varlıktan vazgeçememiş mübtedîler, asla vücut-u hakikînin tecellîleriyle cilvesâz olamazlar. Kendini kendine malik görenler de hafî ufkuna ulaşamadıkları gibi esrar-ı rubûbiyeti temâşâ zirvesine de yetişemezler ve hele “kenz-i mahfî”nin râyihasını bile kat’iyen duyamazlar. Kenz-i mahfî esrarı ahfâ ufkuna nâzırdır. Burası sırlar ötesi sır âlemi ve

³⁵ Kasas sûresi, 28/88.

asaleten Hz. Akrabu'l-Mukarrabîn'e (sallallâhu aleyhi ve sellem), bittebaiye de o kapının diğer bendelerine has bir ufuktur. Sırrı zevk etmeyen ve hafinin kâsesinden bir şeyler yudumlamayan, bu şahikaya da asla ulaşamaz.

Daha doğrusu, lafza takılı kalanlar mânâyı bulamadıkları gibi, sürekli "mânâ" deyip duranlar da asla özle tanışamaz ve kat'iyen hakikate ulaşamazlar, farzımuhal hakikate ulaşsalar da, hiçbir zaman Hakikatü'l-Hakaik'i duyamazlar.

Hakikatü'l-Hakaik her şeyin biricik mercii, esası ve mesnedidir. O'nu duyup zevk edenler her şeyi de kavramış olurlar; O'nu bulamayanlarsa hep yol yorgunluğu yaşar ve ömürlerini bâd-i hevâ geçirirler. Kenz-i mahfî, kenz-i sırr-ı vahdet ve gayb-ı mutlakın diğer bir unvanıdır ki, onu ne düz insanlar ne de kalb ve sır erbabı, dahası hafinin hasları dahi kavrayamazlar... Her şey o müteâl ufukta başlar ve dal budak salarak gelir bize ulaşır. Her şeyin gidip kendisine dayandığı bir esas olması itibarıyla o ufuk bir mebde, semere-i kâinat olan insana da bir müntehâ ve neticedir. –Buna bir tecellî-i nüzûl da diyebiliriz.– Ruhî ve kalbî sistemler harekete geçirilerek, bizim ufkumuzdan ötelere ötesine seyahatte ise, bulunduğumuz basamak bir mebde, ahfâ da bir müntehâdır ki, buna da urûc demek mümkündür.

Ehlullah arasında: "Anne karnı âlem-i ilme bakar." sözü oldukça yaygındır. Bunu, ilmî vücudların belli taayyünlerle vücud-u hâricîye çıkıp, vücud-u Bârî'ye ayna olmaları şeklinde yorumlayabiliriz; şöyle ki, evvelâ her şey zaman ve mekân üstü kenz-i mahfîde meknuzdur. İlmî vücudlar âleminde ilk tecellî, her şeyin belli taayyünlerle zuhuru şeklinde belirir; sonra ruhanî mevcudiyetle şerefendirilir; daha sonra latîf ve kesif cismaniyet urbasıyla pâyelendirilir ki işte bunlar kabaca, varoluşun önemli üç basamağıdır. Yukarıdan aşağıya böyle bir nüzûl-u lütfî söz konusu olduğu gibi, aşağıdan yukarıya da, ruh kalb veya kalb

ruh; kalb sır, sır hafî, hafî ahfâ gibi seyr-i ruhanî şeklinde bir terakkî –urûc da diyebiliriz– bahis mevzuudur.

Ahfâ ufku daha çok Muhammedî meşrep olanlara mahsus müstesnâ bir kuşaktır. Bu meşrepte olmayanların o zirveye ulaşmaları zor, hatta imkânsızdır. Onlar ulaşsalar ulaşsalar sırra veya hafîye ulaşabilirler; oraya kadardır onların yolculuğu ve orasıdır onların arş-ı kemalâtları. Aynı zamanda bu basamaklardan her biri de bir peygamberin seyr-i ruhanî çizgisi ve onun mahiyet-i nefsü'l-emriyesinin izdüşümü keyfiyetindedir. Bu ufukta seyahat edenler veya temâşâ mazhariyeti yaşayanlar o ibâd-ı mükerrerme ait bazı hususiyetlerin de mümessili gibidirler ki, bu sırrı kavrayamayan bazı nâdân müntesiplerin aslı fer'e, metbûu tâbie karıştırarak bir kısım iddialarda bulunmaları bile söz konusu olmuştur. Oysaki nerede güneş, nerede kamerdeki nur ve kabarcıklardaki güneşçikler!..

Tasavvuf erbabınca, bu kademelerin aslî ve metbû temsilcileri sırasıyla, Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa (aleyhimüsselâm) gibi enbiyâ-i izâmdır. Yine onlarca ahfâ ufkunun biricik Sultanı da Hâtem-i Divan-ı Nübüvvet'tir (aleyhi ekmelüttehâyâ). Enbiyâ-i izâmda mebde'den müntehâyâ terakki, ânî ve def'î bir cezb-i ilâhî iledir. Diğerlerinde –bazen onlarda da bilasale olmasa da cezb u incizab söz konusu olabilir– bittebaiyedir. Mü'minler, seyr u sülûk-i ruhanî disiplinleriyle, ruhtan kalbe, kalbden sırra, sırdan hafîye, hafîden ahfâyâ, her mertebede farklı bir temâşâ ile mârifet yudumlaya yudumlaya yürür; yer yer ruhanî zevklerin en engin ve en nefisleriyle banyo yapa yapa serinler; ef'âlin esrarıyla ayrı bir sermestî yaşar, esmâ ufkunda daha değişik tecellîler müşâhede eder; sıfât-ı sübhanî atmosferinde üst üste sürprizlerle karşılaşır, esrar-ı ulûhiyetle tamamen değişir ve farklılaşır, neticede gider kendi arş-ı kemalâtına ulaşır...

Âlem-i emir yoluyla gerçekleştirilen bu kemalât bir mânâda, âlem-i halkla elde edilecek mevhibe ve pâyelere de bir

mukaddime mahiyetindedir. Bunlardan birincisi vilâyet yolu, ikincisi de nübüvvet helezonu kabul edilegelmiştir. Aslında böyle bir mütalâadan vilâyetin nübüvvete hâdim ve basamak olduğunu da anlamak mümkündür: Veli sürekli bulmak, bulunduğu derinleşmek için yürür veya yükselir; nebi ise bulunduğuyla başkalarını da buluşturmak için âlem-i emir ve âlem-i halkın birleşik noktasında durur, kesretten vahdete yollar vurur ve maddeden ruh dantelaları meydana getirir ki, büyük ölçüde onun davası, âlem-i emrin bütün hususiyetlerini ihtiva etse de tamamen âlem-i halka münhasırdır. Âlem-i emirden iman esasları mahfuz, İslâm'ın emir ve yasakları, Cennet nimetleri, Cehennem azabı, rü'yet süruru, yakınlarla münasebet lezzeti gibi hususların bütünü, enbiyânın temel mesajlarının özüdür ve hepsi de âlem-i halkla alâkalı konulardır.

Ef'âl-i mükellefîn, umum mesâlih ve mefâsid, âlem-i halka ait esaslardır ve bunların bütünü de peygamberlik ufkunun semereleri ve serâlarıdır. Vilâyet yolunun zâdı, zahîresi sayılan evrâd ü ezkâr, muhasebe ve tefekkür ise usûl sayılan meselelere destek mahiyetindedir. Birincilerde kusur eden, ikincilerin feyzinden de mahrum kalır; öncekileri tam tekmil yerine getirenler ise, sonrakilerde bazı kusurları olsa da, kanaatimce bu kusurlar kalıcı olmazlar/olamazlar. Farzlarla hâsıl olan kurb-u nübüvvet asıl, nevâfille ulaşılan kurb-u vilâyet tâbidir; aslın sağlam kavrandığı yerde çok defa fer' de ona tâbi olur...

اللَّهُمَّ أَخِينَا بِالْفَرَائِضِ وَمَمْتَعْنَا بِهَا وَزَيْنَتَنَا بِالتَّوَافِقِ وَقَرِّبْنَا إِلَيْكَ وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَرَثَتِهِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ.

Hak, Hakikat ve Ötesi

Lügat itibarıyla doğru, gerçek, sabit mânâlarına gelen hak kelimesi, söz ve akidede vâkıa mutabık demektir ki karşılığı bâtıldır. Ayrıca, görülüp işitildiğinde hemen anlaşılır olana da hak denir. Mutlak zikredildiğinde *وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ* “Onlar (o gün) gerçekten Allah’ın Hakk-ı Mübîn olduğunu bilirler.”³⁶ mazmununca onunla Zât-ı Hak anlaşılabilmiştir. Aslında ehlullah da “hak” sözcüğüyle her zaman Zât-ı Hakk’ı kastetmişlerdir.

Aynı kökten gelen hakikat ise, bir şeyin aslı, esası, sarîhi, müntehâsı ve mecaz olmayanı demektir; *sofiye ıstılahında*, seyr u sülûk-i ruhanîde hak yolcuları için dört mertebe ve dört dereceden biridir ki, bunlar da *şeriat*, *tarikât*, *hakikat* ve *mârifet* gibi mertebelerden ibarettir.

Şeriat, din gerçeğinin herkes tarafından anlaşılın, yaşanan, umumun mükellef bulunduğu esasların bütünü; *tarikât*, bir kısım özel yol ve sistemlerle şeriatın kalb ve ruh derinliklerini duyup zevketme yöntemi; *hakikat*, esrar-ı esmâ ve hafâyâ-i sıfât-ı sübhaniyeyi belli cehd ü gayretlerle keşf ve müşâhede mazhariyeti; *mârifet*, şuûn-u zâtiye ve esrar-ı ulûhiyet... gibi nâkabil-i idrak hususları farklı mertebelerde duyma, bilme, talep etme donanımı, zâdı, zahîresi ve mevhibesidir.

³⁶ Nûr sûresi, 24/25.

Ayrı bir tevcihe göre, *mârifet*, icmalî ilim ve “iman-ı billâh”a bahşedilen özel bir hediye ve behiyye, *tarikât* bu ufka ulaşmada bir yol ve yöntem, *şeriat* ve *hakikatse* ulaşılması icap eden bir hedef ve gayedir. Gerçi bir kul için biricik gaye Allah’ın rızasıdır ama, O’nun rızasına giden yol da *şeriat* ve *hakikatten* geçmektedir.. ve bunlar bir hakikatin iki ayrı derinliği mesabesindedir:

Şeriat, sırr-ı ubûdiyete sadık kalmak ve emre itaat esprisine bağlı yaşamak; *hakikat*, Hakk’ın rubûbiyetini gönül rızasıyla karşılamak ve oturup kalkıp *رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا* “*Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, peygamber olarak da Hz. Muhammed’den (aleyhissalâtü vesselâm) razı olduk.*”³⁷ ahd ü peymânında bulunmaktan ibarettir. Hakikat ufkuna bağlanmayan şer’î nizam çok defa semeresiz, şeriata mukayyet olmayan hakikat de neticesizdir.

Diğer bir yaklaşımla, *şeriat*, Cenâb-ı Hakk’ın ibâdına bir teklifler mecmuası; *hakikat* ise, onda esrar-ı ulûhiyetin görülüp okunmasıdır. Ebû Ali Dakkak Hazretleri’nin de ifade ettikleri gibi *إِيَّاكَ نَعْبُدُ* “*Biz yalnız Sana ibadet ederiz.*”³⁸ hudud-u şeriata riayeti ve *إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “*(Her hususta) yardımı da sadece Senden isteriz.*”³⁹ ise ufk-u hakikate işareti tazammun etmektedir. Hâsılı:

İç içedir *şeriat* ve *hakikat*,
Bu ufka ileten yoldur *tarikât*;
Yollarda yolcuya azık *mârifet*,
Ötesi *sadakat*, *ihlâs* ve *gayret*..
(Livâî)

Bir diğer yaklaşımla *şeriat*, iman-ı kâmil, amel-i salih; *hakikat* ise, bi’l-mukabele bu iman ve aksiyon erlerinin Cenâb-ı

³⁷ Buhârî, *ilim* 29, *daavât* 35, *fiten* 15, *i’tisam* 3; Müslim, *sıyâm* 197, *fezâil* 136, 137.

³⁸ Fâtıha sûresi, 1/5.

³⁹ Fâtıha sûresi, 1/5.

Hak tarafından görülüp gözetilmeleri, onların da küllî bir şuurla buna karşılık vermeleridir. İman ve amel olmadan ilâhî riayet ve kilâet beklentisi bir kuruntu, O'nun teveccühüne güven olmadan şer'-i şerifin ağır tekâlifine katlanmaksa çok zordur. Bazıları, "Hakikatsiz şeriatı ikame pek güç, şeriatı hakikat de imkânsızdır." deyip çıkmışlardır işin içinden.

Farklı bir ifade ile *şeriat*, ferdî, ailevî, içtimaî bütün sorumlulukların hâlis bir niyetle yerine getirilmesi; *hakikat* ise, her şeyi ve herkesi yaratan, yarattıklarını varlığın herhangi bir basamağıyla şereflendiren; hidayet ve dalâleti elinde tutan; istediğini aziz istediğini zelil kılan; dilediğine muvaffakiyet lütfedip dilediğini hizlâna uğratan; kimilerini hâkimiyetle pâyelendirip kimilerine mahkûmiyet takdir eden; hayır-şer, iman-küfür, zarar-nef', başarı-hüsran her şeyi o geniş kader ve kaza planıyla ortaya koyan مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ "Olmasını dilediği hemen olur, olmamasını dilediği de olmaz."⁴⁰ hakikatinin biricik Sahibi'ni görüyor gibi davranmak ve her zaman görülüyor olma mülâhazasıyla oturup kalkmaktan ibaret görülmüştür.

Şöyle bir tevcih de söz konusu: Şeriat, peygamberân-ı izâm efendilerimiz tarafından tâlim ve teklif buyrulan esasların bütünü; *hakikat* ise, bu tekâlif ve talimâtı mükâşefe ve müşâhede yoluyla da duyup zevketme mazhariyetidir. Bu itibardır ki bir kısım muhakkikler, ubûdiyetin şeriat buuduna, evâmir ve nevâhîye riayet mülâhazasıyla bakmış, onun hakikat derinliğini de yakîn, şuhûd, zevk ve keşf mevhibeleriyle değerlendirmişlerdir.

Hakaik, hakikatın cem'idir ve erbabınca dört mertebe içinde mütalâa edilegelmiştir. *Birincisi*, Zât-ı Mukaddes'e râci hakaiktir ki, bu türlü hakaikin tâlibi bir hak yolcusu, düşünce ve beyanlarında Sahib-i şeriatın vaz'ettiği ölçülere sadık kalmalı,

⁴⁰ Ebû Dâvûd, *sünnet* 6, *edeb* 101; en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ* 6/6.

mârifet ve zevk ufku itibarıyla en erişilmez zirvelerde pervaz ederken dahi şahsî yorum ve tefsirlerden uzak durmalıdır.

İkincisi, sıfât-ı sübhaniyeye râci hakaiktir ki, böyle bir ufka nâzır bir sâlik, Hazret-i Esmâ'nın ifade ettiği mâlûmiyet ve sıfât-ı kudsiyenin belirlediği çerçeveye bağlı kalarak, daha ötesine ve ötenin de ötesine ait mârifet hususunu herhangi bir beklentiye girmeden O'nun özel teveccühlerine bırakmalıdır.

Üçüncüsü, ef'âl-i ilâhiyeye ait hakaiktir ki, âfâk ve enfüste ilâhî isim ve sıfatların tasarruf alanı sayılan bu imkân âleminde her şeyi Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmek ve O'na bağlamak şartıyla, tefekkür ve tedebbür adına gidilebildiği yere kadar gidilmeli, hatta mümkünse varlık ve eşya her gün birkaç kez hallaç edilmelidir.

Dördüncüsü, mef'ûlâta râci hakaiktir ki, âlem-i kevn ü fesadda bütün kemmiyetlerin, keyfiyetlerin cereyan meydanı; cisimlerin, cevherlerin terkip ve tahlil mahalli; ittisal, infisal, çözülme ve dağılmaların da gerçekleştiği alan işte bu hakaik alanıdır ki böyle bir alanda fikrî seyahat basar ve basîret beraberliğinde sürdürülebilirse, insan ilim ve mârifete ulaşır; aksine fiil ve infiallere basîretle bakılmaz ve esbab dairesi de aşılamazsa natüralizme düşme kaçınılmaz olur. Evet, doğru bakıp doğru okuyanlar için, Hoca Tahsin'in ifadesiyle:

*Kitab-ı âlemin yaprakları, envâ-ı nâma'dûd,
Hurûf ile kelimatı dahi efrâd-ı nâmahdûd;
Yazılmış destgâh-ı levh-i mahfuz-u hakikatte,
Mücessem lafz-ı mânidardır âlemde her mevcud.*

olsa da, bakış zaviyesini yakalayamamışlar için yanlış görme, yanlış okuma ve yanlış yorumlama her zaman ihtimal dahilindedir.

Hakikatü'l-Hakaik, bütün hakikatleri câmi olan ehadiyet mertebesini (bazılarına göre vahidiyet mertebesi) ifade de kullanılan bir tabirdir ki, bazıları buna "Hazretü'l-cem",

“Hazretü'l-vücut” ve “Gaybu'l-guyûb” da demişlerdir. Bu yüce hakikati “*min haysü hüve*” müteayyin görmek ve izafî hakikatler gibi düşünmek ya da tasavvur etmek caiz değildir. Hakk'ın Zât'ı için bîperde zuhur söz konusu olmadığı gibi, Hakikatü'l-Hakaik'ten de *min haysü hüve –min haysü ente* değil– söz edilemez. Bu babtaki mâlûmiyet ve muayyeniyet esmâ ve sıfât-ı sübhaniye itibarıyladır.. evet, Cenâb-ı Hak bütün ıtlâkattan münezze ve müberradır; zira her ıtlak aynı zamanda bir takyîd ve tahdîd demektir; bu türlü kayıtlar ise bize ait avâızdandır. Hakk'ı, Hak makamında, halkı da halk zemininde görmek dinî bir esastır. Bunun aksine bir mütalâa ise apaçık bir halt ve karıştırmadır. Kullara düşen vazife, Hakk'a karşı tam bir teveccüh içinde bulunarak şer'-i şerif rehberliğinde ve mârifet azığıyla her zaman O ihata edilmeze yürüme ve kendi uzaklıklarını aşma gayreti içinde olmaktır. Konuyla alâkalı bir Hak dostu şunları söyler:

*Âlem-i kesretten ey sâlik fîrâr eyle yürü,
Ferd ü Vâhid bârgâhında karar eyle yürü;
Rûy-i vahdet görmek istersen bu kesretten eğer,
Saf kıl mir'ât-ı kalbin, tâbdâr eyle yürü;
Kimi Kâbe, kimi Arş'i etmede dâim tavaf
Sen harîm-i kurb-u Hakk'ı ihtiyar eyle yürü;
Bu sülûk erbâbının yoktur nihayet seyrine,
Kande ersen mâverâsına güzâr eyle yürü.*

(İsmail Hakkı)

Nâmütenâhîye seferde seyr u seyahatin sonu yoktur; bir ömür boyu duyup sezmeler, hem burada hem de ötede farklı derinliklerde sürüp gidecektir. Böyle bir seyahate kilitlenmiş sâlik, vuslata erip maiyyetle şereflelendirildikten sonra dahî, zaviye farklılığıyla müşâhededen müşâhedeye koşacak, ihtimal her gün bilmem kaç defa temâşâ zevkiyle kendinden geçecektir...

اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْأَلُكَ الرِّضَى بَعْدَ الْقَضَا وَبَرَدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَوَلَدَةَ النَّظْرِ
 اِلَى وَجْهِكَ وَسَوْفًا اِلَى لِقَائِكَ مِنْ غَيْرِ ضَرَاءٍ مُّضِرَّةٍ وَلَا فِتْنَةٍ مُّضِلَّةٍ .
 وَصَلِّ يَا رَبِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ الْفَاتِحِ لِلنُّبُوَّةِ وَخَاتِمِهَا وَعَلَى
 اٰلِهِ وَاَصْحَابِهِ رِضْوَانُ اللهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ اَجْمَعِينَ .

Allah ve Ulûhiyet Hakikati

Lafz-ı Celâl ve İsm-i Âzam da denen “Allah” kelime-i mübarekesi, kendini bize “Esmâ-i Hüsnâ” sıyla bildirilen ve sıfât-ı sübhaniyesiyle zihin, mantık ve muhâkemelerimize bir çerçeve vaz’ eden, bütün esmânın Müsemmâ-i Akdesi ve bütün evsâf-ı kemaliyenin Mevsûf-u Münezzehi, ulûhiyet tahtının biricik mâliki ve rubûbiyet arşının sahib-i bîmisali Zât-ı Ecell ü A’lâ’nın adıdır. Seyyid Şerif’in de ifade ettiği gibi, “Allah” lafz-ı mübareği “min haysü hüve” Zât-ı İlâhiyenin ism-i hâssıdır ve usûlüddin ulemâsınca o bir ism-i Zât’tır. Aynı zamanda “İsm-i Celâl” ve “İsm-i Âzam” diye de bilinen bu mübarek kelime hususî mânâda “İsm-i Âzam” olarak da zikredilmektedir.

Zât-ı Ulûhiyet’e ait bütün isimler birer esmâ-i sıfât, “Allah” lafzı ise bir ism-i Zât’tır ve bütün ilâhî isimleri ya bililtizam veya bittazammun ihtiva etmektedir. Şöyle ki, bir insan, “Lâ ilâhe ille’l-Kuddûs.. ille’r-Rahîm.. ille’l-Azîz... ilâ âhir.” gibi cümlelerle imanını ilan etse, bu cümleler esmâ-i hüsnâsıyla mâlum, sıfât-ı sübhaniyesiyle mâruf ve muhât o Zât’ı tam ifade edemediğinden maksat hâsıl olmaz. Zira böyle diyen biri, farkına varsın varmasın, daire-i ulûhiyet ve rubûbiyeti “Kuddûs”, “Rahîm” ve “Azîz” isimlerinin tecellî alanlarına inhisar ettirerek muhîti muhât hâline getirmiş ve bir mânâda daire-i ulûhiyeti tahdit etmiş olur.

Allah ism-i şerifinin müfâdı bulunan Zât-ı Ecell ü A'lâ, insan, kâinat ve eşya hakikatının biricik mesnedi, biricik mebd-i, yegâne illeti, varlığı kendinden bir Vacibü'l-Vücut'dur. Âfâkî ve enfüsî bütün mütalâalar bunun böyle olduğunu gösterir. Kâinatta hiçbir varlık, hiçbir nesne yoktur ki, onda "Allah" ism-i celîlinin Müsemmâ-i Akdes'ine pek çok işaret ve emareler bulunmasın. "Allah ism-i şerifi, hem teker teker her varlığın çehresinde hem de bütün kâinatın simasında mahkûktur." dense yeridir. Ne var ki bu hakikat, insanın maddî ve mânevî simasında her nesnede olduğundan daha net ve daha okunaklıdır. Zira Hz. Ali'nin de ifade buyurdıkları gibi, insan küçük bir cisim değil, o bütün âlemlerin özünü ihtiva eden bir nüsha-i kübrâdır ve kâinatların Hakk'ı ilanına denk bir şehadetin de bülendâvâz şahididir. O, her hâliyle Hazreti Mübdî'i gösterir; her şeyiyle O'na dayandığını haykırır; zâhir ve bâtınıyla hep O'nu ilan eder.

Bu itibarla, ister insan ister kâinat, varlığın Zât-ı Hakk'a dayandırılmaması tamamen gayr-i mâkul, bedâhet-i hisse aykırı ve ilimler hesabına da bir tali'sizliktir; evet Zât-ı Hakk'a dayandırılmayan varlık mesnetsiz, O'nunla irtibatlandırılmayan ilimler bir mânâda evham ve hayâlât, O'nun mârifetine ulaştırmayan tetkikler, tahliller neticesiz birer meşgale ve insan vicdanında, dolaylı yoldan dahi olsa, O'na karşı alâka ve muhabbet uyarmayan müzakereler, muhavereler de faydasız güft ü gûdur.

Aslında, bütün varlık ve eşya binlerce dillerle bize hep O'nu anlatmakta, insan vicdanı kendine has o ledünnî duyuş, sezış ve yönelişleriyle her zaman O'nu hatırlatmaktadır: Biz ne zaman maddî ihsas ve mânevî ihtisaslarımızla şu meşher-i âleme, şu varlık kitabına ve enfüsî derinliklerimize yönelsek, hep O'ndan bir şeyler dinler ve her hâlimizde O'nunla kâim olduğumuzu duyarız. Allah, yarattığı her şeyle kendini ifade eden ve bin bir dille vicdanlara varlığını duyuran, böylece zamandan,

mekândan münezzeh olduğu hâlde her yerde hâzır ve nâzır bulunduğunu hatırlatan bir Mâlum-u Müteâl ve bir Mevcud-u Bîmisal'dir. Zâhir-bâtın bütün âlemler, O'nun ulûhiyet ve rubûbiyetini haykırmakta ve mâbudiyetinin Zât'ından geldiğini ifade etmektedir.. evet Allah, Allah olduğu için "Mâbud-u bi'l-hak" ve "Maksud-u bi'l-istihkak"tır. Bu itibarla da, hamd ü senâ, tekbir u tâzim, takdis ü tesbih gibi her hâliyle kulluk bizim boynumuzun borcu, O'nun da hakkıdır.

İnsanların kendi elleriyle yapıp taptıkları mâbudlara gelince, onlar kat'iyen öyle değillerdir ve olamazlar da; hiçbir sun'înin o şeyin hakikîsi yerine kâim olmadığı gibi... İnsanoğlu dünden bugüne, "Ay, güneş, yıldızlar, denizler, ırmaklar..." dedi, bir sürü sun'î ve sahte mâbud arkasından koştu durdu; yüzlerce binlerce fâni, zâil ve âciz yaratığa perestîş etti. Arkalarından koşup onlara arz-ı ubûdiyet ettiğinde kendi ruhuna, kendi mahiyetine saygısızlıkta bulundu; Mâbud-u Mutlak'ı bulup O'na yöneldiğinde de pesbayağı bir varlık olmaktan kurtuldu ve Allah'ın kendine lütfettiği değerler çerçevesinde kendi oldu.

Evet, Allah'tan gayrı tapılan ve perestîş edilen hiçbir şeyin varlığı kendinden olmadığı için, onların gelmesiyle gitmesi bir olmuş; bir sapkın düşüncenin hayal ürünü olarak ortaya çıkmış, bir selim mantık ve muhâkeme ile de yerle bir edilmiştir/edilmişlerdir. Bir bir gelen bâtil telakkiler bir bir yıkılmış, gelenler geldikleri gibi gidip mahkûm-u nisyan olmuş ve söz her zaman gelip gitme arızalarından münezzeh ve müberrâ olan Zât-ı Akdes'e kalmıştır. Bu bâtil ilâhlardan bazıları muvakkaten çoğunluğun efkârına hükmedip onu kirletseler de, vicdanların tabîî zenginliği ve derinliği sayılan mârifet-i Sâni ruhu ve Mâbud-u Hakikî telakkisi bütün o evhâm ve hayâlât mahsulü şeyleri kapı dışarı etmiş, sonra da o esmâ-i hüsnâ ve evsâf-ı âliye sahibi Zât-ı Ecell ü A'lâ'ya bir kere daha açılmıştır; açılmıştır, zira O'ndan başka vicdana destek olacak bir güç kaynağı ve onu iğna edecek bir servet menbaı yoktur.

Bu büyük ihtiyacı karşılayamayan mâbud görünümündeki hiçbir nesne ubûdiyete lâayık değildir ve mâbud da olamaz; esmâ-i hüsnânın Müsemmâ-i Akdes'i ve evsâf-ı sübhaniyenin Mevsuf-u Mukaddesi'ne has mâbudiyet şöyle dursun, onun mâdûnu denecek şekilde çok gerilerde bir mutavassıt ve şefaathçi olmaları bile kat'iyen söz konusu değildir.

Ne ulûhiyet ne de rubûbiyet asla şerik kabul etmez; "Mâbud-u bi'l-hak" bir tanedir; bizim müşâhede ettiğimiz değişik şe'n, hâl ve keyfiyyât ise, o Müsemmâ-i Akdes'in muhtelif isim ve sıfatlarının farklı tecellîlerinin televvününden ibarettir. Hakikat-i Hak, her türlü keyfiyet ve kemmiyet ifade eden hususlardan müberrâ olduğu gibi cevher ve araz da değildir; cismaniyete ait avâriz ve nekâisten de münezzehtir. İbrahim Hakkı Hazretleri, akaid-i hakka-i islâmîyeyi nazmen ifade ettiği manzumesinde bu hususu ne hoş seslendirir:

*Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi, misli âlemde,
Ve suretten münezzehtir, mukaddestir Teâlallah.
Şeriki yok, berîdir doğmadan doğurmadan ancak,
Ehaddir, küfvü yok, "İhlâs" içinde zikreder Allah.
Ne cism u ne arazdır, ne mütehayyiz ne cevherdir
Yemez, içmez, zaman geçmez berîdir cümleden Allah.
Tebeddûlden, tagayyürden, dahi elvân u eşkâlden,
Muhakkak ol müberrâdır budur selbî sıfâtullah.
Ne göklerde ne yerlerde, ne sağ u sol ne ön ardda,
Cihetlerden münezzehtir ki hiç olmaz mekânullah.*

Evet o, ne bir cisim ne cevherdir, ne tecezzi ve inkısamı söz konusu olan bir küll ve küllî ne bunlara ait bir cüz ve cüz'î ne de yarattıklarını hatırlatan bir şekil, suret ve mahiyettedir; O, bütün bunların hepsinden berî öyle bir Evvel ü Âhir ve bir Zâhir u Bâtın'dır ki, zuhurunda bâtınlardan daha bâtın, istitârında da zâhirlerden daha zâhirdir. İş ve icraatında bizzat temas ve mübâşeret söz konusu olmadığı gibi makasıd-ı sübhaniyesini ifade buyururken de âzâ ve cevârihten münezzehtir.

Biz O'nu, Rahmân, Rahîm, Ehad, Samed, Ferd, Hayy, Kayyûm, Kadîm, Kâdir, Âlim, Semî', Basîr, Azîz, Cebbar, Cemîl, Celîl, Kebîr, Cevâd, Raûf, Mütekebbir, İlâh, Seyyid, Mâlik, Rab, Hakîm, Mütekellim, Hâlık, Rezzak... gibi yüzlerce isimleriyle; hayat, ilim, sem', basar, irade, kudret, izz, hikmet, kibriyâ, ceberût, kıdem, bekâ, kelâm, meşîet ve emsali onlarca sıfatlarıyla tanımaya çalışırız. Bütün bunlarla beraber yine de, O'nu tam bildiğimizi, bileceğimizi iddia edemeyiz; edemeyiz de مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ يَا مَعْرُوفٌ “Ey Mâruf, Seni hakkıyla bilemedik.”⁴¹ sözleriyle nefes alır verir ve الْعَجْزُ عَنِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ “O'nu idrak edeme-me idraktır.”⁴² mülâhazasına sığınırız. Allah, idrak edilemez, zira O, ihata edilemeyecek ölçüde her şeyi muhîttir. Bu itibarla da, O'nun tam ihata edileceğini iddia etmek, muhîtin muhît olduğu aynı anda muhât olabileceğini düşünme demektir ki, bu da açıkça bir tenakuzdur. Kaldı ki, O'nu bilmede bizim ışık kaynaklarımız sayılan bütün müştakk isimler de ne teker teker ne de hepsi birden hakikat-i Hakk'ın künh-ü ehadiyetine ulaştır-mada yeterli değil, aksine kâsırdılar. Mantıklar, muhâkemeler, esmâ-i hüsnânın gölgesinde ancak yine O'nun dileyip murad ettiği kadar Zât-ı Sübhanî hakkında bilgi ve mârifet sahibi olabilirler.. evet, O'nun hakkında bizim bildiğimiz ve bileceğimiz her şey işte bundan ibarettir. Alman şair-i şehîri ne hoş söyler:

“O'nun hakkında ne söylersek söyleyelim, künh-ü Bârî nâkabil-i idraktır. İnsanın Zât-ı Hak'la alâkalı ancak müphem bir ihtisası ve tahminî bir fikri olabilir. Evet biz hem kendi ruhumuzda hem de tabiatta Allah'ın varlığını hep sezip duruyoruz; öyleyse, O'nun künhünü bilip bilmememiz ne ifade eder ki.! Aslında biz Allah'ı yüzlerce isim ve bîpâyan sıfatlarla yâd etsek de yine de ifadelerimiz hakikatin pek çok dînunda kalacaktır. Mademki, ulûhiyet dediğimiz Vücut-u Âzam yalnız

⁴¹ el-Münâvî, *Feyzu'l-kadir* 2/410; el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* 4/79, 17/202.

⁴² Bkz.: el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmî'd-dîn* 4/252; es-Suyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce* 1/103.

insanda değil, büyük-küçük âlemin bütün şuûnunda ve tabiatın zengin ve mukayyet sinesinde değişik tecellîlerle kendini ifade etmektedir. Böyle bir Zât hakkında tavsîf-i beşer ne ölçüde yeterli olabilir ki...” der ve O’na karşı saygılı, kendimiz adına da temkinli olmayı yeğleriz.

Böyle bir mülâhazadan ötürü olmalıdır ki, hem kibâr-ı mütekellimîn hem de pek çok sofî, O’nu ıtlakındaki derinlik ve ihatasındaki enginlik itibarıyla “Hû” zamiriyle anmayı bir mânâda tercih etmiş ve mülâhazalarını onun kuşatıcılığına bağlamışlardır. Evet, “Hû” Zât-ı Hak’ı, bütün celâlî tecellîleri, umum cemâlî celevâtı, topyekün esmâ-i hüsnâsı ve bilcümle sıfât-ı sübhaniyesiyle ifade edecek genişlikte sırlı bir kelimedir. Onun bu ihata ve vüs’atinden dolayı olmalıdır ki, mercii mülâhazaya alınması şartıyla, bu zamiri İsm-i Âzam addedenler de olmuştur. Herhâlde ona makam-ı tevhidi tam ifadede İsm-i Âzam demek daha uygun olur.

***

Zât-ı Ulûhiyet’e, ehadiyeti itibarıyla bakılınca, esmâ ve sıfâttan kat-ı alâka ile ondan Zât-ı Baht kastedilir. Vahidiyet açısından nazar edildiğinde ise, esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniye de duyulur, sezilir. Burada vicdanın, O’nu bütün âsârı, ef’âli, esmâsı ve sıfatlarıyla da mülâhazaya aldığı olur ki, bu da daire-i rubûbiyetin duyulup sezilmesi demektir.

Hakikî hakaik-i vücud mertebesine daire-i ulûhiyet denmesi, Zât-ı Baht itibarıyla Cenâb-ı Vacibü’l-Vücut’u ifade etmesinden dolayıdır ki, Allah ism-i âzamı da işte bu mertebenin ism-i hâssıdır. Bu mânâda ulûhiyet, âsârı itibarıyla meşhûd, ahkâmı açısından da bilinen fakat ihata edilemeyen, müteâl bir hakikatin unvanıdır. Bizim ulûhiyetle alâkalı bilip idrak ettiklerimiz sadece onun bazı vasıflarından ibarettir. Bu kadarı da, o daire hakkında mârifet-i tâmmeye adına yeterli değildir. Zira bizim bilemediğimiz ona dair daha nice evsâf-ı âliye

vardır ki, “Tam kavradım, ihata ettim.” diyebilmek için kendi hususiyetleriyle bütün o sıfatların da bilinmesi zarurîdir. Onu da insanların bilmesi mümkün değildir.

Bir diğer zaviyeden ulûhiyet, tecellî vüs’ati itibarıyla, her hak sahibine mukadder hakkını verme hususiyetiyle daire-i ehadiyet ve vahidiyete ait tecellî alanlarının ahkâmını da câmi’dir. Küllî-cüz’î bütün ihsanlar, lütuflar o daireden akıp geldikleri gibi o lütuflara karşılık ubûdiyetler, şükranlar da o daireye müteveccihdir.

Ayrıca, ehadiyet ve vahidiyetin Hazreti Zât’a bakan şöyle bir yanı da vardır: *Ehadiyet*, meclâsı itibarıyla ezeliyet-i Zâtiyeyi ifade eden *“Ezelden Allah vardı ve beraberinde hiçbir şey yoktu.”*⁴³ sözleriyle seslendirilmiştir; *vahidiyet* ise daha ziyade lâyezâliyyete bakan *“O’nun Zât’ı müstesna her şey hâliktir; hüküm O’nundur ve hepiniz O’na döndürüleceksiniz.”*⁴⁴ ferman-ı ilâhîsi çerçevesinde yorumlanmıştır. Bu mütalâaya göre, ehadiyet mertebesi Zât-ı Baht’a baktığından dolayı esmâ ve sıfât mülâhazalarına da açık olan vahidiyetin önünde kabul edilmiştir. Ulûhiyete gelince O, ehadiyete de vahidiyete de mukaddemdir; zira onda imkân âlemlerinin genişliğinde müteâl bir ihkak-ı hak hususiyeti söz konusudur ki, bütün esmâ-i ilâhiyenin ve sıfât-ı sübhaniyenin zuhur ufku sayılan “Rahmâniyet” mertebesi de onun bir meclâ-ı inkişafı görmüştür. Bu mertebenin ism-i hâssı, Cenâb-ı Hakk’ın, ehadiyet, vahidiyet, samediyet, kudsiyet, azamet... gibi esmâ-i Zâtiyesi ve hayat, ilim, sem’, basar, kudret, irade... türünden de evsâf-ı nefsiyesinin râci oldukları “Rahmân” ism-i şerifidir.

Cenâb-ı Hakk’ın esmâ-i Zât, evsâf-ı sübhaniye ve icraat-ı hakîmanesini câmi’ mertebeye, me’lûhiyeti iktiza etmesi açısından

⁴³ Bkz.: Buhârî, *bed’ü’l-halk* 1, *tevhid* 22; İbn Hibbân, *es-Sahih* 14/11.

⁴⁴ Kasas sûresi, 28/88.

ulûhiyet, “Rab” gibi bir ism-i sıfata bakıp merbûbiyeti nazara veren bir mertebeye de rubûbiyet dairesi denmiştir. Kur’ân-ı Kerim’in bu her iki mertebe hakkındaki nassları kat’idir. Onun emrettiği tevhid içinde hem “tevhid-i ulûhiyet” hem de “tevhid-i rubûbiyet” vardır. Meselâ, İhlâs sûre-i celilesi, Cenâb-ı Hakk’ın lâzım-ı Zâtıyesi olan sıfât-ı kemal ile tavsifi ve Zâtına münâfi noksan sıfatlardan da tenzihi ifade etmesi açısından tevhid-i ulûhiyeti takrir eder. Kâfirûn sûresi ise, ibadet ve perestişin ancak ve ancak şerîk ve nazîri bulunmayan Allah’a mahsus olmasını ifade etmesi açısından tevhid-i ubûdiyeti takrir eylemektedir. Fatıha sûresi, değişik âyetleriyle hem “tevhid-i rubûbiyet” hem de “tevhid-i ulûhiyet” ve “ubûdiyeti” takrir buyurur.

Esasen Kur’ân-ı Mübîn bu mülâhazayla tetkike tâbi tutulduğunda, hemen her sûresinde bu iki tür tevhidin takrir edildiği görülür. Bu cümleden olarak Cenâb-ı Hakk’ın esmâ, sıfât ve ef’âlinden bahseden âyetler “tevhid-i ilmî-i haberî”, diğer adıyla “tevhid-i ulûhiyeti”; şerîk ve nazîri olmayan Allah’a ibadete delâlet edenler de “tevhid-i iradî-i talebî”, nam-ı diğerle “tevhid-i rubûbiyeti” gösterirler. Tevhid-i ulûhiyet, Peygamberimiz’in haber verdiği her şeyi tasdik ve iz’an; tevhid-i rubûbiyet, emrolunan şeyleri kemal-i hassasiyetle yerine getirme, nehyolunan şeylerden de uzak durma mânâlarına da hamledilmiştir.

Bütün bunlar o Mevcud-u Müteâl’le alâkalı bir kısım kırıntılardır ve hangi mânâda olursa olsun, O’nu ifade etmek ve hakikat-i Hakk’a tercüman olmak için kat’iyen yeterli değildir. Bugüne kadar binler-milyonlar Zât-ı Hakk’ı beyan ve ilhamlarına dayanarak O’nu tavsif ve tarif etmeye çalışmışlardır –sa’yları meşkûr olsun–. Defaatle gönül heyecanı, gözyaşı, kalem mürekkebi O’nu anlatmada el ele vermiştir; ama, yine de her şey ötelere ve ötelere de ötesine emanet edilerek temkin yoluna gidilmiştir. Kim bilir belki de bu hususta:

“Tarife gelir mi hiç Mevlâ
Tarife gitmemektir evlâ.”

deyip O’nun hususî takrirleriyle yetinmek daha uygun olacaktır.

Aslında bütün bu bilmelerin, tariflerin, tavsiflerin neticesi Hakk’a kulluk ve O’na karşı duyulacak aşk u alâka ise –ki bunun böyle olduğunda şüphe yok– biz zâhir ve bâtın duygularımızla bu hususa yönelmeli ve onu gerçekleştirmeliyiz. O, ubûdiyet ve aşk u alâka ile kendisine yönelenleri hiçbir zaman hayal kırıklığına uğratmamış ve kapısına teveccüh edenleri de armağansız bırakmamıştır.

Ubûdiyet bellidir; “Allah sevgisi” dediğimiz hususun da, biri O’nu sevmek, diğeri de O’nun tarafından sevilme olmak üzere iki mânâsı vardır. Kur’ân-ı Kerim, bu iki hususa temasadedinde *يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ* “O onları, onlar da O’nu severler.”⁴⁵ der, hem Zât-ı Ulûhiyetin hem de kulların seven olduklarını ifadenin yanında sevildiklerini de hatırlatır. Elbette ki böyle bir sevgi bizim kendi aramızda olan aşk u muhabbetten çok farklı bir şeydir. O’nun kullarına sevgisi rıza televvünlü bir teveccüh ve akıbetleri itibarıyla bir taltif; mü’minlerin O’na karşı aşk u iştiyakları ise, bütün güzelliklerin, kemallerin, iltifatların, ihsanların... biricik sahibi olması açısından.

Esasen sevmek de aşk da O’nun ayrı bir mevhibesi ve ayrı bir armağanıdır. Bundan dolayıdır ki bir Hak dostu, emsâline tercüman olarak: “Ben Allah’ı bildiğimi, sevdiğimi, hep O’nu talep edip rızasına koştuğumu sanıyordum. Neden sonra, O’nun beni anmasının, sevmesinin, dilemesinin, o mevzudaki benim istek, talep ve yâd edilmemin önünde olduğunu gördüm.” der.

Hz. Cüneyd ise bu mülâhazaya şöyle bir ses katar: “Ben Allah’ı yine Allah’la bildim; mâsivânın (Allah’tan gayri her şey)

⁴⁵ Mâide sûresi, 5/54.

mahiyetini de O'nunla tanıdım.” veya “Resûlünün mesajlarıyla öğrendim.” Evet, O, değişik tecellî dalga boyundaki vahy ü ilhamlarıyla Zât'ını nasıl tavsif etmişse işte öyle bir Mevsuf-u Müteâl ve ne çeşit esmâ ile isimlendirmişse öyle de bir Müsemma-i Akdes'tir. Ne Zât'ı diğer zevâta benzer ne de sıfatları başka sıfatlara; O, öyle bir Evvel'dir ki, yoktur daha evveli; öyle bir Âhir'dir ki, duyurur vicdanlara hep lâyezâli...

Hak dostları, O'na ait esrara, âfâk ve enfüs âlemlerindeki tecellî-i ef'âlden tecellî-i esmâya, ondan tecellî-i sîfâta, ondan da tecellî-i Zât'a yürümüş; elde ettikleri mazhariyet ve gördükleri teveccühler sayesinde gaybî seyr ü seyahatlerini minvechin şuhûdla taçlandırmış; yer yer tecellî-i Zât aşk u iştiyakıyla çırpınıp durmuş; yol boyu kâh hâl-i pür-melâllerine âh edip inlemiş, kâh vuslat ve üns esintileriyle şâd ü hürrem olmuş, hep Allah ism-i şerifiyle nefes alıp vermişlerdir. Hakk'a karşı hicap hissiyle, nefislerini sorgulayarak O'nun eşiğine yüz sürüp “hiç” olduklarını haykırarak ve bu yolda ölüp ölüp dirilerek nefes alıp vermişlerdir. Bir mest-i temâşâ bu hususları ne hoş seslendirir:

*Muhabbet âleminde kendi kendimden hicap ettim,
Açıldım cism u cân u kalbime bir bir itap ettim;
Tarîk-i aşkda bünyâd-ı hestiyi türâb ettim,
Nigâra mülk-i cismim kenz-i aşkınçün harap ettim.*

Hz. Mevlâna: ...عَاشِقَانُ فَرِيضَه بُودُ جُنُسْتُ وَجُوي دُوشْتُ mat-layla Divan-ı Kebir'indeki bir şiirinde aşkullah ve muhabbetullah ile alâkalı şunları söyler:

“Âşıklara, O Dost'u araştırmak farzdır. Onların, coşkun bir sel gibi yüzlerini, başlarını yerlere sürerek, taşlara çarparak Dost'un deresine varıncaya kadar koşmaları gerekir. Aslında, dileyen de O'dur, isteyen de O. Biz, bazen akan bir su gibi Dost'un deresine doğru çağlar gideriz. Bazen durgun su gibi O'nun testisinde hapsolür kalırız. Bazen de ateş üstündeki toprak güveç gibi kaynar dururuz.”

O'nu bilenlere sular gibi çağlamak ve gece-gündüz ağlamak düşer; öyle çağlayıp böyle ağlayanlar bir de çevrelerini doğru dürüst okuyabilseler, bugün olmasa da yarın mutlaka O'ndan dolu dolu mârifet ve muhabbet armağanlarıyla mükâfatlandırılarak var olmanın gerçek gayesini elde etmiş olacaklardır.

اَللّٰهُمَّ اِنِّيْ اَسْتَلِكُ الرِّضَى بَعْدَ الْقَضَا وَبَزْدَ الْعَيْشِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَكَدَّةَ التَّظَرِّ
اِلَى وَجْهِكَ وَشَوْقًا اِلَى لِقَائِكَ مِنْ غَيْرِ ضَرَاءٍ مُّصِرَّةٍ وَلَا فِتْنَةٍ مُّضِلَّةٍ.
وَصَلِّ اللّٰهُمَّ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِيْنَ الطَّيِّبِيْنَ الطَّاهِرِيْنَ.

Fizik Ötesi Âlemler

Arş

Lügat itibarıyla, çardak, taht, binanın tavanı veya bir şeyin ufku mânâlarına gelen arş; bütün gökleri ve yerleri kaplayan, bütün burçları kuşatan, maddî-mânevî umum kâinatlarla alâkalı ilâhî emir, irade ve meşîet-i sübhaniyenin ilk tecellî ve zuhur mahalli ulvî bir âlemin unvanıdır. Bu yüce âleme “Arş” dendiği gibi onun tersi sayılan ve altı kabul edilen yere de “ferş” denegelmiştir. “Arş’a çıkılır, ferşe inilir.” sözleriyle, bunu daha bir netleştirmiş ve Arş u ferşi iki kutup şeklinde göstermişlerdir; devriyelerden birine *arşiye* ve diğerine de *ferşiye* denmesi de bu mülâhazaya bağlıdır.

Arş’ı, kinâî olarak, Cenâb-ı Hakk’ın kudret ve azametinin ilk tecellî ufku şeklinde yorumlamanın daha uygun olacağını söylemeden edemeyeceğim; zira böyle bir yaklaşımda Allah’ın hayyiz ve mekân mülâhazalarından münezzehiyeti de ifade edilmiş olmaktadır. “Arş’a istivâ” sözü bir hakikat-i mübhemedir; yoksa, Hakk’ın ne Arş’ta oturması ne de kurulması söz konusudur.

Eski astronomi Arş’a, bütün eflâkı kuşatan, dokuzuncu, en büyük ve muhît felek nazarıyla bakıyordu. Aynı zamanda ona “felek-i âzam” ve “felek-i atlas” da diyordu. Böyle bir

yaklaşım o günkü astronomik telakkilere göre doğru sayılabilirdi. Şimdilerde ise, astronomlar farklı şeyler söylüyorlar. Kur'ân-ı Kerim, Sünnet-i Sahiha ve müfessirîn hazerâtının mütalâalarına gelince, bence asıl üzerinde durulması gereken de bu olmalı.

Arş, Âlemlerin Rabbi itibarıyla Cenâb-ı Hakk'ın tekvînî ve teşrîî emirlerinin mahall-i tecellîsi, kudret ve azametinin matla-ı münevveri; fevkânîliği mutlak, esrarı Allah'a emanet sıfât-ı sübhaniye ve esmâ-i fiiliyenin câmi bir aynası ve canlı-cansız bütün varlığın şekillendirildiği –tabir caizse– bir tezgâhıdır. Böyle olunca da gözü madde, cisim ve fizikî varlıklardan başka bir şey görmeyenlerin onu anlaması mümkün değildir.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir diğer konu da Arş'a istivâ meselesidir. Eski-yeni pek çok yorumcu bu mevzuda bir hayli farklı düşünceler serdetmiş ve nefes tüketmişlerdir.

Evvelâ, ⁴⁶ *إِسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ* sözünde onun üzerine yükselme, fevkânî bir durum izhar etme... gibi hususlara işaret yanında, hâkimiyetini duyurma, kudret ve azametini gösterme türünden mânâlar da söz konusu olabilir. Zira Arş, bütün zamanları, mekânları, cihetleri kuşatan bir varlık olması itibarıyla orada bunların hiçbiri yoktur ki, hayyizden ve mütehayyizden de söz edilebilsin.

Sâniyen, Allah madde, cisim, cevher, araz ve mütehayyiz olmadığından, O'nun istivâsında da bizim oturma ve kurulmamıza benzer şeyler söz konusu değildir. Nasıl olur ki O, Kur'ân-ı Kerim'in de ifade buyurduğu gibi, bütün arz ve semavâtı yed-i kudretinde tutmanın yanında insana da şah damarından daha yakın bir kudret-i kâhire ve bir Rahmân u Rahîm'dir.

⁴⁶ “Arşı üzerine hükümran oldu.” (Furkan sûresi, 25/59)

Sâlisen, bizim gibi âciz kimseler hakkında dahi “Hâkim oldu, tahtına oturdu veya kuruldu.” dediğimizde, “Ahkâm ve emirlerini herkese kabul ettirdi, iradesini dört bir yana duyurdu ve saltanatına baş eğdirdi.” şeklinde bir şeyler anlarız. Zât-ı Ulûhiyet mülâhazasında ise bu tür yaklaşımlar O’nun mukaddes ve münezzehtir olmasının vacip neticesidir.

Aslında selef-i salihîn ta baştan itibaren, İbrahim Hakkı Hazretleri dilinden ifade edecek olursak, O’nu şöyle tavsif etmişlerdir:

*Ne cism ü ne arazdır ne mütehayyiz ne cevher,
Yemez, içmez, zaman geçmez berîdir cümleden Allah.
Tebeddülden, tagayyürden dahî elvân ü eşkâlden,
Muhakkak ol müberrâdır budur selbî sıfâtullah.*

.....
*Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi, misli âlemde
Ve sûretten münezzehtir, mukaddestir Teâlallah.*

Bu tür yaklaşım ümmetin büyük çoğunluğunun kabul ettiği bir yaklaşımdır ve Ehl-i Sünnet akidesi de bu telakkiye göre örgülenmiştir. İlkler, bu tür konular üzerinde münakaşaya girmemiş; hatta bu kabîl müteşabihatla alâkalı sorulara dahi cevap vermeden kaçınmışlardır. Öyle ki, İmam Malik Hazretlerine istivâ ile alâkalı soru soran birine, Hazret bir miktar teemmülden sonra ona dönmüş ve “İstivânın ne olduğu belli, keyfiyetini idrak etmek mümkün değil, onu olduğu gibi kabul vacip, bu tür bir soru da bid’attır.”⁴⁷ diyerek kestirip atmıştır.

Ne var ki, daha sonraları, Müslümanlar arasında, pek çoğu itibarıyla yabancı menşe’li düşünce akımları zuhur edince, o dönemdeki ulemâ (müteahhirîn) bazılarının “istivâ” sözcüğünden çıkardıkları, tecsim, hayyiz ve mütehayyiz... gibi bâtil yorumlara karşı bu kelimeyi Kitap ve Sünnet’in ruhuna uygun tevil ederek saf yığınları sapık düşüncelerden sıyanet

⁴⁷ el-Beğavî, *Meâlimü’t-tenzil* 2/165; el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân* 7/219-220.

etmeye çalışmışlardır; çalışmış ve özet olarak şu yorumlar üzerinde durmuşlardır:

1. İstivâ sözcüğü, hâkimiyet ve mülkiyetin tamamıyeti, nizâmın da ekmeliyetinden kinaye bir tabirdir. Kur'ân-ı Kerim'de, istivânın geçtiği hemen her yerde böyle bir hâkimiyet ve tedbire vurguda bulunulması da bunu göstermektedir.

2. İstivâ sözüyle tekvînî emirlerin arka planındaki âdât-ı ilâhiye hatırlatılarak eşyanın ilk yaratılıştaki olduğu şekilde perdesiz, hâilsiz bırakılmadığına, esbap ve ilelin, izzet ve azamete perde yapıldığına telmihte bulunulmuştur.

3. Yine bu kelimeyle, mebde'de bütün eşya O'nun ilim, kudret ve iradesiyle var edildiği gibi, daha sonra da her şeyin Arş'ta mütecellî O'nun hâkimiyet ve kayyûmiyetiyle devam ettiği/edeceği ihtar edilmiştir.

4. Bu kelimenin üzerinde isti'lâ mânâsıyla, Allah hâkimiyetinin, beşerî idare ve tedbirlerle kıyas edilemeyecek ölçüdeki ihatası hatırlatılmıştır.

5. Yine bu kelime ile, bizim fevkalâde bu'dumuz ve O'nun manzar-ı a'lâdan her şeyi ve herkesi gören-bilen ve onlara kendi nefislerinden daha yakın olan kurb-u mutlakı ifade edilmiş gibidir.

Bunlar ve benzeri tevillerle ulemâ-i kirâm, ehl-i İslâm'ı tecsim, hayyiz, mütehayyiz ve ittihad gibi dalâlet mülâhazalarına yuvarlanmaktan sıyanet etmeye çalışmış ve bize fikir istikametimiz adına her zaman başvurabileceğimiz önemli argümanlar hazırlamışlardır. Onların bu samimî sa'y ve gayretlerini şükranla karşılamanın yanında firak-ı dâllenin sapık fikirleri söz konusu olmadığı durumlarda, fakir, bu tür konuların hakikatini Hazreti "Allâmü'l-Guyûb"a havale ederek İmam Malik gibi davranmanın daha uygun olacağını düşünüyorum.

Müfessirîn-i izâmdan bazıları, Kürsî ile Arş'ın aynı şey olduklarını söylemiş ve her ikisinin de evsâf-ı sübhaniye ve

hâkimiyet-i ilâhiyenin mahall-i tecellîsinden başka bir şey olmadıklarını vurgulamışlardır. Ancak pek çok muhakkikinin beyanlarının yanında İbn Kesîr'in "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*"de zikrettiği hadis ve eserler bu iki mahall-i tecellînin birbirinden farklı şeyler olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Evet, konuyla alâkalı Efendimiz'den şerefsudûr olmuş ehâdis ve âsâr, Arş'ın Kürsî'den başka olduğunu ve ondan milyon defa büyük bulunduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, Kürsî kâinatlardan ne nisbette büyük gösterilmişse, Arş'ın da Kürsî'den o kadar geniş ve kuşatıcı olduğu ifade buyrulmuştur. Onun bu vüs'atini ortaya koyma sadedinde, arz, sema, Cennet, Cehennem, Sidretü'l-Müntehâ, Beytü'l-Mâmur... gibi bütün ulvî âlemler Arş'ın ihatası altında gösterilmiştir.

Bununla beraber, Arş'ın bu genişlik ve kıymeti, kendine ait vüs'at ve ihtişamında değil de, Cenâb-ı Hakk'ın azamet ve hâkimiyetinin birinci derecede mahall-i tecellîsi olmasında aranmalıdır. Evet, onu bu âlem ve ötelede kıymetler üstü kıymete ulaştıran bu mahalliyet ve mir'âtiyettir; bu itibarla da onun eşi-benzeri yoktur.

Arş, evsâf-ı kemaliye ve esmâ-i fiiliyenin mahall-i tecellîsi olması açısından izafî bir sınırsızlığı haizdir. Bir mânâda her varlık onda başlar ve onda sona erer.. onda zaman, mekân ve cihet de söz konusu değildir; çünkü onun bütün bunları aşkın bir fevkânîliği vardır.. ve o bu keyfiyetiyle dünyayı da kaplar ukbâyı da.

Biz, bütün bunları tam idrak edemesek de, Kur'ân ve Sünnet-i Sahihanın haber verdiği çerçevede onun mevcudiyet ve fonksiyonlarına inanır; hakikatini kavrayamayacağımız itirafında bulunur ve mahiyet-i nefsü'l-emriyesini Hazreti Al-lâmü'l-Guyûb'a havale ederiz. Onu düşündüğümüzde sıfât-ı sübhaniyenin ilk meclâsını ve esmâ-i fiiliyenin en nuranî aynasını hatırlar; onun ötelede ehl-i imanın başına saldığı/salacağı ukbâ gölgeleriyle doyar gibi oluruz.

⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* 1/8-17.

Arş, Kürsî her şeyin üstünde ve zamanları, mekânları aşan birer mahiyeti haizdirler; ne var ki onların bu hususiyetleri lâzamânî ve lâmekânî olan Ezel ve Ebed Sultanı'ndandır, dolayısıyla da izafidir.

Her biri bir bilmece gibi görünen bu muğlak ve muamma konuları kavramada akıl zorlansa, ilimler acz itirafında bulunsalarda, her zaman O'na müteveccih "latife-i rabbanîye" ne eder eder kendi ufkundan bir kısım hakikatlere ulaşarak itminana vesile olabilecek pek çok şey bulabilir; ifade darlıkları yaşasa da gönlünün dilinden değişik şeyler dinleyebilir.. kavradıklarını hamd ü senâlarla seslendirir, dahasına arzusunu ortaya koyar, kavrayamadığı hususlar karşısında da *الْعَجْزُ عَنِ الْإِذْرَاكِ* der ve kendi arş-ı kemalâtına, ihata serhaddine saygılı kalmasını bilir.

Aslında mü'min, bildiği şeylerin yanında pek çok bilmediklerinin de olabileceğini baştan kabullenen bir insaf insanıdır. O, kalbinin cihanları kuşatacak bir vüs'atte olduğuna inansa da, bu latîfenin en önemli bir derinliğinin de kendi idrak sınırlarını ve boşluklarını bilmekten geçtiğinin farkındadır; sürekli acz ü fakr soluklar ve gözünü asla Allâmü'l-Guyûb'dan ayırmaz.

Arş'la alâkalı, Bediüzzaman Hazretlerinin de enteresan mülâhazaları vardır; konuya son noktayı koymadan özet olarak ondan da söz etmek istiyorum. Bediüzzaman Hazretleri Arş'la alâkalı şu mütalâayı serdediyor⁵⁰:

Arş, Zâhir-Bâtın, Evvel-Âhir isimlerinin halitasından ibaretir. Halitanın bir buudunu teşkil eden ism-i Zâhir itibarıyla Arş mülk, kâinatsa melekût olur. İsm-i Bâtın açısından Arş melekût, kevn ü mekânlar ise mülk olur. Yani Arş'a ism-i Zâhir itibarıyla bakılsa kendi zarf, kevn mazruf; ism-i Bâtın zaviyesinden nazar

⁴⁹ "O'nu nâkabil-i idrak kabul etmek şeklindeki acz, tam idraktır." (el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* 4/252; es-Suyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce* 1/103).

⁵⁰ Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s.95 (Hubâb).

edildiğinde de o mazruf, kâinatlar da zarf olur. Keza, ism-i Evvel itibarıyla ona bakıldığında ⁵¹عَزَّشُهُ عَلَى الْمَاءِ âyetinin ifade ettiği âlemin bidayetini işaretler; ism-i Âhir itibarıyla da ⁵²سَقَّفَ الْجَنَّةَ عَرْشُ الرَّحْمَنِ hadisinin imada bulunduğu nihayete vurguda bulunur. Bu itibarlardır ki, Arş'a, bu dört isimden aldığı hisse-i tecellî ile bütün varlık ve kâinatların sağını-solunu, altını-üstünü, içini-dışını kuşatan bir halita nazarıyla bakabiliriz.

Bediüzzaman “Arş-ı Âzam” ve “Arş-ı A'lâ” ile alâkalı bu mülâhazalarının yanında bir de şöyle bir Arş telakkisinden söz eder⁵³:

Cenâb-ı Hak, mahlukat-ı arziyeyi rubûbiyeti noktasında bir arş yapmıştır –buna Arş-ı Âzam'ın izdüşümü de denebilir– bu umumî atlasın önemli bir unsuru olan havayı emir ve iradesine bir nevi arş; nur unsurunu ilim ve hikmetine diğer bir arş; suyu ihsan ve rahmetine farklı bir arş; toprağı da hıfz ve ihsanına ayrı bir arş yapmış ve bunlardan üçünü mahlukat-ı arziye üstünde gezdirmektedir. Eğer Kâbe, ötelelerden bir şeyin izdüşümü veya aynası, insan ayrı bir şeyin mir'ât-ı mücellâsı, fizik âlemleri de metafizik âlemlerin bağıbahçesi ve serası ise, dünyamızdaki hava, su, nur ve toprak unsurlarının da ulvî âlemlere ait bir şeyin aynası, ziyası ve izdüşümü olması gayet normaldir.

Sofilerin Arş hakkındaki mütalâaları biraz farklıdır; onlar, müfessir ve kelâmcıların mülâhazalarını reddetmemekle beraber, ona, “akl-ı küll, nefis-i külliye, âyât-ı tekvîniye” gibi ad ve unvanların yanında ⁵⁴عَزَّشُهُ عَلَى الْمَاءِ âyetinden hareketle “Arşü'l-hayat”, “Arşü'l-meşîet”; bütün zerrat, bütün mürekkebât, arz u sema ve eflâkı ihata etmesi açısından “Arş-ı Rahmânî”; Levh-i Mahfuz hakikatının bir aynası olması

⁵¹ “Bundan önce ise Arş'ı su üstünde idi.” (Hûd sûresi, 11/7)

⁵² Bkz.: ed-Deylemî, *el-Müsne'd* 2/338; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhit* 8/144.

⁵³ Bediüzzaman, *Mektubat* s.336 (Yirmi Dördüncü Mektup, İkinci Makam, Beşinci İşaret).

⁵⁴ “Bundan önce ise Arş'ı su üstünde idi.” (Hûd sûresi, 11/7)

zaviyesinden de “Arş-ı Âzam” deyivermişlerdir. Mü’minin kalbine de arş demişler ise, onu bir “beyt-i Hudâ” gördüklerinden dolayı demişlerdir. Sofiler arasında böyle bir yaklaşım çok yaygındır; İbrahim Hakkı Hazretleri:

“Dil beyt-i Hudâ’dır ânı pak eyle sivâdan,
Kasrına nüzûl eyleye Rahmân gecelerde.”

derken, bir başka Hak dostu onunla alâkalı şunları söyler:

“Kalb-i mü’min arş-ı Rahmân’dır
Onu yıkmak vebaldir, tuğyandır.”

* * *

Kürsî

Oturulacak özel yer, taht, kaide mânâlarına gelen ve Arş-ı Âzam’ın altında “mevzi-i kademeyn” konumunda, kâinatı muhit bir âlem-i mânevînin unvanı bulunan Kürsî, müfessirîn-i kirâma göre, Cenâb-ı Hakk’ın hükümlerinin tecellî ve icra alanı olup Arş’ın bir alt tabakası kabul edilmiştir. Arz u semadaki her nesne ve herkes, ecrâm-ı ulviye ve onların kendilerine lâıyk sekeneşi Kürsî’nin ihata dairesi içindedir. Bu itibarla insan, varlık ve bütün âlemler bu Kürsî’de mütecellî ahkâm ve evâmirle sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ahkâm, her şeye hâkim Kürsî’nin Sahibi’ne ait; emirler O’ndan; görüp gözetme de O’nun şe’n-i rubûbiyetinin muktezasıdır. Bütün harekât ve şuûn O’ndandır ve O, bütün bunlardan haberdardır; usûlünden-fürûundan, küllisinden-cüz’îsinden, nefisinden-hasîsinden, gizlisinden-açığından... bilir göklerde-kileri ve gökler ötesindekileri, bildiği aynı anda gönüllerde oluşan his ve heyecanları, kafalardaki düşünceleri ve damarlardaki deverânı.. O, var ettiği her şeyi görür-gözetir, evirir-çevirir, değiştirir-başka kalıplara ifrâğ eder de, Kur’ân’ın ifadesiyle, ne yorulur ne de uyuklar; Arş’ı sıfât-ı sübhaniyesine

bir taht-ı perdedar yapar, Kürsî'yi de icraat-ı rubûbiyetine bir makarr. Yaradır yarattıklarını, devam ettirir hayatı-memâtı; görür ve gösterir Kürsî'den Hayy u Kayyûm olduğunu...

İlk müfessirlerden günümüzün tefsircilerine kadar İslâm ulemâsı, teferruattaki farklılık mahfuz, Kürsî hakkında şu mütalâalarda bulunmuşlardır:

Kürsî, arzî semanın fevkinde ve fakat Arş'ın altında bütün kâinatı kuşatan, “mevzi-i kademeyn” olarak yâd edilen bir pâyitaht zamanıdır. Onun yapı unsurları, maddî âlemin temel taşlarından farklı; ne atom ne elektron, ne anti-atom ve anti-elektron, hatta ne de iyon, Allah'ın bilebileceği fizikötesi bir mevcut.. o bir cisimdir ama, bildiğimiz cisimlerden değil; bir mahiyet sahibidir fakat, idrak ufkumuzu aşkın bir keyfiyeti haizdir.. cisim, cevher, araz olmadığını da söyleyebiliriz; ancak Zât-ı Ulûhiyet'in selbî sıfatları kabul ettiğimiz bu evsâfı, en aşkın varlıklar için dahi kullanmayı düşünmeyiz/düşünmeyiz ve bunu bu şekliyle itikadî bir konu gibi görürüz.

Kürsî, hem varlığı kuşatan hem de kevn ü mekânlarla müşterek mütalâa edilen, tefsircilerin ifadesiyle, hem muhît hem de muhât –Bediüzzaman'ın Arş mevzuundaki zâhir-bâtın mütalâaları hatırlansın– bir mahiyet-i muallâya sahiptir. O tahtın sahibine gelince, O'nun için ne zaman ne mekân ne de cihet söz konusudur:

*“Ne göklerde ne yerlerde,
Ne sağ u sol ne ön ardda,
Cihetlerden münezzehtir
Ki hiç olmaz mekânullah.”*
(İbrahim Hakkı)

Arş O'nun arşı, Kürsî O'nun kürsüsüdür ama O Muteâl Varlık'ın bunlarla münasebeti oturma, kurulma, yerleşme, tahayyüz etme ve ihtiyaç duyma şeklinde değildir. O, bildiğimiz varlık türlerinden değildir. Vücudu hakikî bir vücud ve kendindedir;

ulemâ-i İslâm'ın ifadâtıyla, “Vacibü'l-Vücut”dur; zıddı, niddi ve misli yoktur. Kürsî ise bir mânâda O'nun emirlerinin tecellî ve tenfiz mahallidir ve bizim için arka planları kavranamayan nâkabil-i idrak hakikatlerden bir hakikat ve hayret duygularımızı tetikleyen bir muallâ duraktır. Şimdiye kadar onunla alâkalı pek çok şey ifade edilmiş ise de, bu yorumların hiçbirinin onun mahiyet-i nefsü'l-emriyesini aksettirdiği söylene-
mez. Söylenenler yanlış değildir ve idlâl ifade etmemektedir. Ama murad-ı ilâhî açısından, o hakikat-i uzmâya “delâlet-i bi'l-mutabaka” ile delâlet ettiği de iddia edilemez.

Kürsî'ye, şu madde âleminde varlığa ait bütün hususiyet ve ahvâlin tecellî ve zuhur mahalli de demişlerdir ki, bilcümle ulvî âlemler ve onların bağrında gerçekleşen oluşumlar, tebeddüller, tagayyürler, teşekküller, televvünler orada mütecellî emir ve ahkâma bağlı bir vetire içinde cereyan etmektedir: Zerrelere, kaderî bir programla o Kürsî'den akse-
den emir ve irade ile döner dururlar; yıldızlar, sistemler orada mütecellî ahkâma göre âhenk içinde varlıklarını sürdürürler; melekler, ruhanîler gözleri orada evâmîr-i tekvîniye ve teşrîiyeyi yerine getirirler; hâsılı, mikro âlemden makro âleme varlık oradan sâdır olan emirlerle yürür, orayla irtibat sayesinde âhengini korur ve kendine göz ucuyla baksa da bütün benliğiyle oraya müteveccihen yaşar.

Eski astronomi ve Batlamyus mülâhazaları çerçevesinde Kürsî'yi yorumlayanlar onu sekizinci sema tabakasında “sâbit âlemler ufku”, Arş'ı da dokuzuncu semada “felek atlası” şeklinde yorumlamışlardır. Bu onların ilmî ufukları itibarıyla kendi anladıkları.. Nebiler Sultanı'nın beyanına göre Arş da Kürsî de onlara bağlı hakikatler de bizim kıstaslarımız açısından ihata edilecek türden değildir.. ve şu şekilde-bu şekilde onlara birer keyfiyet belirlemek de bizi aşar. İnsanlığın İftihar Tablosu, Kürsî'nin mahiyet-i nefsü'l-emriyesinin azametini ifade sadedinde: “Bütün kâinatlar Kürsî'ye nisbeten

çöle atılmış bir halka mesabesindedir.”⁵⁵ buyurur. Bu bir ihata, muhteva, fonksiyon, meclâ ve mir’âtiyet, tabiî bilâtemekkün ve bilâtahayyüz bir taht-ı Rabbanî olması itibarıyladır; bu açıdan da Arş’ın altında ondan daha muallâ ve azametli bir şey yok demektir.

Vâkıa, bazı fuhûl-ü ulemâ Kürsî’yi kendi azameti ve Arş’ı da o baş döndüren ihtişamıyla kabul etmenin yanında birincisini mekânî, ikincisini de zamanî görmüşlerdir. Bu, zaman ve mekânın birer hakikat-i sâbiteye nisbeti mânâsında bir yaklaşımsa kimsenin buna diyeceği bir şey olamaz ve böyle bir yorum Arş u Kürsî’nin zaman ve mekân üstü birer hakikat olmalarına da mâni değildir. Ayrıca böyle bir ifade ile onların zaman ve mekân üstü olmalarındaki izafilik kastediliyorsa ona da bir şey denemez; zira mutlak zaman ve mekândan münezzehiyet Zât-ı Ulûhiyet’in selbî sıfatlarındandır ve başka bir şeyin O’nunla o hâsse-i lâzimeyi paylaşması asla söz konusu değildir.

Hâsılı, Kürsî, ilâhî saltanat ve hâkimiyetin bir mahall-i tezahürü, ilm-i muhît-i Rabbanînin bir meclâsı, mazhar-ı hâsı ve zihinlerimizde o sonsuz kudret, irade ve ilmi ihsas etmenin kaynağı mânevî ve nuranî bir taht-ı Rahmân u Rahîm’dir.

Yüksek bir nisbeti ifade etme adına Kâbe-i Muazzama’ya “Beytullah” dendiği gibi nisbetlerinin ulviyeti, ihtiva ettikleri mânâların vüs’ati ve fonksiyonlarının enginliğiyle, Arş’a “Arşu’r-Rahmân”, Kürsî’ye de “Kürsî-i Rabbanî” denmiştir. Ne denirse densin, maksat, o ulvî nisbetle ulûhiyetin azametini ifade, büyük-küçük kâinatların O’nun taht-ı tasarrufunda bulunduğunu da ifhamdır. Meseleye böyle yaklaşmayıp da gereksiz teferruata girdiğimiz takdirde haddimizi aşmış ve mahiyetlerini tam kavrayamadığımız hakikatlere saygısızlıkta bulunmuş oluruz.

⁵⁵ İbn Hibbân, *es-Sahih* 2/77; Abdullah b. Ahmed İbn Hanbel, *es-Sünne* 1/247, 304.

Evet, kâinatları kaplayan bir Kürsî vardır.. ve bu Kürsî tasavvurlar üstü müteâl bir taht-ı Rahmân u Rahîm'dir. Bütün eşya ve şuûn orada tecellî eden ilâhî emir, irade, kudret ve meşîetle varlığa ermekte ve mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Ancak biz kat'iyen o Kürsî'nin hakikatini bilemediğimiz gibi arka planındaki esrar-ı ulûhiyete de akıl erdirmemiz mümkün değildir. Sofiler Kürsî'yi kudret-i ilâhiyenin zuhur ufkü, emir ve nehy-i Rabbanînin ifâza mahallî ve esmâ-i fiiliyenin de ilk matlaı görmüşlerdir.. görmüş ve acz ü fakr mülâhazasıyla o kudrete yönelmeyi yenilmezliğin sırrı saymış, emr u nehy mevzuundaki duyarlılığı Sahib-i Kürsî'ye vefanın gereği bilmiş ve bütün varlığı da esmâ-i ilâhiyenin tezahürü, mahall-i tecellîsi ve armonisi şeklinde duymuş ve zevk etmişlerdir.

* * *

Sidretü'l-Müntehâ

Sidr, lügat itibarıyla Arabistan kirazı demektir. Ayrıca bu kelime, hayret ve göz kamaştırma mânâlarına da gelmektedir. "Sidretü'l-Müntehâ" ise sınır, serhat ve imkân âleminin hududu gibi görülmektedir. Onu, fânilerin ulaşabilecekleri en son nokta diye yorumlayanlar da olmuştur. Müfessirîn-i kirâm değişik ehâdis ve âsârı değerlendirerek Sidretü'l-Müntehâ'yı, yedinci semanın üstünde, Arş'a yemînen mücavir, altından müttakilere vaad edilen Cennet ırmaklarının fişkırıldığı bir şecere-i mübareke şeklinde resmederler. Efendimiz (aleyhi ekmelüttehâyâ) onun ihata alanını anlatırken "Gölgesinde bir süvari yetmiş sene at koşursa, yine de o gölgeyi katedemez; onun yaprağı bir milletin bütününü kaplayabilir."⁵⁶ buyururlar ki, bu ifade kesretten kinayedir. Daha büyük rakamlarla ifade ettiğinizde de mübalâğada bulunmuş sayılmazsınız. Zira Sidre, bütün hilkat âleminin âlem-i emir ufkunda

⁵⁶ et-Taberî, Câmiu'l-beyân 15/10, 27/54; Kadı İyâz, eş-Şifâ 1/183.

bir serhaddi mesabesinde. Orada imkân âlemi sona erer.. her yana ser çekmiş varlığın dalı, yaprağı, sürgünü gider oraya dayanır.. ruhanîlikte derinleşen rabbanîlerin, melekût-u eşyaya nüfuz edebilen müterakkî gönüllerin nazarları ancak oraya varabilir; nazar-kadem vahdetine ulaşmış kümmelîn gider oranın eşliğine takılır ve orada herkes hayretle soluklanmaya durur. Zira daha ötesi gayb âlemleri alanına girer ki ona da Allah'tan başka kimse muttali değildir.

Kelimenin özündeki diğer mânâ itibarıyla Sidretü'l-Müntehâ, öyle bir hayret ve dehşet ufku, öyle bir kalak ve heyman zirvesidir ki, *“Ne mekân vardır anda, ne arz u sema.. ve akl u fikr etmez bu hâli fehm-i hâl.”* (Süleyman Çelebi). İnsanlık, var olduğu günden itibaren ne mânâ kahramanları yetiştirmiştir ama, Hz. Şeref-i Nev-i İnsan ve Ferîd-i Kevn ü Zaman olan Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'dan (aleyhi ekmelüttehâyâ) başka kimse o ufka yükselememiş ve kimse o zirveye ulaşamamıştır. Hâlen ve zevken ulaşanlar ise, başları dönmüş ve bakışları bulanmış olarak hayret ve heyman içinde kalakalmışlardır. O idi ki *“Gözü kaymadı, asla şaşmadı/şaşırmadı ve had-dini aşmadı. Orada Rabbinin en büyük burhanlarını müşâhede etti.”*⁵⁷ Bu makam Sidretü'l-Müntehâ idi ve Bediüzzaman'ın ifadesiyle bu ufuk, vücub-imekân arası kudsî ufuktu. Bu zirvenin ilk ve son seyyahı, yüzü suyu hürmetine kâinatların var edildiği Hâtem-i Divan-ı Nübüvvet idi.. ve O'nun bu konuda sefeli olmadığı gibi halefi de olmayacaktı. Konuyla alâkalı ne hoş söyler Süleyman Çelebi:

*“Ermedi evvel gelen bu devlete,
Kimse nail olmadı bu rif'ate.”*

Bizim için, ne onun ledünnî derinliklerini ne görüp duyduklarını ne de zevk edip yaşadıklarını tasavvur etmek mümkün değildir. Biz, duyduklarımızı olduğu gibi korur ve asfiyânın yorumları içinde onları anlamaya çalışırız.

⁵⁷ Necm sûresi, 53/17-18.

Bazı sofilere göre, Sidretü'l-Müntehâ, Cenâb-ı Hakk'ın, ibâd-ı mükerremîninin zâhir, bâtın, ruh, nefis, akıl, vehim ve mahiyet-i nefsü'l-emriyelerine, sırasıyla, ism-i Zâhir, ism-i Bâ-tın, ism-i has, sıfat-ı Rab, ism-i Rahmân, ism-i Hak'la teveccüh ufkü ve evsâf-ı sübhaniyesiyle bir tecellî zirvesidir ki, bütün müktesep beşerî bilgiler, mârifetler, ihsaslar, ihtisaslar ne kadar derin ve yüksek de olsa nihayet gider oraya dayanır ve daha ötesine de geçemez. O ufkun ötesine geçildiğinden söz etmeler tamamen konunun hâlî, misalî ve zevkî yanıyla alâkalıdır ve bizim idrak ufkumuzu aşan müteâil konulardandır.

Beyt-i Mâmur

Mâmur ev veya mâbet demek olan Beyt-i Mâmur, sema-nın üstünde, hadisin ifadesiyle, her gün yetmiş bin meleğin –bu, kesretten kinaye, yetmiş milyon da olabilir– ziyaret veya tavaf ettiği, bir kere tavaf edene bir daha sıranın gelmediği/gelmeyeceği,⁵⁸ ibadetle mâmur, göklerde Kâbe'nin aynı ve bir çeşit onun hizasında nuranî bir hazîredir. Aslında Beyt-i Mâmur'un da ve tabir yerinde ise yeryüzünde onun izdüşümü sayılan Beytullah'ın da birer mâmur hazîre olarak yâd edilmeleri, her iki mukaddes evi de, hemen her gün, her saat, her dakika tavaf eden melek, ruhanî ve ins ü cinnin onlara gösterdikleri içten ihtiram ve ziyaretlerinden dolayıdır.

Beyt-i Mâmur, Kur'ân'da üzerine yemin edilen kutsal mekânlardan biridir⁵⁹; arzın göbeği ve beled-i emînin gözbebeği Beytullah da onun arzdaki aksi olarak diğeridir. Biri göktekiler metâfî, diğeri arzdaakilere bir mahall-i tavaf.. göklerde “Beyt-i Mâmur” deyip dönenlerin aynı zamanda Kâbe'nin pervaneleri olmadığı söylenemez; arzdaki semavîlerin Beyt-i Mâmur'a tâzimlerini iletmedikleri de iddia edilemez. Nazargâh-ı ilâhî

⁵⁸ Buhârî, *bed'ü'l-halk* 6, *menâkıbü'l-ensâr* 42; Müslim, *îmân* 259, 264.

⁵⁹ Bkz.: Tûr sûresi, 52/4.

olan bu iki beytin tavafında da tâif ve ziyaretçinin Hakk'a özel bir teveccühü ve teveccühüne iltifat alması söz konusudur. Bu mukaddes mekânlara yolu düşenler Hakk'a misafir olmuş sayılırlar. Böyle bir bahtiyarlığa ermiş olanlar da kendilerini âdeta bir diriliş çağlayanına salmış olurlar; olur ve ebedî hizlân diyeceğimiz küfür ve dalâlet gibi mutlak bir haybetten –inşâallah– kurtuluverirler. Evet, Beyt-i Mâmur'a eren ve imandan kaynaklanan bir cehde bağlı Beytullah'ı gören, dalâlet ölümüyle ölmez ebedâ.

En sağlam kaynaklar Beyt-i Mâmur'un göklerin üstünde olduğunu kaydederler. Sahabeden bazıları ve müfessirîn-i kirâmdan bir kısmı ise onun, Hz. Nuh (alâ nebiyyinâ ve aleyhisselâm) dönemine kadar Kâbe'nin bulunduğu yerde ya da mânevî bir bağla Beytullah'la iltisak içinde bulunduğunu, o devrin insanların ona gereken saygıyı göstermemeleleri ve tufan hâdisesinin zuhuruyla, Allah tarafından, semada Kâbe'ye muhâzî bir yere kaldırıldığını söylerler ki gayba ait böyle bir şey karşısında bize, "İşin hakikatini Allah bilir." demekten başka bir şey düşmez.

Seleften bazılarının, Kâbe'yi ayn-ı Beyt-i Mâmur görmeleri bir anlamda kabul edilse de, –Allahu a'lem– bu, izdüşümle aslın birbirine iltibasından kaynaklanmaktadır ve Kur'ân'ın ilk ve ikinci kez indiği yerleri bir görmeye dayanmaktadır.

Çok az bir kesim, Kur'ân-ı Kerim'in "Levh-i Mahfuz"dan dünya semasına indirildiği ilk durağın "Beytü'l-İzzet" olduğunu söylerler ki, burası da ilâhî beyanın haricî vücud nokta-i nazarından ilk tecellî alanı olması itibarıyla metâf-ı kudsiyândan sayıldığından, ikisinin ayniyetine gidilmiş ve Beyt-i Mâmur'a, Beytü'l-İzzet denmiş.

Sofilerden bazıları, Beyt-i Mâmur'u, "bekâ billâh maallah" kahramanlarının kalbi diye yorumlamış ve Arş u Kürsî'de olduğu gibi izafî olanı ya da izdüşümü hakikî ve aslî gibi mütalâa

etmişlerdir. Aslında Sidretü'l-Müntehâ'nın Beyt-i Mâmur'la, Beyt-i Mâmur'un Kâbe ile ve kademe kademe hepsinin mü'min kalbi ile bir alâkası vardır ve bir mânâda kalb hem bir Arş hem bir Sidre hem bir Beyt-i Mâmur hem de Beytullah'tır. Elverir ki o kalb "kalp" olmayıp "kalb" olsun...

اللَّهُمَّ يَا مُنَوَّرَ الْقُلُوبِ نَوِّرْ قُلُوبَنَا بِأَنْوَارِ مَعْرِفَتِكَ
وَأَفِضْ عَلَيْنَا مِنْ عَوَارِفِ الْمَعَارِفِ.
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْعَارِفِينَ وَعَلَى
إِلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُخْلِصِينَ الْوَاصِلِينَ.

Levh-i Mahfuz ve Berisi

Levh; yassı, düz, üzerine yazı yazılabilecek bir cisim. “Levh-i Mahfuz”; Allah tarafından üzerine maddî-mânevî, canlı-cansız her şeyin kayıt ve tesbit edildiği mânevî bir levha veya bütün bu hususlara bakan ilm-i ilâhînin bir unvanı kabul edilegelmiştir. Onun için herhangi bir tebeddül, tagayyür söz konusu olmadığından ötürü ona “Levh-i Mahfuz” denmiştir. Bu mânevî âlem, Burûc sûre-i celilesinde de ifade edildiği gibi, Kur’ân-ı Kerim’in “Beyt-i Mâmur”dan önce taayyün buyurulduğu levha demektir ki⁶⁰; bu, aynı zamanda bu dünya ve ondaki mevcudatın, ukbâ ve ötesindekilerin de bütün vasıflarıyla içinde buldukları mânevî bir defter-i muhîttir.

Orada eksik bırakılan hiçbir şey yoktur.⁶¹ O levhada bir bir her şey kayıt altına alınmıştır.⁶² O, olmuş, olacak her şeye ait bilginin mündemiç bulunduğu bir kütüktür.⁶³ O, her varlığın maruz kaldığı, kalacağı bütün hâdiseleri ve sonuçları muhtevi bulan bir defter-i kebîrdir.⁶⁴

⁶⁰ Bkz.: Bürûc sûresi, 85/21-22.

⁶¹ En’âm sûresi, 6/59.

⁶² Yâsîn sûresi, 36/12.

⁶³ Kaf sûresi, 50/4

⁶⁴ Hadîd sûresi, 57/22.

Evet, Levh-i Mahfuz, bildiğimiz, bilemediğimiz, bütün kâinatların, bu kâinatlar içindeki eşya ve hâdiselerin mukayyet bulunduğu ana kitaptır. Fizikî ve metafizikî dünyalarla alâkalı her nesne, haricî vücut açısından ortaya çıkmadan evvel, Levh-i Mahfuz'da bir taayyün görmüş, belirlenmiş ve mevsimi gelince de, oradaki programa uygunluk içinde ortaya çıkmış/konulmuştur. Her varlığın bu şekilde önceden takdir ve tesbit edilip sonra da ona göre infaz edilmesi cebrîliğe açık gibi görülse de hiç de öyle değildir; zira “İlim maluma tâbidir.” fehvâsınca, Allah, olacağı da olmuş gibi bildiğinden, insanların “ef’âl-i ihtiyariye”leriyle alâkalı takdirlerini şart-ı âdî planında onların temayül ve tercihlerine bağlamıştır.

Bazı âlimler, Levh-i Mahfuz’u “Kitap”, “Kitab-ı Mübîn”, “İmam-ı Mübîn”, “Kitab-ı Mekkûn”, “Ümmü'l-Kitap”... gibi unvanlarla da yâd ederler ki, bu tabirlerin hepsi de Kur’ân ve Sünnet-i Sahihadan alınmadır, bunlara kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur. Ancak, bu yaklaşımın Levh-i Mahfuz hakikatini aksettirdiği de söylenemez. Bildiğimiz bir şey varsa şudur ki; o, diğer ulvî âlemler gibi mahiyeti tam ihata edilemeyen ilm-i ilâhînin tecellî alanı diyeceğimiz bir yüce ve nuranî mir’âtın unvanıdır. Levh-i Mahfuz’a, içinde teferruatına kadar her şeyin yazılı bulunduğu kühü nâkabil-i idrak bir âlem diyenler olduğu gibi, onu felekler üstü “Nefs-i Küllî”nin bir unvanı kabul edenler de az değildir. Ne var ki, böyle hassas bir konuda meseleyi Kur’ân ve sahih Sünnet çizgisi dışına taşıyarak bir kısım fikirler serdetmek de uygun olmasa gerek...

Aslında, her mevzuda olduğu gibi bu konuda da, gaybın lisan-ı belîği olan Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'dan (aleyhi ekmelüttehâyâ) tavzih edici bir beyana ulaşılabileceği ana kadar sükût hem bir esas hem de Allah'a karşı saygı ve edebini ifade-sidir. İnsan bu hususlarla alâkalı bildiklerini seslendirirken temkinli olmalı ve “Allahu a'lem” demeyi ihmal etmemeli; bilmediği/bilemeyeceği konularda da ya bir bilene işarette bulunmalı veya “bilmiyorum” deyip işin içinden sıyrılmalıdır...

Ulemâ, Levh-i Mahfuz'un yanında, *يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ* وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ “Allah dilediğini mahv u isbat eder ve ana kitap (Ümmü'l-Kitap) O'nun nezdindedir.”⁶⁵ âyetinin delâletiyle, bir de “Levh-i Mahv u İsbat”tan bahsederler ki, burada o hususa temas etmek de yararlı olacaktır:

Evet, Allah, gerek tekvînî emirlerde, gerek teşriî disiplinlerde, “hikmet-i bâliğa”sı gereğince dilediği şeyleri siler, değiştirir, farklı kalıplara ifrağ eder; hem sistemler arasında hem de arz üzerinde bir kısım tebdil ve tağyirlerde bulunur; içtimaî coğrafyada değişiklikler yapar; bazı milletleri yerle bir eder, onların yerlerine başkalarını getirir; istediğini aziz, istediğini zelil kılar; istediğini güldürür, istediğini ağlatır ve o kuvvet-i kâhiresiyle bütün kâinatları, umum yeryüzünü cemalî ve celâlî tecellîleriyle Levh-i Mahv u İsbat'ın mecâlîsi olarak müşahitlerin müşâhedesine arz eder. O, tekvînî emirlerdeki bu tür tasarrufu gibi, teşriî ahkâm-ı sübhaniyesinde de, dünkü bazı hükümleri kaldırır (nesh), onların yerine yenilerini ikame buyurur; suhuf-u Âdem'in yerine Hz. Nuh'a inen sayfalarla mesajlarını âleme duyurur. Gün gelir murad-ı sübhanîsini Hz. İbrahim'e gönderdiği vahiyle dillendirir. Eski sayfalardan aldığı alır, onu yeni ilavelerle değiştirir, bir kitap hâline getirir ve Hz. Musa'ya sunar. Daha sonra onda da Zebur'la ayrı bir derinlik ortaya koyar ve Hz. Davud'un sesiyle maksadını bir kere daha cihana ilan eder. İncil'le, büyük ölçüde Tevrat'ta bulunmayan, tamamen ledünnî bir farklılığı seslendirir ve Hz. Mesih'in lisanıyla o büyük değişikliğin mümessili Hz. Ahmed'i müjdeler; müjdeler ve O'nunla o güne kadar cereyan eden tebeddülleri, tagayyürleri sona erdireceği işareti verir; mevsimi gelince de: “Ben bugün sizin dininizi ke-male erdirdim. Size olan nimetimi tamamladım. Sizin için din

⁶⁵ Ra'd sûresi, 13/39.

olarak da İslâm'dan hoşnut oldum.”⁶⁶ beyan-ı sübhanisiyle o güzeller güzeli Zât'ı muştuların en anlamlısıyla sevindirir.

Değişe değişe, yenilene yenilene hâlihazırdaki tamamiyet ve mükemmeliyete erişmiştir teşriî emirler mecmuası olan din ve diyanet; asırlar ve asırlar boyu devam edegelen tebeddül ve tagayyürlerle günümüzdeki şekle ve desene ulaştığı gibi tekvînî esaslar ve ekosistem. Bütün bunlar ne şekilde ve hangi esbabın perdedarlığı çerçevesinde cereyan ederse etsin, her nesnenin ve her hâdisenin çehresinde bir mahv ve isbatın nümâyân olduğu açıktır. Öyle ki, varlık ve hâdiseler haricî vücutla tanıştığı andan itibaren sürekli bir mahv ve isbat devr-i dâimi içinde olmuşlardır: Varoluşları ölümler, bir bir gelmeleri peşi peşine gitmeler, rengârenk tüllemeleri sararıp solmalar; şâd u hurrem olmaları âh u efgân etmeler ve yazılıp çizilmeleri de silip değiştirmeler takip etmiş; kanunlar ve kurallar izafî gerçeklikleriyle devam edip dursalar da, zamanın arkasındaki hakikat de diyeceğimiz “mahv u isbat” hiç mi hiç durmamıştır.

Evet, ne yeryüzü ne de tabiattaki canlı-cansız hiçbir nesne, hiçbir kimse bu umumî gelgitten, bu mütemâdî ifnâ ve isbattan vâreste kalamamıştır. Dünkü masmavi renkler bugün sapsarı kesilmiş, dünkü türlerin yerine bugün daha farklı nevi'ler gelip oturmuş, dünkü hâkim milletlerin yerini bugün başka milletler almış, dünkü kültürlerin yerinde bugün başkaları boy atıp gelişmiş, dünkü diyanetler bugün farklı bir dinî hayatla yer değiştirmiştir. Ferdî, içtimaî, iktisadî ve kültürel hayattaki değişim ve dönüşümleri, farklılaşım başkalaşmaları da aynı şekilde mütalâa edebiliriz.

Hatta bizlerin, şahsî hayatımız itibarıyla bazen canlı-kanlı, bazen hareketsiz ve durgun, bazen kararlı ve azimli, bazen mütereddit ve gelgitlere açık, bazen kirli ve ruh sefaleti içinde,

⁶⁶ Mâide sûresi, 5/3.

bazen de tevbe ve nedametle Hak kapısında; yerinde imanla dünyalara meydan okuyacak ölçüde dipdiri, yerinde her hâdise karşısında tir tir titreyecek kadar dermansız bulunduğumuz zamanlar hiç de az değildir. Az değildir cihanlara sığmadığımız dakikalar ve damlada boğulduğumuz meş'um anlar, Hak yolunda küheylanlar gibi koştığımız günler ve yorgun, bitkin yığılıp kaldığımız haftalar, aylar.. her hâlimiz Levh-i Kaza ve Kader'den farklı şeyleri canlandırmakta, her tavrımız mahv u isbattan çok değişik kareler ihtiva etmektedir.

İşte bütün bu farklılaşmalar, dönüşmeler ve değişmeler, “İmam-ı Mübîn” de dediğimiz/diyeceğimiz “Levh-i Mahfuz” hakikatinin istinsahından ibaret sayılan, tebeddül ve tagayyür edalı, hemen her zaman ayrı renk ve desenlerle tüllenen Levh-i Mahv u İsbat'tan başka bir şey değildir.

Diğer bir yaklaşımla, “Ümmü'l-Kitap” veya “İmam-ı Mübîn” de diyeceğimiz “Levh-i Mahfuz” her şeyin ilmî mebdeî, temeli, esası, hendesi; asla değişmeyen ama bütün değişip dönüşmelere birden bakan; evveli-âhiri aynı anda gören, illet-i mâlulle, sebebi müsebbeple beraber kuşatan lâyetebeddel ve lâyetegayyer bir ana kitap, nezd-i ulûhiyetçe bir ta'yîn-i has, bütün taayyünlerin onun satırlarında yer aldığı bir defter-i kebîr ve mânevî bir tibyândır; şeriat-ı fitriyenin dünü-bugünü, kavâid-i şer'iyenin geçmişi-geleceği, her nesne ve her hâdisenin ilk şekli ve son durumu (min haysü hüve hüve) bu levhada münderiç ve mündemiç bulunmaktadır. İşte “Levh-i Mahfuz” böyle bir levhadır ve onun keyfiyet ve mahiyeti konusunda bir şey söylememiz mümkün değildir; söyleyemeyiz de...

Burada Üstad Bediüzzaman'ın mevzu ile alâkalı mülâhazalarını⁶⁷ arz etmeden geçemeyeceğim. Üstad'ın aykırı değil farklı şöyle bir mütalâası var. Özetleyecek olursak o: Kur'ân-ı Kerim'de tekerrür eden “İmam-ı Mübîn” ve “Kitab-ı Mübîn”

⁶⁷ Bediüzzaman, *Mektubat* s.35 (Onuncu Mektup, Birinci Suâl).

hakkında önceki tefsircilerin “İkisi de aynı şeydir.” veya “Birbirinden farklıdır.” şeklindeki yorumlarına ve bir mânâda her ikisinin de ilm-i ilâhînin ayrı bir unvanı olduğu ifadelerine yer verdikten sonra, mealen şu mütalâaları serdeder:

“İmam-ı Mübîn” ilim ve emr-i ilâhînin farklı bir unvanıdır ve âlem-i şهادetten ziyade âlem-i gayba bakar. Yani, şimdiki zamandan daha çok geçmişe ve geleceğe nazar eder. Farklı bir ifadeyle, her nesne ve her hâdisenin haricî vücudundan daha fazla, onun aslına, nesline, köküne ve tohumuna bakan ilâhî takdirin ilk ve en muhtevalı defteridir. O, ilim ve emr-i ilâhînin, varlık ve hâdiselere bakan ayrı bir unvanı olması açısından, topyekün eşyanın mebde’leri (mebâdî), kökleri, asılları ve bütün bunlardaki plan ve programlar, onda fevkalâde bir intizam, bir âhenk ve sanatkârane bir mükemmeliyetle ortaya konduğundan ona, insan, kâinat ve bunlara ait şunun var olma öncesi kütüğü nazarıyla da bakabiliriz. Bu muhtevalı kütük ve bu câmi defter bütün eşya ve hâdiseleri, onların neticelerini, onlardan meydana gelecek tohumları, yeni nesilleri, ileride bunlara bağlı oluşacak daha başka mevcutların programlarını ve fihristlerini de tazammun ettiğinden ona en uygun isim, “ilim ve emr-i ilâhînin mânevî mecmuası” olsa gerek...

Hâsılı, İmam-ı Mübîn, geçmiş, gelecek ve âlem-i gaybın dört bir yanına dal-budak salmış hilkat ağacının bir programı, bir planı ve bir fihristi mahiyetindedir. Bu yönüyle de ona ilâhî takdirlerin en câmi ve muhît bir mecmuası diyebilirsiniz. Bu âlemde her şey ve her hâdis bu mecmuadaki plan ve programa göre var edilir. Zerrelere kadar bütün varlık o plan çerçevesinde bir yol izler, bir hedefe doğru yürür ve hikmetnümâ çok önemli neticelere ulaşır.

“Kitab-ı Mübîn”e gelince o, gaybî âlemlerden daha ziyade şهادet âlemine nâzırdır; mazi ve müstakbelden daha çok hâzır

zamana bakmaktadır. Dolayısıyla da o, ilim ve emir âlemi değil de, kudret, irade ve meşîet-i ilâhiyenin bir unvanı, bir defteri ve bir kitabıdır. “İmam-ı Mübîn”e kader defteri denmesine mukabil, “Kitab-ı Mübîn”e kudret defteri demek daha uygun düşmektedir. O, her şeyin vücudu, mahiyeti ve sıfatları itibarıyla, o kudret-i kâmilenin düsturları ve o irade-i nâfizenin kanunlarıyla nizamı, âhengi ve sanattaki mükemmeliyeti göstermektedir. O kitabın muhteva ve fonksiyonu çerçevesinde değişik nesnelere ve hâdiselere ikinci bir taayyünden geçerek belirlenir. Haricî vücutları itibarıyla her şey muayyen bir miktar ve ölçüye bağlanır ve nev-i şahsına mahsus bir mahiyet alır. Her nesne hususî keyfiyetine ve özel suretine göre yontulur, kesilir, biçilir, şekillendirilir ve bir zarf, bir kalıp hâline getirilerek âdeta o şeye giydirilir. Evet, “Levh-i Mahv u İsbat”, sabit ve daim olan “Levh-i Mahfuz-u Âzam”ın şu mümkinât âleminde tebeddül eden bir defteri ve üzerinde yazıp bozmaların cereyan ettiği bir levhasıdır ki, hakikat-i zaman da işte budur. Her şeyin bir hakikati olduğu gibi, sürekli akıp duran, zaman dediğimiz nehr-i azimin hakikati de Levh-i Mahv u İsbat’taki bu kudret kitabının sahife ve mürekkebinden ibarettir.

Tasavvuf erbabınca, Levh-i Mahfuz, varlık dairesinin merkez noktası, mebdei, çıkış ufku ve “Kalem-i A’lâ”dan sonra var edilen “Nefs-i Nâtika-ı Külliye”... gibi hususların unvanı olarak yâd edilegelmiştir. Kevn ü mekânların ilim ufkunda, yine ilmin belirlemesiyle mânevî satırlara döküldüğü ilk taayyün merkezi.. “akl-ı küllî” karşısında, Hz. Âdem’e nisbeten Havva menziline mütecellî ve münbais bir nur-u ilâhî.. ve her şeyi kuşatan öyle muhît bir ziya ki, kâinatlar kudrete müstenid bu ziyanın tekvînî birer zıll-i medîdi, şeriatlar kelâm sıfatından münbais birer nur-u müşriki, şeriat-ı Ahmediye (aleyhi ekmelüttehâyâ) da bir feyz-i mütemâdisidir... şeklindeki yaklaşımlar ise onun farklı derinlikleriyle alâkalı bazı mutasavvıfınin mütalâası...

Ona, vahidiyet-i ilâhiyeye ve tenzih-i sübhanîye nâzır olması itibarıyla “Levh-i Nur”, Zât-ı ulûhiyetin evsâf-ı kemaliyesine ilk ayna olması ve esrar-ı ilâhiyeyi aksettirmesi açısından “Levhu'l-Huda”, ilâhî evâmîr ve nevâhînin esası, mebdî bulunması bakımından “Levhu'l-Hükm”, kalb ve ruhlara bakan, onlara feyizler, bereketler ifaza eden menbaiyeti cihetiyle “Levhu'l-Hikmet” demişlerdir ki, bunlardan her biri değişik bir sırr-ı rubûbiyetin inkişafına nâzırdır. Her şeyin oraya bağlı olması itibarıyla tevhid hakikati tebellür eder. Evsâf-ı kemaliyenin şurûk ve feyezânı oradan başlar ve maddî-mânevî bütün âlemleri kuşatır. Gönüller oradan gelen nurlarla dirilir ve oranın birer aynası hâline gelir. Ötelere ait bu tayflar sayesinde ruhlarda intibah hâsıl olur ve insan ubûdiyet mülâhazalarına yönelir ki, işte bu son nokta açısından da ona “Levh-i Ubûdiyet” demiş ve ilâhî maksatların gelip onda düğümlendiğine dikkatleri çekmişlerdir. İzzet-i tevhid, ubûdiyet-i hâlisâ, hakikat-i teslim, tevekkül-ü tâmm, hiss-i rıza, mehâfet ve mehâbet mülâhazaları bu ufkun semereleridir.. ve bunların hepsi de bu derinlikten nebeân eden mâ-i zülâller kabul edilegelmiştir.

Bir kısım mutasavvıfince Levh-i Mahfuz'a yüklenen bu mânâların, Kur'ân ve Sünnet-i Sahiha kaynaklı olduğu söylenemez. Ancak, melekât-ı akliye ve vüs'at-i kalbiyeleriyle O'na tam teveccüh etmiş vicdanların özel bir kısım iltifatlarla serfiraz kılındıklarına da kimse bir şey diyemez. Şimdiye kadar binlerce insan, O'na teveccüh-ü tâmm ve hasr-ı nazarda bulunmaları sayesinde O'nun elinden ne lütuflar görmüş ve ne semavî mâidelerle şerefendirilmişlerdir! Dinin ruhuna aykırı olmama kaydıyla bu kabîl yorum ve mülâhazaların da onlara armağan edilmiş özel hedâyâ ve behâyâdan olduğunu kabul etmekte bir mahzur olmasa gerek...

Bazıları Levh-i Mahfuz hakikatinin bir inkişafı gibi görülen bu levhaları “Elvâh-ı Museviye” veya “On Emir” şeklinde

de yorumlamışlardır ki, böyle bir yaklaşım “İmam-ı Mübîn” hakikat-i külliyesinin cüz’iyâtından biri olması itibarıyla bir mânâda mâkuldür ve kabul edilebilir; aksine, geniş bir hakikati tek bir kavme inhisar ettirmekle konu daraltılmış olur. Zira Levh-i Mahfuz gerçeği ezelden ebede bütün zamanları, mekânları kuşatan ve her şeye kendi rengini, desenini aksettiren bir hakikat-i nefsu’l-emriyenin unvan-ı mübeccelidir. Ve bu itibarla da her türlü kayıt onun ıtlakına zıttır.

﴿رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا﴾ وَلَا تُحْزِنَا فِي

الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَإِنَّا نَعْمَةٌ ظَاهِرَةٌ وَنِعْمَةٌ بَاطِنَةٌ

وَاجْعَلْ أَنْفُسَنَا مُطْمَئِنَّةً بِكَ وَبِلِقَائِكَ رَاضِيَةً بِقَضَائِكَ قَانِعَةً بِعَطَائِكَ.

وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيَّ أَشْرَفِ خَلْقِكَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ

وَعَلَىٰ آلِهِ الْأَطْهَارِ وَأَصْحَابِهِ الْأَخْيَارِ.

Taayyünât ve Berisi

Meydana gelme, belli olma, belirlenme mânâlarına gelen taayyün, *mutasavvıfince* Zât-ı Hak'ta var olan ve Hazreti Vücut, Hayat ve İlim'de “bi gayri keyf” tafsile ulaşan, birbiriyle irtibatlı değişik mertebelerde farklı mahiyetlerin farklı tecellî dalga boyunda –buna dîk-ı elfâz diyebilirsiniz– zuhurundan ibarettir. Mertebe-i vücubda “Tecellî-i Evvel”, “Feyz-i Akdes”, “Nefes-i Rahmânî” ve mertebe-i imkânda “Akl-ı Evvel”, “Kalem-i A'lâ”, “İlk Nur” ve “Hakikat-i Muhammediye” bu taayyünün ayrı birer unvanı.

Kitap ve Sünnet'te taayyüne delâlet eden sarih bir nass olmasa da, İlm-i İlâhî, Levh-i Mahfuz-u Hakikat, İmam-ı Mübîn... gibi yüce âlemlerle alâkalı beyanların, bil-işâre veya bil-iltizam ve bit-tazammun taayyün mertebelerine de baktıkları söylenebilir. Muhyiddin İbn Arabî, Sühreverdî, Osmanlı müelliflerinden İsmail Hakkı Bursevî ve sermest-i câm-ı aşk olan Molla Câmi... gibi bazı mutasavvıfın; bizim duyu organlarımızla algıladığımız nesnelere, misalî suretlerin tezahür ve temessülleri –misal âlemleriyle alâkalı konulara müracaat edilebilir–; misalî resimleri, ruhanî cevherlerin aynaları –ruhla ilgili bahislere bakılabilir–; ruhanî cevherleri, ilmî taayyünlerin tafsili; ilmî taayyünleri, âyân-ı sâbitenin akisleri –bu konu da

dar bir çerçevede geçmişti–; âyân-ı sâbiteyi, esmâ-i ilâhiyenin tecellîleri –üzerinde durulabilir–; esmâ-i ilâhiyeyi, sıfât-ı sübhaniyenin mezâhiri ve sıfât-ı sübhaniyeyi de Zât-ı Baht'ın kavli-î şârihi görmüşlerdir. İmam Rabbânî ve muakiblerinin konuyla alâkalı mütalâaları oldukça farklıdır ve üzerinde durulmaya değer...

Bu tür zuhurât veya belirleme faslına girmeyen “hakaik-i mümkinе” diyeceğimiz nesnelер ve mahiyet-i mücerredeler bu tebyyün mertebesinde değiller demektir. Bunlar, ilmî vücutları ve konumlarının dilleri veya “Levh-i Mahfuz-u Hakikat”te kendilerine ayrılan yerleri açısından –bu yerler kendilerine bahşedilen kabiliyet ve istidat lisanlarıyla esmâ-i ilâhiyeye müteveccihler– sıfât-ı sübhaniyeden gelen mesajlarla ve esmâ-i ilâhiyenin tecellîleriyle vücut bulan farklı mertebelerdeki taayyünlere, bu taayyünlerden âyân-ı sâbiteye, ondan da kudret ve irade tezgâhından geçmek suretiyle haricî vücuda yürür ve âyinedarlıklarını devam ettirirler.

Esmâ-i ilâhiyeye müteveccih bütün yüzler, “min verâi hicab” Müsemmâ-i Akdes'e nâzırdır. Bu konuda “Bârî” ism-i şerifi ilk şefaatchi veya irade-i sübhaniyenin birinci muhatabı mesabesindedir. Bu ism-i mübarekin tecellî-i iradesi “Kâdir” ism-i azizine bağlıdır. Onun gözü de “Mürîd” ism-i celili üzerindedir. Bu ism-i azim ise mutlak mânâda “Alîm” ism-i muhitine nâzırdır. Evet, ilmî vücudlar itibarıyla bilumum taayyün mertebelerindeki her şey, ilim sıfatının tecellî alanı sayılan o kuşatıcı atlasta mücerred birer resim, birer mânâ ve birer öz mahiyetindedir. Bu atlasta bulunan her nesne kademe kademe farklı taayyünlerden geçerek, maddî-mânevî kendi arş-ı kemâlâtlarına yükselirler.

Böylece ilm-i ilâhî ihatasında “bî kem u keyf” ve “bi gayri darbin min misalin” hakaik-i mücerrede –demek caizse– izafî hakikatlerine ve icmalî ilk taayyünlerine bağlı Hazreti

Rabbülâlemîn'in emir ve meşîeti istikametinde ve fevkalâde bir tedbirle yürürler baş döndüren bir tafsile.. Mürid, Hazreti Zât'a ait irade sıfatı, tedbir de O'na aittir. Mufassıl, Rabbülâlemîn'e ait sıfat-ı sübhaniyedir. Tafsil ve inkişaf da O'nun şe'n-i rubûbiyetinden kaynaklanmaktadır. O, *يَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيَحْكُمُ مَا يُرِيدُ* "Allah meşîet buyurduğunu yapar ve dilediği gibi hükmeder." hakikatinin biricik sahibidir. *يُدَبِّرُ الْأَمْرَ* "O hep bir tedbir çerçevesinde işlerini düzenleyip âyetlerini açıklar."⁶⁸ fehvâsınca, takdir de tedbir de tafsil de tamamen O'na aittir.

O, Zâtı itibarıyla "Ehad", sıfatları açısından da "Vâhid"dir. Bütün kesret âlemlerinin arka planında, berideki dizaynda, o birbirinden farklı umum taayyün mertebelerinde O'nun "Ehadiyet" ve "Vahidiyet"inin cilveleri nümâyândır. "Ehadiyet-i Zâtiye", "Cem'ü'l-cem" ve "Hakikatü'l-Hakaik" da diyebileceğimiz "Ehadiyet-i İlâhiye"ye bütün esmâ ve sıfâtın râci olduğu –tabir yerinde ise– mertebedir ve zevken o mertebeye uyanmış bir ârif O'ndan başka hiçbir şeyi duyup hissetmez. "Makam-ı cem" de denen vahidiyet mertebesine gelince, o, kesret tecellilerine açılan lâhûtî bir kapı ve icmallerin tafsile yürüdüğü bir sır ufkudur. Bu mertebelerden birincisine taayyünât adına bir fihrist, bir çekirdek nazarıyla bakılacak olursa, ikincisini bir kitap, bir şecere ve inkişaf eden bütün bir âlemin/âlemlerin kaynağı şeklinde yorumlamak –inşâallah– mahzursuzdur.

Bazıları taayyün-ü evveli, Hazreti Zât'ın Kendi zâtına tecellîsi şeklinde anlamış ve herhangi bir na't, tavsif ve resme mesâğın olmadığı bu taayyüne "Hazreti Ehadiyet" demişlerdir. Bu yaklaşım, Zât-ı Hak'la beraber herhangi bir şeyin bulunmaması mânâsına gelmektedir ki, *كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ* "Allah

⁶⁸ Ra'd sûresi, 13/2.

vardı ve beraberinde hiçbir nesne yoktu.”⁶⁹ şeklinde şerefsudûr olan beyan-ı nebevî de “Zât-ı Baht”ı işaretleyen bu hakikati ifade etmektedir. Aslında, vücud-u Hak’tan başka hiçbir mevcudun söz konusu edilemediği bu mertebede taayyün keyfiyetiyle alâkalı bir şey söylemek de çok zor olsa gerek...

Zât-ı Baht’ın veya Ehadiyet-i Zâtiye’nin “min haysü’t-tecellî” Hazreti Ehadiyet’ten –bi gayri keyf– tenezzül ile Hazreti Vahidiyet ufkunda tulûu aynı zamanda taayyünlerin de hecelenmeye başladığı bir zirvedir. Ufkumuzu aşan o aşkın “taayyün-ü vücudî” ve “taayyün-ü ilmî”yi ancak bu mertebeden sonra “min gayri keyfin, min gayri idrakin ve min gayri darbin min misalin” mahiyet-i müphememe bir icmal ve bir program şeklinde düşleyebiliriz; daha doğrusu düşleyebilenler düşleyebilirler. Tecellî veya taayyün-ü sâni de denen bu mertebede ruh, âyân-ı sâbite ve misalî vücutlar, dayandıkları esmâ-i ilâhiye vesayetinde Levh-i Mahfuz-u Hakikat’teki plan ve projeler çerçevesinde “kudret ve irade” tezgâhından geçerek “tekvîn”de nefeslenirler.

Diğer bir zaviyeden ilk taayyün sayılan “Akl-ı Evvel”e bağlı “Kalem-i A’lâ” tekvînî emirlerin nakış ve kitabet vesilesi, mahiyet levhalarına resmedilen şeriat-ı fitriye kelime, cümle ve paragrafları onun inkişaf, inbisat ve tafsilinden ibarettir. Bediüzzaman Hazretleri’nin yaklaşımıyla, “*Şu kâinata büyük bir kitap nazarıyla bakılacak olursa, Peygamberimiz’in (aleyhi ekmelüttehâyâ) nuru, o kitabın kâtibinin kaleminin mürekkebidir; eğer o âlemleri bir ağaç kabul edecek olursak O’nun nuru, kâinatların hem çekirdeği hem de semeresi konumundadır. Şayet bütün varlık büyük bir canlı farz edilecek olursa, O’nun nuru, bilumum varlığın ruhu demektir.*”⁷⁰ Bu itibarla da O, hem icmalde hem de tafsilde her şeydir.

⁶⁹ Bkz.: Buhârî, *bed’ü’l-halk* 1, *tevhid* 22; İbn Hibbân, *es-Sahih* 14/11.

⁷⁰ Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s.105 (Habbe).

Taayyün-ü Zât konusunda, arızî emirlerin Hazreti Zât'a nisbet edilmesi mahzuruna binaen böyle bir taayyüne ciddî şekilde karşı çıkmıştır. Zira, umûr-u arızıye-i hâriciyenin Zât-ı Kadim'e nisbeti caiz değildir. Her şey O'nun vücud, hayat ve ilminin canlı birer tecellîsidir ama, ne aynadaki resimler ne de mecâlîdeki irtisamlar kat'iyen O değildir.

Taayyünât-ı kevnîyeye gelince, onların mevcudiyet ve bekâları me'haz ve senetlerine dayanarak emsallerin birbirini takip etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bunu, bir hattı hareket-i mütemâdisiyle bir satır gibi görmeye benzetebiliriz.

Bazıları da ilmî taayyünde mertebe-i ulûhiyet esrarını, aklî taayyünde de rumûz-u kevnîyeyi görmüşlerdir. Ve taayyün-ü ulûhiyetin mebdeinde rahmeti görmüş; âlemin yaratılışının rahmete dayandığını ısrarla seslendirmişlerdir. Bunlara göre yaratılışta rahmet esastır; her şey ondan gelip yine ona dönmektedir. Dalâlet, gazap, küfür ve küfran gibi şeyler arızîdir ve irade kaymalarına bağlı birer inhiraftırlar.

İlmî taayyünlerle ruhî, misalî, berzahî ve haricî vücut açısından belirlenip ortaya konmasıyla varlık pek çok farklı taayyün seviyelerinde ortaya çıktı/çıkarıldı ve bir çekirdek kocaman bir ağaca/ağaçlara dönüştü. Minvechin ilk taayyün insan hakikatiyle meydana geldi; Hz. Âdem ve nesli, siyah-beyaz yanlarıyla bu vetirenin en önemli halkasını teşkil ettiler. Sonra gelip öne geçen Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhissalâtü vesselâm) ve O'na tebaiyetle ümmet-i icabetiyse, suretlerin en mükemmeli ve taayyünâtın gayeye en yakını olma imtiyazıyla serfiraz kıldılar. Zira O, hakaik-i ilâhiyenin en câmi aynası, evvel ü âhir ve zâhir u bâtının da merkez noktasını teşkil ediyordu.

Bu mülâhazaları daha anlaşılır bir üslûpla şöyle ifade etmek de mümkündür; taayyün, ilâhî ve kevnî olmak üzere farklı çerçevelerde mütalâa edilegelmiştir. İlâhî taayyünün

bidayeti ilim sıfatı; nihayeti de, değişik mertebe ve basamaklarda nâmütenâhî kelimât-ı sübhaniyedir. Kevnî taayyünün evveli ruh-u Muhammedî (aleyhi ekmelüttehâyâ), sonu ise enbiyâ ve mürselîn fasıllarıyla bütün insanlık şeceresi ve varlık bağışanıdır. İlâhî taayyünü, “Kenz-i Mahfî” şeklinde yorumlayanlar, ona bâtınlar bâtını diyerek, konuyu ⁷¹لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ ferman-ı celiline ve ⁷²عَنْ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ “O’nu nâkabil-i idrak kabul etmek şeklindeki acz tam idraktır.”⁷² temel disiplinine bağlı görmüşlerdir.

Ruh-u Muhammedî (aleyhissalevâtü vetteslîmât) madde- den mücerret nuranî bir cevher ve sâfî bir ziya olup Hâlik-i Zîşan’ı idrak eden “akl-ı küll”dür ki, ⁷³أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلُ “Allah’ın ilk yarattığı, akıldır.” beyanı onun bu derinliğini işaretlemektedir ve bazılarınca buna “Ruh-u Âzam” da denmektedir. Zira bir mânâda ilk defa mevcut âlemler itibarıyla “Zât-ı Baht”ın hayat-ı sermediyesi o mir’âta minvechin tafsile ulaşmıştır.. ve aynı zamanda O, ⁷⁴لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ “Sebeb-i hilkat-i âlem sayılan, icmalde vücudî, tafsilde ilmî mahiyet-i mâneviyen olmasaydı kevn ü mekânları yaratmazdım.”⁷⁴ fehvâsınca varlığın ille-i gâiyesi mesabesindedir. Cenâb-ı Hak irade-i zâtiye-i sübhaniyesiyle “Kenz-i Mahfî”nin birinci açılımına ait sırlı anahtarını, muhabbet-i rabbaniyesinin merkez noktasını o Zât’a bahşetmiştir. Böylece Hz. Kudsi’nin de dediği gibi:

“Küntü kenzen’den vücud eyledi eşya lâ cerem,
Bâd-ı hubbuyla temevvüc etti çün derya-i aşk..”

O’nunla duyulup bilindi, bilinebildiği kadar esrar-ı lâhût, O’nunla fasl u inkişafına şahit olundu esrar-ı rubûbiyetin. Cenâb-ı Hak, Kendi zâtını yine Kendi bilip Kendi gördüğü ve

⁷¹ “Gözler O’na erişemez.” (En’âm sûresi, 6/103)

⁷² el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’l-dîn* 4/252; es-Suyûtî, *Şerhu Süneni İbn Mâce* 1/103.

⁷³ el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’l-dîn* 1/83, 3/4; ed-Deylemî, *el-Müsned* 1/13.

⁷⁴ Aliyyülkârî, *el-Masnû’* s.150; *el-Esrâru’l-merfúa* s.295; el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ* 2/214.

zâtında zâtını müşâhede ettiği gibi, ayrıca Efendimiz ve arkasındakilerle yâd edilme imtiyazıyla serfiraz kıldığı bir mir'ât-ı mücellâ ile de, O'na ve O'ndan herkese bir tafsil iltifat ve tecellisinde bulundu. Ne hoş söyler Süleyman Çelebi:

*Zâtıma mir'ât edindim zâtını,
Bile yazdım adım ile adını,*

...

*Avdet edip davet et kullarımı
Ta gelüben göreler didânımı.*

O, hem bir çekirdek ve nüve mahiyetindeki ilk taayyünüyle hem de bir tuba-i Cennet gibi müntehâdaki inkişaf ve inbiyatıyla –Bediüzzaman ifadesiyle– bu kâinat kitabının kâtibinin kaleminde mürekkep olma taayyünü, semeredar bir şecere-i mübarekeye dönüşme temayüzü ve başları döndüren muhteşem bağ ve bahçelere esas teşkil etme gibi hususiyetleriyle varlık şiiirinin temel mazmunu, vücud dantelâsının merkez nakışı, nübüvvet ve risalet nazmının da umum o silsilenin ruh ve mânâsını aksettiren kafiyesidir. O'nda vahy-i semavî, göklerin ve yerlerin en câmi sesi; Miraç sürprizi, berilerin ötesinde, ötelere berisinde, O'nun muhteşem konum ve mazhariyetlerine lâhût bahçesinin el değmemiş bir hediyesi ve kimseye müyesser olmamış bir Cevâd ü Kerîm armağanıdır. O, vahyin sonsuz edalı tayflarıyla, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, beşerî tasavvurları aşkın müteâl esrarı duyup hissettiği gibi, o kutlu semavî yolculuğuyla da mebde'den müntehâya bütün varlığı temâşânın yanında Zât, sıfât ve esmâ-i ilâhiye esrarı adına da neler ve neler duydu..!

O'nun duyması ayrı bir derinlik, başkalarına duyurması ayrı bir kadirşinaslık, müstaid fitratları kemalle buluşturması da özel bir pâyeye idi. Kemal ehli gerçek kemalâtı O'nunla tanıdı ve aşılmaz gibi görülen zirveler O'nun sayesinde aşıldı. Bir yerde Hz. Hüdâyî:

“Kemali zümre-i kümmel Senin nurunla bulmuştur,
Vücudun mir’ât-ı tâmm-ı Hudâdır yâ Resûlallah.”

der ki, bu O’nun esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniyeye bir mazhar-ı tâmm olması mânâsına gelmektedir ve O bu mazhariyetiyle de bînazîrdir.

İmam Rabbânî Hazretleri’ne göre “taayyün-ü evvel”, taayyün-ü vücudîdir; sıfâtî ve esmâî bütün taayyünât bu ilk taayyüne tâbidir. Bir farklı mülâhaza zaviyesinden ise Hazreti Zât ve sıfatlar hepsi bir mertebede gibidirler; bu açıdan “Sıfatlar O’ndan gayridir.” diyerek kestirip atmak kat’iyen doğru değildir. Zira sıfatlar, Hazreti Zât’ta, O’na has, O’nun lâzım-ı gayr-i müfârikı diyeceğimiz şekilde O’nun kemalinin tafsili mahiyetinde iseler de, bunlar, mâsivâda görüp bildiğimiz icmal ve tafsilden çok farklı bir hususiyet ifade etmektedirler. Bu itibarla da ne icmale ne de tafsile bizim bildiğimiz türden icmal ve tafsil demek ve öyle kabullenmek uygun olmasa gerek.. işin doğrusu aklın ve idrakin “pes” ettiği böyle bir noktada Sahib-i Şeriat’ın temkin edalı beyanlarına sığınmak en isabetli bir yaklaşımdır.

Aslında, Hakk’ın ezeli ve kadim ilmi belli taayyünler çerçevesinde mümkün, mümteni pek çok malumâta taalluk ettiğinden ruhî, misalî, berzahî ve maddî milyarlar ve milyarlar –bu tabir kesret mülâhazasına bakıyor– suretler meydana gelmektedir. Zât-ı Akdes ve sıfât-ı sübhaniyenin bir mertebede bulunması açısından o noktada herhangi bir tebeddül ve tagayyür söz konusu değildir. Farklı hâl ve farklı keyfiyetler mecâlî ve merâyâyâya bahşedilen hususiyetlerden kaynaklanmaktadır.

Hz. İmam’ın, taayyün mertebelerinin mebdei itibarıyla da bir farklı mütalâası var; ona göre, Hz. Halil’in taayyün mebdei bir mânâda taayyün-ü evveldir ve bu taayyünün evveliye-ti “taayyün-ü vücudî” olması itibarıyladır. Bu taayyünün merkez noktasında ise Hz. Ruh-u Seyyidi’l-Enâm’ın (aleyhissalâtu

vesselâm) taayyün mebdei bulunmaktadır. Bu mülâhazaya göre meseleyi açacak olursak; Hakikat-i Muhammediye bir hakikat-i câmiadır ve âdeta ilk taayyünün ukde-i hayatiyesi mesabesindedir.. ve hem enbiyâ-i izâm ve rusül-ü fihâm efendilerimizin hem de Hakk'ın mükerrerrem ibâdı melâike-i kirâmın (alâ nebiyyinâ ve aleyhimüssalevâtü vetteslîmât) hakikatleri, o merkez-i muhit ve nakş-ı rabbânînin zılâli mahiyetindedir. “Allah'ın ilk yarattığı benim nurumdur.”⁷⁵ beyan-ı nebevîsi bu yüce hakikati işaretlediği gibi, “Allah beni Kendi nurundan, mü'minleri de benim nurundan yarattı.”⁷⁶ tahdis-i nimet televvünlü ifade-i mübareke de aynı hususa imada bulunmaktadır.

Ayrıca o nur-u âzam, Hakk'a vuslatta en emin bir vesile ve rehber, diğerleri de bu rehber yörüngesinde birer izdüşüm ve zill-i medîddir. Evet, minvechin Hakikat-i Ahmediye ve lâyezâl itibarıyla da Hakikat-i Muhammediye (aleyhissalâtü vesselâmü mil'el-ardi vessemâ) ⁷⁷ قَابِ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى ile mermuz vücut-imbân arası bir noktayı tutmuş müteâl bir hakikattir ve O'nun taayyünü de şu âlem-i imkânın vücuduna vesile, muhabbet edalı ilmî bir taayyündür; ilmî bir taayyün ve bütün muhtelif mertebelerde zuhurât ve taayyünâtın da mebdei mesabesindedir.

Muhyiddin İbn Arabî ve o meslekte yürüyenler, Hakikat-i Muhammediye'den ibaret kabul ettikleri taayyün-ü evveli, ilim ufkuna bağlı sıfât-ı sübhaniyenin icmalinden ibaret saymışlardır. Selefleri ve halefleri ile İmam Rabbânî yörüngesinde varlık ve mâverâ-i kâinatı temâşâ edenler ise, taayyün-ü evvele taayyün-ü vücudî nazarıyla bakmış ve onun merkez noktasını da Hakikat-i Muhammediye'nin (aleyhi ekmelüttehâyâ) tuttuğunu söylemişlerdir. Bu itibarla da onlar, “Hazreti Zât'ın hubb-u zâtı ve taayyün-ü vücud düşünülmeden varlığı

⁷⁵ Bk.: es-Suyûtî, *el-Hâvî* 1/325; el-Halebî, *es-Siratü'l-Halebiyye* 1/240.

⁷⁶ el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 1/311; el-Leknevî, *el-Âsârü'l-merfûa* s.42.

⁷⁷ “Öyle ki araları yaygın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı.” (Necm sûresi, 53/9)

düşünmek mümkün değildir.” demişlerdir. O bir asıldır; o merkez etrafındaki farklı taayyünlerle alâkalı değişik daireler o nur-u âzam karşısında birer zıll mesabesindedirler. Bütün ruhî, misalî, cevherî, arazî ve cesedî taayyünler, ziyasını O’ndan alan birer misbah konumundadırlar. Bûsîrî ne hoş söyler:

وَكُلُّ أَيِّ أُمَّي الرُّسُلِ الْكِرَامِ بِهَا
فَإِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُورِهِ بِهِمْ
فَإِنَّهُ شَمْسٌ فَضْلُ هُمْ كَوَاكِبُهَا
يُظْهِرُونَ أَنْوَارَهَا لِلنَّاسِ فِي الظُّلْمِ

“Nebilerin getirdiği bütün mucizeler ancak O’nun nurundan onlara ulaşmış harikalardır. Zira, O bir fazilet güneşiydi; diğer enbiyâ-i izâm ise (güneş batınca) karanlıkta nurlarını izhar eden yıldızlar gibiydiler.”

O’yu gaye varlık ve ötelere ötesinde muhaverelere konu biricik mevcut.. O’yu yokluğun bağrında ilk kızaran gül.. O’yu şu bağistan-ı cihanı velveleye veren bülbül.. O’yu muktedâ-i ekmel ve rehber-i küll ve O’yu “amâ” üzerindeki ince tül.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ هُوَ أَوَّلُ الْأَنْبِيَاءِ خَلَقْتَهُ مِنْ نُورِكَ وَأَخِرُ الْأَبْرَارِ
وَالْمُقَرَّبِينَ خَلَقْتَهُ مِنْ فَيْضِكَ الْمُؤَيَّدِ بِالْمُعْجَزَاتِ وَالْمُحْتَارِ بِالرِّسَالَةِ
وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ الَّذِينَ بَيَّنُّوا مَا جَاءَ بِهِ وَأَظْهَرُوا بُرْهَانَهُ وَأَعْلَنُوا تَبْيَانَهُ.

Sıfât-ı Sübhaniye

Lügat itibarıyla, hâl, unvan, vasıf, keyfiyet ve nitelik mânâlarına gelen sıfat, “usûlüddin”ce Cenâb-ı Hakk’ı vasfeden, nitelendiren ve bir anlamda “Zât-ı Baht”ın hicabı sayılan bir kısım müteâl ve mübeccel –ulviyeti Mevsuf-u Mukaddes’e ait– kavramlar demektir. Sıfât çerçevesinde zikredilen bu mübarek kelimelerin bazıları isim, bazıları masdar, bazıları zarf, bazıları da Arapça’daki sıfatlar şeklinde kullanılmıştır.

Sırf zihnî bir mülâhaza olarak sıfât-ı sübhaniyenin bir berisi bir de ötesi vardır: Maddî-mânevî bütün âlemlerdeki fiiller ilâhî isimlerin tecellîsi, isimler sıfatlara dayalı ve onların berisinde, sıfatlar da şe’n-i ilâhîye müstenid bildiğimiz –belki de sadece ehl-i keşif ve şuhûdun bildiği– âlemlerin ötesinde.. ve tabîî her şey –bu tabir Zât-ı Ulûhiyet için de kullanılagelmiş– gidip o Zât-ı Baht’a dayanmakta ve O’ndan istimdat etmektedir. Hakikat-i hâl bizim için hep meçhul olsa da, söz ve kelime açısından isim ve sıfat arasında şöyle ince bir fark da söz konusudur: Cenâb-ı Kibriyâ’nın vasfıyla alâkalı, Hayy, Kayyûm, Semî’, Basîr, Alîm... gibi sıfat kalıbındaki kelimeler isim; bunun dışında Zât-ı İlâhiye’ye nisbet edilen elfâz ise “sıfâtullah” veya “sıfât-ı ilâhiye” unvanıyla yâd edegeldiğimiz sıfatlardır.

Cenâb-ı Hakk'a ait evsâf-ı âliye içinde acz, naks ve kusur ihtiva eden hiçbir sıfat yoktur. Bundan dolayı da sıfât-ı sübhaniyenin hepsine "sıfât-ı kemaliye" denegelmiştir. Bu itibarla, Allah'a (celle celâluhu) inanma demek, şanına lâıyk kemal sıfatlarıyla muttasıf ve noksan sıfatlardan da münezzeah bir Zât-ı Kibriyâ'ya inanma demektir.

Zât'ı gibi Cenâb-ı Hakk'ın sıfât-ı sübhaniyesi de ezeli ve ebedidir. Onlar için ne bir başlangıç ne de bir son söz konusudur. İns, cin ve diğer varlıkların evsâfı, sıfât-ı sübhaniyenin bir aksisi, bir gölgesi mahiyetinde olsa da bunların hem evveli vardır hem de âhiri ve devamları da, her biri hayy ve nuranî olan o evsâf-ı rabbaniyeye bağlıdır. İns, cin, melek ve ruhanîlerin ne hayatları O'nun hayatına ne ilimleri O'nun ilmine ne de iradeleri O'nun iradesine benzer. O'nun Zât'ında da sıfatlarında da eşi, benzeri, misli, zıddı ve niddi yoktur. O, her şeyi kuşatan muhît ilmiyle, olmuş-olmamış bütün varlık ve hâdiseleri ihata ettiği gibi, kudret ve iradesiyle de, görünen-görünmeyen umum eşya ve şuûnun biricik sahibidir.

Bizim "Zât-ı Ulûhiyet" hakkında dediğimiz, diyeceğimiz her şey, ef'âli, esmâsı ve bir mânâda sıfatları itibarıyladır. "Zât-ı Bârî"ye gelince, O bizim için nâkabil-i idraktir; dolayısıyla da O'nun hakkında fikir yürütmemiz memnû ve mahzurlu sayılmıştır. Kur'ân-ı Kerim, bizim düşünce ufkumuzu aşan böyle bir konuda bize idrak serhaddimizi gösterir ve "Gözler O'nu ihata edemez, O ise basar ve basîret her şeyi kuşatır/kuşatandır."⁷⁸ fermanıyla, muhîtin, muhît olduğu aynı anda muhât olamayacağını hatırlatır.

Zât-ı Bârî, bizim idrak ufkumuz itibarıyla, isimleriyle malum ve sıfatlarıyla da her şeyi muhîttir.. ve bu ufuk beşerî düşüncenin son serhaddidir. Bunun ötesinde ve ötelere de ötesinde olan diğer bilgilere gelince onlar, bir seviyenin

⁷⁸ En'âm sûresi, 6/103.

insanları için sezmelere, duymalara bağlı bilgilerden, zevkî, hâlî mârifetlerden ve bir mânâda şuhûdî ihsaslardan ibarettir. Bu bilgi ve mârifetleri Hakk'ın (celle celâluhu) sadâkate, azm ü cezm ü kasde bir iltifat ve bir teveccühü sayabilirsiniz.. dahası, kaza ve kader meselelerinin hakikati de –Miraçta Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'a (aleyhi ekmelüttehâyâ) inkişaf ettiği gibi– bu seviyedeki göz ve kulak erbabına inkişaf eder ki, o da farklı bir görme demektir.

Aslında bu fizik âlemdeki görmeler, duymalar, hissetmeler, esbap perdedarlığı iledir ve bu fonksiyonların en aşağı mertebesidir ki, bu mertebede de âlât ü edevâtı veren O olduğu gibi, bu uzuv veya hâsselerin fonksiyonları sayılan hususları yaratan da O'dur; O'dur gözü ve kulağı yarattığı gibi görmeyi ve işitmeyi de yaratan. Bu itibarla da, insan bünyesindeki bütün uzuvlar ve duyu organları, kudret ve irade-i rabbâniye'ye sadece birer perdedirler; ne var ki, sebep konumundaki durumları açısından fâiliyet de onlara nispet edilmektedir. Onlar müessir değil, sebeptirler; her şeyde müessir-i hakikî Allah'tır. Konuşma kabiliyeti olmayan bir câmid veya hayvanın, emr-i ilâhî ile konuşması onun sıfatı olamayacağı gibi, insanların ef'âli ve bu ef'âle lütfedilen semereler de onlara ait değil, "Hâlik-ı küll-i şey" e ait bir "icraat-ı rabbâniye" dir. Biraz daha açabiliriz, meselâ; Cenâb-ı Hak önce, ins ü cinde ilim sıfatını yaratmış; sonra onun malumât-ı hariciye diyeceğimiz farklı nesnelere münasebetine zemin hazırlamış, sonra onu kendi ihata alanına yönlendirmiş; daha sonra da malumun onda inkişafını hâsil etmiştir. İşitme ve görmeyi de buna kıyas ederek diyebiliriz ki, Zât-ı Vahid ü Ehad, önce görme ve işitme uzuvlarını yaratmanın yanında, onların beyin ve diğer sistemlerle münasebetlerini tesis etmiş; sonra da görme, işitme ve kavrama gibi hususları, bu konularla alâkalı mekanizmalara emanet edivermiştir. Bundan dolayı da biz, "Hakikî alîm ve kadîr O, hakikî semî ve basîr de O'dur." diyor ve

her şeyi bilen, her şeye güç yetiren, her varlığı gören, her sesi işitenin de O olduğunu ikrar ediyoruz; “Yok Zât-ı Hak’tan başka varlığı kendinden bir mevcut.! Yok dünya ve ukbâda O’ndan gayrı bir sahip, bir mâlik ve hakikî bir mâbud!” diyoruz.

Aslında Zât-ı Baht’ın dışında her şey bir mânâda gayr ve sivâdır. Hatta zevk, hâl ve şuhud erbabına göre buna sıfât-ı sübhaniye ve esmâ-i hüsnâ da dahildir. Müttekellimînin, “Sıfatlar ne aynıdır ne gayrıdır.” mütalâaları farklı bir mülâhazaya binaendir; yerinde kısa da olsa üzerinde durma vaa-diyle geçiyorum.

“Hayat”, evsâf-ı sübhaniye içinde sıfatların en câmiidir. “Vücut”, hayat için zarurî bir ilktir. “İlim”, bu sıfatların akabinde gelir.. ve buudlarıyla da ihata alanı en geniş olanıdır. Bu sıfat, Efendimiz’in (aleyhi ekmelüssalavâtu vetteslîmât) taayyün mebdei olması itibarıyla ayrı bir önemi haizdir. Diğer sıfât-ı ilâhiye ise, öteki “Mustafeyne’l-Ahyâr”ın külliyyet planında taayyün mebde’leridirler.

Her sıfatın, taalluk açısından bir hayli de cüz’iyâtı vardır. Bu cüz’iyât dahi değişik hayat mertebelerindeki varlıkların taayyün mertebeleri sayılırlar. Külliyyet bir mânâda asliyyet, cüz’iyet de zilliyet demektir. Taayyün mebdei küllî olanlar, buldukları yörüngede asıl, cüz’î olanlar da onların izdüşümü mesabesinde ve öncekilerin kademi altında sayılırlar. Zillî bir mânâda asla ait hususiyetleri aksettirebilir ama o, kat’iyen asıl değildir. Müşâhededeki ihatasızlık, tâbilerdeki aşırı hüsnüzan ve im’ân-ı nazar bazen cüz’ünün küllîye karıştırılmasına sebebiyet verebilir ve hâdiselere şer’î mizanlarla bakmayanlar aldanabilirler; aldanır da Mesih yörüngesindeki bir zilli asıl zannedebilirler. Kasdî, iradî ve planlı iddiaların yanında bu türlü bir ihatasızlık ve iltibasla kendini bir şey sananların sayısı da –hafizanallahü ve iyyâküm– az değildir.

Bazıları, zıll ve asıl mülâhazalarını, falan, Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm'ın (sallallâhu aleyhi ve vesellem) kademi altında, falan Hz. Musa'nın (alâ nebiyyina ve aleyhisselâm) kademi altında, filan da Hz. İsa'nın (alâ seyyidina ve aleyhitteslîmât) kademi altında şeklinde seslendirmişlerdir ki, bu, yukarıdaki ifadenin farklı bir versiyonu sayılır. Zıll olanlar, değişik terakki yol ve yöntemleri, kalbî ve ruhî hayatta seyahatleri sayesinde aslın yörüngesine olan hususî teveccühlerden de istifade edebilirler. Derken zevkî, hâlî, şuhûdî cüz'iyât bir mânâda külliyât hâlini alabilir. Bazen bu türlü durumlarda, tebaiyetle bazı mazhariyetlere eren sâlikler, aslın tavassutu esas olmakla beraber, kendi ziya-i vücudlarının tesirinde aslın yer ve konumunu ihata edemediklerinden ona fâikiyet iddiasında bulunabilirler. Bu tür ahvalde kendi zevk ve ihsaslarımız değil Sahib-i Şeriat'ın vaz'ettiği düsturlar esas alınmalıdır; yoksa itibaslar kaçınılmaz olur.

Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hem her şeyin mebdei hem de Zât-ı İlâhî'nin lâzımı olması itibarıyla, eşi, benzeri ve misli olmamada Hazreti Zât'a ait hususiyetleri haizdirler. Ne var ki, o Zât-ı Ecell ü A'lâ bütün isimlerin, sıfatların, şe'nlerin ve itibarların da ötesindedir. Evet, O, zuhur, bürûz, tecellî veya müşâhede, mükâşefe, taakkul, tasavvur ve her türlü tahayyülâtın da ötesindedir.

İbn Arabî ekolüne mensup olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarını Zât'ının aynı görmüş ve bunu tevhidin gereği saymışlardır. Dahası, sıfatları da kendi içlerinde birbirinin aynı kabul etmiş; meselâ, "Kudret" ve "İlim" sıfatlarını Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ının aynı gördükleri gibi, bunların birbirinden de farklı olmadıklarını söylemişlerdir. Onlara göre isimler, sıfatlar ve şe'nlerde icmalî birer zuhur, birer belirlenme söz konusudur ki, buna "taayyün-ü evvel" ve "ehadiyet" mertebesi; her şeyin tafsilen husul ve zuhuruna da "taayyün-ü sâni" ve "vahidiyet" mertebesi demişlerdir. Böyle bir telakkinin neticesi olarak,

mümkinâtın hakikatini de “âyân-ı sâbite” şeklinde görmüşlerdir ki, bu da bütün şu fizik âleminin vücud-u haricîsi bulunmayıp, müşâhede ettiğimiz her nesnenin aynalara akseden resimlerden farklı olmadığı, hatta Câmî'nin ifadesiyle, müşâhede ettiğimiz her şeyin hayalden ibaret bulunduğu mânâsına gelir. Onlara göre, “kesret” dediğimiz âlem de işte bu hayalî levhaların mecmuudur ki, böyle bir âlemin ilk basamağını “taayyün-ü ruhî”, ikinci kademesini “taayyün-ü misalî” ve üçüncü mertebesini de “taayyün-ü cesedî” teşkil etmektedir.

Zât, sıfât ve varlık konusunu “usûlüddin” esaslarına göre ele alan ve yorumlayan Sünnî mutasavvıfın Zât-ı Baht'ın yanında, zihnî bir ayrılıktan ibaret bulunsa da, bir kısım sıfât-ı sübhaniye üzerinde ısrarla durur ve sıfât-ı sübhaniyeyi Zât-ı Hak'ın nuranî hicapları gibi görürler. Bunların nazarında bütün varlık ve eşya ilâhî isimlerin aynaları, tecelligâhı ve sıfât-ı kudsiyenin de zuhur alanıdır. Topyekün mevcudat o Mukaddes Zât'ın vücuduna; hemen her mertebedeki hayat O Hayy u Muhyî'nin hayatına; bütün bilmeler ve mârifetler O Alîm ü Allâm'ın ilmine; bütün güçler, kuvvetler O Kadîr u Muktedir'in kudretine; her türlü sözler, beyanlar O Mütetekellim-i Ezelî'nin kelâmına ve her çeşit tecellî dalga boyundaki görmeler, işitmeler O Semî' u Basîr'in sem'ine, basarına pırl pırl birer ayna, birer mahall-i zuhurdurlar. Zihnî de olsa, Zât-sıfât ayrılığı mülâhazasıyla diyorlar ki, bütün kâinat ve içindekiler O Zât-ı Mukaddes'in değil, esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniyenin merâyâsı, mecâlîsi ve mezâhiridirler. Mevcudat, hayy olan “vücud” sıfatının zıllı, aksi ve bir şuaı; insanların ilimleri, mârifetleri, “ilim” sıfatının bir yansıması ve değişik merâyâda tele'lüü; canlı-cansız umum varlıkta müşâhede edilen bütün güçler, kuvvetler de “kudret” sıfatının bir in'ikâsıdır.. diğer ilâhî sıfatlar da taalluk alanları itibarıyla aynı şekilde yorumlanabilir.

Ancak, Hazreti Zât'ta bu sıfatların aslî ve zatî olduğu, mevcudat-ı mümkinede ise sadece bunların zıllının bulunduğu da

hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır. Daha önce de işaret edildiği gibi, asıl başka, zıll başka ve gayr daha başkadır. Bu itibarlardır ki, mütekellimîn, mümkünâtta bu sıfatlara “arazî” demeyi daha uygun bulmuşlardır. Zira bunların vücud ve kıyamı o ilâhî sıfatların kıyamıdır. Gerçi araz ve cevher konuları, umumiyet itibarıyla, hep fizik âlemi içinde mütalâa edilegelmişlerdir ama mutasavvıfın böyle bir yaklaşımda da mahzur görmemişlerdir. Dahası bunlardan bazıları bir adım daha ileri giderek “Bütün cevahir ve a’râz, topyekün evsaf ve hususiyetler O Zât’ın kayyûmiyetiyle kâimdir.” demişlerdir. Ancak böyle bir mülâhazadan hareketle konuyu “Her şey O’dur.” demeye getirenler varsa, o husustaki Sünnî yaklaşım bellidir ve bizim de birincilerin görüşüne “evet” dememiz mümkün değildir.

Usûlüddin ulemâsınca, sıfatlar Zât üzerine zaid kabul edilmişlerdir. Sünnî mutasavvıfının nokta-i nazarları da bu merkezdedir. Varlık ve eşya kat’iyen O değildir. Cevher-araz, sıfat-hususiyet her şey O’ndandır ve O’nun kayyûmiyetiyle kâim ve daimdir. Ne var ki, ne her şeyin O’ndan olmasında ne de O’nunla daim ve kâim bulunmasında bir “hâlliyet” ve “mahalliyet” söz konusu değildir. Mutasavvıfın, âlemi, bütün eşya, şuûn ve ahvâliyle ilâhî tecellîlerin gölgeleri, bütün ef’âlî sıfât-ı sübhaniyenin zılâli, sıfatları da şuûnat-ı Zâtiyenin tezahürleri görmüşlerdir.. ve işte bundan dolayıdır ki, kâinat/kâinatlardaki her şey O’na kendilerinden daha yakındır.. ve bu yakınlık onların kendinden değil, O’nun sıfât-ı sübhaniyesinin zılâli olmalarındandır.

Canlı-cansız her varlık hayat, ilim, sem’ u basar... ilâ âhir gibi sıfât-ı sübhaniyenin belli merâyâda tezahüründen ibarettir. İlâhî sıfatlar ve esmâ-i hüsnâ Hazreti Zât’ın nuranî ve hayattar hicaplarıdır ve O’nun Zât’ının kemaline de birer işaretirler. O, bu sıfatlara muhtaç değildir; sıfât-ı sübhaniye O’nun Zât’ının lâzımıdır; O “vücud”la değil Mukaddes

Zâtıyla mevcut olduğu gibi, hayat sıfatıyla değil Zâtıyla diridir. Diğer ilâhî sıfatlar da aynı mülâhaza ile ele alınabilir; O ilim sıfatıyla değil Zâtıyla Alîm, kelâm sıfatıyla değil Zâtıyla Müttekellim, irade sıfatıyla değil Zâtıyla Mürîd'dir.. ve hakeza... Zâtî ve sübutî sıfatlar için söz konusu olan bütün bu hususlar, sübûtî sıfatlardan sayılan “tekvîn”e râci diğer fiilî sıfatlar için de geçerlidir. Bunları daha sonra icmalî de olsa –inşâallah– ele alacağız.

Sıfât-ı ilâhiyeye, O'nun kemalâtının perdeleri, envâr-ı meknûnesinin hicapları ve zilliyet planında tenezzül dalga boyulu eşya ve hâdiselerle münasebet noktaları nazarıyla bakmak da mümkündür. İzzet ve azamet tekvînî emirlerde zâhirî esbabı perdedar olarak kullandığı gibi, “bi gayr-i keyfin” sıfât-ı sübhaniyeyi de Zât'ına perde kılmıştır. Hazreti Zât'ın her şeye o ihata edilmez/edilemez, perdesiz, hâilsiz mübaşeretini bunun böyle olmasını iktiza ettiği gibi, “sübühât-ı vech” şuaâtına karşı da bu tür bir hicap O'nun hikmetinin muktezasıdır. Ne var ki, sıfât-ı ilâhiye, Zât-ı Baht'a hicap ve nikap makamında bulunsalar da, Zâtî kemalin zuhuru da yine bu sıfatlar vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla da bu hicaba, ehadiyet tecellîsi çerçevesinde O'nu göstermeye matuf bir hicap nazarıyla bakılabilir.

Hâsılı, sıfât-ı sübhaniye ne aynıdır ne de gayrı; onlar Zât-ı İlâhî'ye hem bir hicap hem bir ayna, Zât-ı Akdes de onlara göre nâkabil-i idrak bir Asıllar Aslı.. ne O'nun Zât'ı başka zatlarla mukayese edilebilir ne de sıfatları başka sıfatlarla. O, Kendi Zâtıyla kâim, başkaları ise O'nun kayyûmiyetiyle kâimdir. O'nun sıfatları kadîm, ezeli, hayy ve asla ait mukaddesiyetle serfirazdırlar. Mahlukatin evsafı ise, zatları itibarıyla câmid, hükümleri açısından da itibârîdirler; bunların ne hakikî mevcudiyetleri ne hayatları ne de ilimleri söz konusudur. Ne var ki, bütün bu farklılıkları tefrik ve temyiz de huzurî bir ilme vâbeste olduğundan işin hakikatini idrak herkesin kârı değildir.

Usûlüddin Açısından Sıfât-ı Sübhâniye

Şimdi isterseniz konuya bir de mütekellimîn-i kirâm açısından göz atalım:

Mütekellimîn-i kirâm açısından sıfât-ı sübhâniyenin, ifade ve üslûp farklılığı mahfuz, yukarıdaki esaslar çerçevesinde olduğunu söyleyebiliriz. Aslında sofiye “akâid-i hakka-i islâmiye” konusunda “usûlüddin” ulemâsının görüşlerini esas almış ve elden geldiğince kendi müşâhedelerini onların mütâlâaları istikametinde yorumlamaya çalışmışlardır.

Mütekellimîne göre sıfât-ı sübhâniye, zâtî, tenzihî, sübûtî, fiilî ve haberî bölümleri içinde ele alınıp incelenmişlerdir. İlmihallerde bizim görüp bildiğimiz sıfatlar: Sıfât-ı zâtiye, sıfât-ı sübûtîye, sıfât-ı fiiliye olmak üzere üç bölümde ele alınıyordu. İşin esası yine o tasnife râci olmakla beraber, bizim bildiğimiz bir icmaldi, bu ise kısmen bir tafsil...

1. Tenzihî sıfatlar

Bunlara “selbî sıfatlar” da denir; Zât-ı İlâhî'nin acz, fakr, zaaf, ihtiyaç, yeme-içme, doğma-doğurma... gibi Cenâb-ı Zât hakkında eksiklik ve kusur sayılan evsaktan münezze ve müberra olmasını gösteren ifadelerdir ki, bir kısmını İbrahim Hakî Hazretleri şöyle sıralar:

*Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi, misli âlemde,
Ve suretten münezzehtir, mukaddestir Teâlallah.
Şerîki yok, berîdir doğmadan doğurmadan ancak,
Ehaddir, küfvü yok, “İhlâs” içinde zikreder Allah.
Ne cism u ne arazdır, ne mütehayyiz ne cevherdir
Yemez, içmez, zaman geçmez berîdir cümleden Allah.
Tebeddülden, tagayyürden, dahi elvân u eşkâlden,
Muhakkak ol müberrâdır, budur selbî sıfâtullah.
Ne göklerde ne yerlerde, ne sağ u sol ne ön ardda,
Cihetlerden münezzehtir ki hiç olmaz mekânullah*

*Hudâ vardır velî, varlığına yok evvel ü âhir;
 Yine ol varlığıdır kendinden, gayrı değil vallah.
 Bu âlem yoğ iken ol var idi, ferd ü tek ü tenhâ;
 Değildir kimseye muhtaç O, hep muhtaç gayrullah.
 Âna hâdis hulûl etmez ve bir şey vacib olmaz kim;
 Her işte hikmeti vardır, abes fiil işlemez Allah.*

Ulemâ, Zât-ı İlâhî'ye yaraşmayan daha bir hayli selbî sıfattan bahseder ama aslında mevzu onların söz konusu ettiği şeylerle de sınırlı değildir; zira âyât-ı muhkemât ve Sünnet-i Sahiha çerçevesinde tanıyıp bildiğimiz ulûhiyet ve rubûbiyet hakikatlerine karşı öteden beri pek çok yakışsız şeyler söylendiği gibi şimdi de söylenmektedir ve gelecekte de söylenecektir; buna karşılık da mü'minler tarafından Zât-ı Ulûhiyet tenzih ve takdis edilecektir ve edilmektedir.

2. Zâtî Sıfatlar

Vücut, vahdaniyet, kıdem, bekâ, muhalefetün lilhavâdis ve kıyam binefsihî gibi altı sıfattan ibarettir. Bunlar, Allah'a mahsus sıfatlardır ve başka birisi hakkında kullanılmaları da caiz değildir. Aynı zamanda bu sıfatların zıtları Zât-ı Hak için düşünülmendiğinden bir mânâda bunlar da tenzihî sıfatlardan addedilmişlerdir.

1. Vücut'

Bulunma ve var olma mânâlarına gelen vücut, Cenâb-ı Hak'ın nisbeti itibarıyla Allah'ın zâtî ve nefsî bir sıfatı olup Zât-ı Hak'ın varlığının kendinden olduğunu ifade eder. Bir kısım mütekellimîn ve mutasavvıfînin, "Vücut, Zât'ın aynıdır." deyip buna tevhidî bazı mânâlar yüklemeleri bir tarafa muhakkikîn onu, ezelden ebede bir vücut-u daimînin unvanı olarak görmüş, fizikî ve metafizikî dünyaların temel mercii kabul etmişlerdir: Evet, bütün mevcudat, bir mânâda o zâtî vücudun ziyasının gölgesi olduğu gibi; imkân, hudûs, ihtirâ', fitrat, gaye, nizam, inayet, hikmet ve rahmet televvünleriyle de

o Vücut-u Ezeli'nin delil ve şahididir. O, öyle bir "Vacibü'l-Vücut" dur ki, âfâkî ve enfüsî bütün deliller, şahitler, emareler ve işaretler vücudları ve hususî mahiyetleriyle O'nun varlık ve birliğini gösterdikleri gibi, ruhumuzun derinliklerinde her zaman nümâyân olan duyularımız, sezilerimiz ve vicdanlarımızdaki nokta-i istinat ve nokta-i istimdatlar birer birer ve hepsi birden o Vücut-u Bâkî'yi göstermektedirler. Evet, kalbî ve ruhî hayata açık bütün vicdanlar her zaman varlıklarının özünden fışkıran bir batınî duyuş ve sezile zâhirî ihsas ve idraklerin çok çok üstünde ve akıl, fikir alanlarını aşkın bir derinlikle hep O'nu haykırmaktadırlar.

2. Vahdaniyet

Birlik ve teklik mânâlarına gelen bu kelime Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ında, sıfatlarında, tek, yektâ, eşi-benzeri ve zıddı-niddi olmama anlamında zâtî bir sıfattır. Bu sıfat eşi-benzeri, misli ve menendi olmama mânâları itibarıyla da tenzihî ve selbî sıfatlardan addedilmiştir.

Hazreti Zât-ı Vahid ü Ehad'e ait böyle bir birlik ve teklik riyazî anlamda değil de, Zât'ında, sıfatlarında, ef'âlinde eşi benzeri olmama mânâsında bir tekliktir. O, Zât'ında tek ve yektâ bulunduğu gibi ulûhiyetinde de misli ve şeriki yoktur; Mâbud-u Mutlak, Maksud-u Mutlak, Mahbûb-u Mutlak ve Matlub-u Mutlak yalnız O'dur. Kur'ân-ı Mübin, "De ki: O Allah'tır; hakikî ilâh (ve Mâbud-u Mutlak) O'dur. Allah (herkesin ve her şeyin Kendisine muhtaç olduğu, ihtiyaçtan müstağni bir) Samed'dir. O, doğurmadı ve doğurulmadı. O'na bir küfüv ve denk de olmadı."⁷⁹ diyerek O'nun mutlak tekliğini ve Müstağni-i Ale'l-İtlak olduğunu ifade etmektedir.

Kur'ân ve Sünnet'te O'nun varlığının hatırlatıldığı her yerde vahdaniyetine de işaretle bulunulur; vahdaniyetinin

⁷⁹ İhlâs sûresi, 112/1-4.

ifade edildiği yerlerde de “Vacibü'l-Vücut” olduğu vurgulanır. İsterseniz konuyu, ifadelerde az bir tasarrufla, hayatını O'nun vücudunu ve vahdaniyetini anlatmaya vakfetmiş Üstad Bediüzzaman'dan dinleyelim:

“Arkadaş, her bir mevcut üstünde O Sâni-i Ehad ü Samed'in bir sikkesi ve hâtemi bulunmakta ve o şeyin Zât-ı Ehad ü Samed'in mülkü ve sanatı olduğunu ilan etmektedir. Sen, gayr-i mütenâhî olan o ehadiyet sikkelerinden ve samediyet hâtemlerinden bahar mevsiminde sahife-i arza darbedilen sikkeye bakabilsen, şu zikredilecek fıkraların cümlelerinin güneş gibi O'na delâlet ve şهادetlerini göreceksin. Şöyle ki, şu sahife-i arzda her zaman pek garip ve hakîmâne bir icat müşâhede ediliyor. Şimdi gir şu fıkraların içine ve gör o hakîmâne icadı.

1. Yeryüzündeki o icat fiili pek büyük ve geniş bir sehâvet-i mutlakadan geliyor..
2. Bir sühûlet-i mutlaka ile bir kuvvet-i mutlakadan geldiği görülüyor..
3. Her şey mutlak bir intizam içinde olabildiğine bir süratle var ediliyor..
4. Bütün varlık, gayet mevzun ve mizanlı olmanın yanında fevkalâde bir süratle yaratılıyor..
5. Olabildiğine güzel ve mükemmel var edilmeleriyle beraber, fevkalâde bir bolluk ve ucuzluk içinde ve herkeşe yetişecek şekilde ihsan ediliyor..
6. Karışıklığa sebebiyet verecek onca esbaba rağmen, her şey fevkalâde bir temyiz ve tefrik içinde varlığa eriyor..
7. Her nesnenin taalluk noktaları sonsuz denecek kadar çok olduğu hâlde, her varlık fevkalâde bir nizam, bir intizam ve bir âhenk içinde meydana geliyor.”

İşte bütün bunlar, o Zât-ı Vacibü'l-Vücut'un hem varlığına hem de birliğine öyle şahitlerdir ki, binler delil kuvvetindeki bu şahitleri görmemek körlükten öte bir körlük ve inattan öte bir temerrüttür."⁸⁰

3. Kıdem

Eski ve zamanca uzun geçmişi olan anlamındaki kıdem, Allah'ın zâtî sıfatlarından biridir ve başlangıcı olmama ve sâbık bir illete dayanmama mânâlarına gelmektedir. Bu yönüyle o, "Evvel" ism-i şerifiyle bir iltisak içinde, ezeliyetin bir unvan-ı mübecceli, "Mukaddim" ism-i celîlinin de esası sayılmaktadır.

Zât-ı Ulûhiyet'in kıdemi mevzuunda Sünnî, Şiî ve Mutezile ulemâsı arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Bütün âlimler, kıdemi, Zât-ı İlâhî'nin vasıflarından biri saymış ve onu, Cenâb-ı Kibriyâ'nın ilel-i sâbika ve esbaptan müstağni bulunması mânâsına yorumlayarak Hazreti Mevsuf-u Mukaddes'i nazara alıp ⁸¹ وَأَوَّلٌ قَدِيمٌ بِلَا اِبْتِدَاءٍ demişlerdir.

Aslında kıdem sıfatı ve Kadîm ism-i mübecceli Cenâb-ı Hakk'ın ulûhiyetini ifade etmektedir. Allah'ın varlığının başlangıcı olmadığını, vücut-u Bârî üzerinden –bu tabir de kelime yetersizliğinden– asla yokluk geçmediğini ve O'nsuzluk yaşanmadığını belirtmektedir. İşte bu, Zât-ı Hakk'ın kıdemi demektir ki, bunun karşılığı hudûstur (sonradan olma) ve Allah (celle celâluhu) hudûstan münezze ve müberradır.

4. Bekâ

Devam ve sebat içinde bulunma, kesintiye uğramama, fenâyâ maruz kalmama mânâlarına gelen bekâ, zâtî sıfatlardandır ve kıdemle ism-i Evvel'in münasebetine benzer

⁸⁰ Bediüzzaman, *Mesnevî-i Nûriye* s.74 (Katre'nin Zeyli).

⁸¹ "Varlığının başlangıcı olmayan bir Evvel ü Kadîmdir." (İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu Akîdeti't-Tahâviye* 1/113)

şekilde, bu sıfat-ı sübhaniyenin de “Âhir” ism-i celîliyle alâkası söz konusudur. Kur’ân-ı Kerim ve Sünnet-i sahihada, saraha-ten ve işareten bekâ sıfatına temas edildiği gibi, onun bir baş-ka ifadesi olan Âhir ism-i celîliyle, bazen tek başına bazen de Evvel ismiyle zikredilmesi de az değildir. Evet, Kur’ân her şeyin fenâ bulup O’nun bâkî kaldığını ifade etmenin yanında, sık sık “Evvel O, Âhir O” diyerek kıdem ve bekâya göndermelerde bulunmaktadır. Bu arada Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) de bir dualarında, “Allahım, Sen öncesi olmayan bir Evvel’sin ve sonu bulunmayan bir Âhir’sin.”⁸² buyurarak kıdem ve bekâ sıfat-ı sübhaniyelerini hatırlatmaktadır. Bekâ ile kıdem mânâ olarak da birbiriyle yakından irtibatlıdır. Eskiden beri ulemânın, cerhedilmez mantikî bir ifade olarak “Kıdemi sâbit olanın ademi mümtenidir.” sözleri böyle bir irtibat ve münasebete dayanmaktadır. Ayrıca, muhakkikîn-i ulemânın, ezeliyet-i ilâhiyenin yanında hemen ebediyetten bahsetmeleri de bu iki zâtî sıfatın iç içe olmalarını göstermesi açısından fevkalâde önemlidir.

Ulemâ, bekâ sıfat-ı sübhaniyesini bazen “lâyezâl”, bazen “lâyemût”, bazen de “lâyefnâ” sözcükleriyle de ifade edegelmişlerdir ki esas itibarıyla hemen hepsi de aynı mânâya gelmektedir.

Burada bekâ sıfat-ı celîlesini, Cenâb-ı Hakk’ın, hayat, ilim, kudret... gibi “sıfât-ı meânî”sinden addedip “Allah Kendi Zât’ına münasip bir bekâ ile sermedîdir.” diyenler olduğu gibi, onu “vü-cud” gibi Zât’tan ayrı düşünülemez bir sıfat-ı nefsiye şek-linde mütalâa edenler de olmuştur. Bazı kimseler ise, onu bü-tün bütün selbî sıfatlar içinde saymış ve “bekâ” sıfatından “Allah fenâ bulmaktan münezzehtir.” mânâsını çıkarmışlardır.

Bekâ ile alâkalı diğer bir husus da ebedî âlemde yaratıkların da bekâya mazhar olması konusudur.. evet, Allah bâkîdir, öbür âlemde bir kısım varlıklar da bekâya mazhar olacaklardır.

⁸² Müslim, zikir 61; Tirmizî, daavât 19; Ebû Dâvûd, edeb 98.

Ancak, Cenâb-ı Hakk'a ait bekâ kendinden, Zât'ının lâzımı, vücud-u sermedisinin ifadesi; başkaları için söz konusu olan bekâ ise, O'nun ibkâ etmesiyle bir bekâ ve izafî bir sermediyettir. İnsan, cin, ruhanî ve melek... gibi varlıkların bekâsı için bahis mevzuu olan bu husus Cennet ve Cehennem için de ayrıla söz konusudur.

5. Muhalefetün lilhavâdis

Hâdis olan şeylere muhalif, zıt ve aykırı olma mânâlarına gelen muhalefetün lilhavâdis, Allah-u Ecell ü A'lâ'nın yaratıklarına muhalif olması, Zât'ıyla, sıfatlarıyla onlara benzemesi demektir ki, Cenâb-ı Hakk'ın zâtî sıfatlarının zıtlarının Zât-ı Ulûhiyet hakkında muhal olması açısından bu da tenzihî sıfatlar arasında mütalâa edilegelmiştir. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'te aynıyla olmasa da, misli, dengi ve şerîkinin bulunmadığını gösteren naslar muhalefetün lilhavâdis hakiketine de işaret etmektedir.

Bir kısım dalâlet fırkalarının Allah'ı yaratıklara benzetme sapkınlığına düşmelerine karşılık, Mutezile ve Cehmiye gibi bazıları da tenzihte aşırılığa giderek birbirine zıt ve düşman grupların oluşmasına sebebiyet vermişlerdir. Ehl-i Sünnet ulemâsı ise, orta yolun sesi soluğu diyebileceğimiz muhalefetün lilhavâdis kavli-faşıyla ifrata, tefrite “Dur” demiş; Yaratılanla yaratılan arasındaki önemli bir farkı hatırlatmış ve ne Allah'ın Zât'ının başka zatlara ne de sıfatlarının başka sıfatlara benzemediğini/benzemeyeceğini ortaya koymuş, **كُلُّ مَا خَطَرَ بِإِلَهِكَ فَاللَّهُ تَعَالَى عَنِ ذَلِكَ** “Aklına ne gelirse Cenâb-ı Hak ondan başkadır.”⁸³ demişlerdir.

6. Kıyam binefsihî

Kendi kendine ayakta durmak, istiklâl sahibi olmak, varlığında, varlığının devamında kimseye muhtaç bulunmamak demek olan kıyam binefsihî, Allah'ın bizatihi kâim bulunduğunu,

⁸³ Bkz.: Aliyyülkârî, *er-Raddü ale'l-kâilîn bi vahdeti'l-vücûd* 1/16, 90; *Mirkâtü'l-mefâtiḥ* 4/82.

varlığı ve varlığının devamı adına kimseye muhtaç olmadığını, O'ndan başka her şeyin ve herkesin (mâsivâ) vücud ve bekâsını O'nunla devam ettirdiğini ifade eden zâtî bir sıfat ve bu mülâhazaların zıddının O'nun hakkında düşünülmesinin muhal olması açısından da tenzihî sıfatlardır. Bu sıfat-ı sübhaniye de Kur'ân-ı Kerim'de aynıyla mevcut değildir ama, kayyûmiyet-i ilâhiye ile alâkalı bütün âyetler aynı zamanda kıyam binefsihî hakikatini de hatırlatırlar.

Mütekellimîn, Cenâb-ı Hakk'ın, cevher-araz, zaman-me-kân, madde-mânâ açısından hiçbir şeye muhtaç olmadığını tasrih etmiş ve icraat-ı sübhaniyesinde görülüp müşâhede edilen esbap ve ilele de izzet ve azametinin hicap ve perdeleri nazarıyla bakmışlardır. Bediüzzaman'ın ifadesiyle "İzzet ve azamet ister ki, esbap perdedar-ı dest-i kudret ola aklın nazarında"⁸⁴, ta ki kudretin bir kısım umur-u hasiseyle mübaşeretini görülsün.

* * *

3. Sübûtî Sıfatlar

Varlığı zarurî ve kemal ifade eden sıfat-ı sübhaniyeye "sübûtî sıfatlar" denegelmiştir. Allah hayat sahibidir.. O her şeyi bilmektedir.. ve gücü her şeye yeten bir sahib-i kudret-i kâhire.. istediğini istediği şekilde belirleyen bir sahib-i iradedir... gibi müsbet ifadelerle Zât-ı Hakk'ı tanıma açısından nurefşan birer muarriif ve müşir diyeceğimiz bu çerçevedeki sıfatlara sübûtî sıfatlar denmiştir. Zâtî sıfatlar gibi, bunların da zıtlarını Zât-ı Bârî hakkında düşünmek caiz değildir ve bunların hepsi ezeli ve ebedîdir; ne varlıklarının evveli ne de âhiri söz konusudur. Zira onlar, kemal-i mutlak sahibi Zât-ı Ecell ü A'lâ'nın lâzımı evsâf-ı kudsiyedendir.

⁸⁴ Bediüzzaman, *Sözler* s.552 (Yirmi Dokuzuncu Söz, Birinci Maksat), s.574 (Yirmi Dokuzuncu Söz, İkinci Maksat), s.759 (Lemeât).

Akaid kitaplarında tespit edildiği şekliyle bu sıfatların “hayat”, “ilim”, “kudret”, “irade” gibi masdar kalıplarıyla bilinenlerinin yanında, aynı evsâfı müfid sıfat sigalarıyla zikredilenleri de vardır. Bu sıfât-ı sübhaniye, min vechin ins, cin, ruhanî ve melek için de söz konusudur ama bunlar Zât-ı Ulûhiyet’e nisbet edildiğinde O’nun Kendinden, mutlak, ezeli ve ebedî.. yaratıklara isnad edildiğinde ise, Hak sıfatlarının yanısıması, mukayyet, mahdud ve sınırlıdır.

Bu sıfatların hemen hepsi de –tekvîn hususundaki farklı mülâhazalar mahfuz– kadîm, bâkî, bütün varlığı muhît, Zât-ı Ulûhiyet’in perde-i izzeti ve hicab-ı azameti, Zât-ı Akdes’le kâim ve zihnî mânâda ayniyeti söz konusu olmayan evsâf-ı celâliye ve cemaliyedir. Bunlar hayat, ilim, sem’, basar, irade, kudret, kelâm, tekvîn gibi sekiz sıfat-ı izzetten ibarettir.

1. Hayat

Diri ve hayy demek olan sübûtî sıfatlardan “hayat”, ezeli, ebedî bir sıfat-ı sübhaniye ve umum canlılar âleminin de biricik hayat ufku ve –esasî Mevsûf-u Mukaddes– hayat kaynağıdır: Yerde-gökte, karada-denizde, fizik âleminde-metafizik dünyalarda her şeyi var eden ve yaşatan yalnız O’dur. Burada her varlık O’nunla hayata mazhar olmuştur ve öbür âlemde de yine O’nunla ikinci bir hayata erecektir.

Bu hayat-ı sermediye sayesinde her canlı, uzak-yakın çevresini hissetmekte, onlarla münasebete geçmekte ve bir cüz’î iken âdetâ bir küllî hâlini almaktadır. O her şeye böyle bir enginlik ifâza etmekte, her varlık da, bu intisap vasıtasıyla farklı bir vüs’ate ulaşmaktadır. Hayat sıfat-ı sübhaniyesi –Mevsûf-u Münezzeh’e hicap– bütün canlılar âleminde tecellî ve in’ikaslarla kendini gösterirken, Mevsûf-u Mukaddes’ten ayrılma, parçalanma, bölünme... gibi avârıza da maruz kalmaz; O bunların hepsinden münezze ve müberradır.

Hayat sıfatının diğer sübûtî sıfatlara bir rüçhaniyet veya sebkati söz konusudur; zira kudret, irade ve ilim... gibi sıfatlar

kat'iyen hayatsız tasavvur edilemezler; evet hayatı düşünmeden bunları mülâhazaya almak mümkün değildir. Kitab-ı Mübîn pek çok yerde bu hayat-ı sermediyeye dikkati çeker ve bize *وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ* hakikatini hatırlatır. Ruh, bu hayatın umumî bir tecellisi, canlılık da onun aksidir. Allah, kelâmında Hayy ve Muhyî ism-i şeriflerini hayatın arka planı olarak nazara verir ve Hz. Âdem'de bir türlü, Hz. Mesih'te başka bir türlü, diğer bütün canlılarda daha başka bir türlü hep bu hayat-ı sermediyeye dikkatleri çeker ve hayat adesesıyla Hakk'ın temâşâ edilmesini ister. İmanla bakan herkes, hayatın çehresinde “Öldüren O, dirilten O ve ötelelerde her şeyi farklı bir kalıpla yeniden hayata mazhar edecek de O'dur.! O'dur çürümüş, toza toprağa karışmış kemikleri ecza-i asliyesiyle farklı bir surette yeniden hayata döndürecek olan!” hakikatini okur.

2. İlim

Bilgi, bilim ve bilmek mânâlarına gelen ilim de Cenâb-ı Hakk'ın sübûtî sıfatlarından. Vacibe, mümkin ve mümtenie taalluk etmesi itibarıyla sübûtî sıfatlardan ihata alanı en geniş olan “ilim” hakikati mümkinâtın da mebedidir. Kur'ân-ı Mübin, ilmin ihata alanını hatırlatma sadedinde, “Hiç kimsenin bilmediği/bilemeyeceği gayb âleminin anahtarları O'nun nezd-i ulûhiyetindedir. O karada-denizde meydana gelen her şeyi bilir.. O'nun bilgisinin dışında bir yaprak bile kıpırdamaz.. yerin bağrında ve koyu karanlıklar içinde bir daneciğin düşmesinden bile O haberdardır. Hâsılı, yaş-kuru ne varsa hepsi O'nun nezdindeki bir Kitab-ı Mübîn'de mahfuzdur.”⁸⁵ şeklinde ferman eder ve “Göklerde-yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini görmüyor musun? (Bilin ki) kendi aralarında fısıldaşan üç kişinin dördüncüsü O, beş kişinin altıncısı da yine O'dur. Bu sayı ister az, ister çok olsun, onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar O hep onlarla beraberdir.. ve kıyamet gününde yaptıklarını

⁸⁵ En'âm sûresi, 6/59.

bir bir onlara bildirecektir. Şüphesiz Allah her şeyi bilendir.”⁸⁶ gibi beyanlarıyla bu şumul ve ihatayı gözler önüne serer; takdir ve tebcil hislerimizi harekete geçirmenin yanında aynı zamanda bizleri temkin ve teyakkuza çağırır.

Diğer sıfât-ı sübhaniye gibi Allah'ın ilim sıfatı da, melek, ins, cin ve ruhanîlerin ilmine benzemez. O'nun ilmi her şeyi muhîttir ve hiçbir şey bu daire-i muhîta haricinde değildir.. ve aynı zamanda bu sıfat-ı kudsiye için azalma-çoğalma, gelişme-kemale erme ve öğrenerek elde edilme söz konusu değildir. Cenâb-ı Hak bu ilm-i zâtîsiyle Kendini bildiği gibi, olmuş ve olacak, hatta olması mümteni bulunan şeyleri de bilir. Elbette ki, “mümkünü'l-vücut” dediğimiz olacak şeyler O öyle bildiğinden dolayı değil, “İlim maluma tâbidir.” fehvâsınca, olacakları meydana gelecekleri şekilde bilir. Diğer bir ifade ile; ilmin vücudu, hariçte malumun vücudunu gerektirmez. Hariçte bir şeyin vücudu, kudret ve iradeye bakmakta ve bu sübûtî sıfatlara istinat etmektedir.

İlm-i ilâhînin taalluk alanının genişliğine delâlet eden bir diğer husus da dört bir yanda müşâhede ettiğimiz güzellik, nizam, intizam, âhenk, hikmet ve umumî maslahatlar gibi şeylerdir. Bu hususlar ilmî takdir ve planların ürünleri ve o Alîm ü Hakîm'in de hak söyleyen şahitleridirler; O'ndan gelmişlerdir ve âvâz âvâz O'nu ilân etmektedirler.

Allah'ın ilmi hem ezele hem de lâyezâle bakar. Ne var ki, O'nun her şeyi ezelde biliyor olması, bilinenlerin de ezeliyetini gerektirmez. İlim başkadır taayyün başka, berzahî ve misalî vücud ondan da başka; fizikî vücud ise bütün bütün başkadır. Allah, bu safhaların bütünü itibarıyla büyük-küçük, cüz'î-küllî, maddî-mânevî her şeyi bilmektedir ve her şeye hükmetmektedir.

⁸⁶ Mücâdele sûresi, 58/7.

3. Sem'

İşitme ve duyma mânâsına gelen “sem’” de Cenâb-ı Hakk’ın sübûtî sıfatlarından. O bu müteâl sem’iyedir ki, gizli-açık, nefsî ve lafzî, fısıltı ve gürül gürül sesleri aynı şekilde dinler, duyar ve cevap vermek murad ettiklerini de cevapsız bırakmaz. O’na göre içten inilti ve sızlanışlarla, etrafta yankılanan âh u efgân arasında fark yoktur. Keza O’nun milyonlarca sesi birden dinleyip değerlendirmesi, diğer binlercesini işitip cevap vermesine mâni değildir. Milyar ve milyarlarca varlık hangi ağızla konuşursa konuşsun, karıştırmadan hepsini işitir ve hikmeti iktiza ederse hepsini de cevaplandırır.

Kur’ân-ı Kerim ve sahih Sünnet değişik münasebetlerle Allah’ın Semî’ ve Basîr olduğunu vurgular ama, bu duymanın ve görmenin keyfiyetiyle alâkalı herhangi bir tasrihte bulunmaz ve diğer sıfât-ı sübhaniyede olduğu gibi konuyu Allah’a havale eder. Evet, künh-ü Bârî nâkabil-i idrak olduğu gibi O’nun ilmi, sem’ u basarı da, bilme, duyma ve işitme açısından bizim için hep nâkabil-i idrak kalacaktır. Biz, gözlerimizle görür, kulaklarımızla işitir ve ağızımızla konuşuruz. Allah’ın görmesi, işitmesi ve konuşması için bu tür uzuvlara ihtiyaç yoktur.. ve O bu kabîl tecsim ve teşbih edalı her şeyden münezze ve müberradır.

4. Basar

Görme, müşâhede etme ve sezme demek olan “basar” da Zât-ı İlâhî’nin sübûtî sıfatlarından. Allah bu sıfat-ı sübhaniyesiyle büyük-küçük, aziz-hasis, cismanî-ruhanî, arzî-semavî her şeyi görür, gözeteceklerini gözetir ve hiçbir şey O’ndan gizli kalmaz. O, aydınlık-karanlık semanın derinliklerini, arz katmanlarının en kapalı noktalarını, mikrobu-mikrop altı varlıkları, latîf canlıları ve onların en latîf yanlarını aynı şekilde görür ve gizli-açık her şeye muttali olur.

Bu sıfat-ı kudsiye Kur’ân’da aynıyla geçmese de, “Basîr” şeklinde bazen tek başına bazen de “Semî’” ism-i şerifi gibi

bir isimle beraber pek çok yerde zikredilmektedir. Ayrıca, diğer ilâhî sıfatlarda olduğu gibi “basar” sıfatının ifade edildiği yerlerde de bu sıfatın isbat edilmesinin yanında, tenzih esasına da imada bulunulmuş; bulunulmuş ve teşbihe girmeme kadar ta’ile düşmemenin de önemi hatırlatılmıştır.

İnsanda görme ve işitme hâdiselerinin oluşması pek çok esbap ve şeraite bağlanmıştır. Zât-ı İlâhî’de ise ne fizyolojik ve psikolojik esbap ne de başka bir şey söz konusudur. O, belli sıfatların perdedarlığıyla zâtî olarak görür, zâtî olarak duyar ve zâtî olarak bilir. Zâtî olarak görse, duysa ve bilse de ilim ayrı, sem’ ayrı, basar da ayrıdır; bunların hepsini ilim sıfat-ı sübhaniyesine irca ederek diğer mukaddes sıfatları görmezlikten gelmek apaçık bir dalâlettir. Bazı mutasavvıfınin bu mülâhazayı destekliyor gibi görünen beyanları o meslekte hâlî ve zevkî bir keyfiyetin ifadesi olarak “vahdet-i vücud” anlayışından kaynaklanmaktadır. Aslında bu konuda hakem “Kitab-ı Mübîn” dir ve her şey onun dediğinden ibarettir; Allah, ilmiyle Alîm, sem’ u basarıyla da Semî’ ve Basîrdir.. hepsi bu kadar.!

5. İrade

Dilemek, murad etmek, mümkün bir hususa karşı eğilim göstermek demek olan irade; Cenâb-ı Hakk’ın, herhangi bir şeyin yaratılmasında zaman, mekân, keyfiyet ve daha değişik özellikleri –esasî Mevsuf-u Mukaddes– belirleyen sübûtî sıfatlarındandır. Bu sıfat açısından denebilir ki, Allah, herhangi bir nesneyi veya fiili ne zaman, nerede, hangi keyfiyette dilerse o nesne ve o fiil o şekilde meydana gelir. Yaratığı her şeyde bir veya pek çok hikmeti vardır; ama, ne hikmetler ne de maslahatlar cebren O’na bir şey işletemezler. İbrahim Hakkı Hazretleri’nin de dediği gibi:

“O’na bir kimse cebr ile bir iş işletemez asla
Ne kim Kendi murad ede, vücuda ol gelir billâh.”

İrade sıfatının yerinde bazen, aynı mânâyâ gelen “meşîet” kelimesinin kullanıldığı da olmuştur; Efendimiz (aleyhi ekmelüttehâyâ) sabah-akşam dualarında: مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ “Allah neyi dilerse o olur, olmasını dilemediği de olmaz.”⁸⁷ diyerek meşîet kelimesinin mazi ve muzari kiplerini kullanmıştır. Kelime değişikliğinin ifade ettiği farklılığı teferruat sayarak geçiyorum.

Mümkün olan herhangi bir şeyin olup olmaması, olacaksa onun zaman, mekân ve keyfiyetinin belirlenmesi zâhiren irade sıfatıyla gerçekleşmektedir. Kur’ân-ı Mübin, “Göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah’a aittir; O neyi dilerse onu yaratır; dilediğine kız evlât ve dilediğine de erkek evlât verir.”⁸⁸, “Allah, bir kavmi cezalandırmak isteyince artık onu geriye çevirecek hiçbir kuvvet yoktur.”⁸⁹, “De ki: Allah size bir felaket murad ederse artık buna karşı sizi korumak kimin haddine! Ve aksine eğer, O size rahmet dilerse, gayri bunu kim engelleyebilir ki?”⁹⁰, “Allah, bir şeyi dilediğinde o hususta emri sadece ‘Ol!’ deyivermektir; ‘Ol!’ dediği şey hemen oluverir.”⁹¹, “De ki: Eğer Allah sizin hakkınızda bir zarar veya fayda murad ederse, bu konuda kim neye malik olabilir ki?”⁹², “De ki: Ey mülkün gerçek sahibi Allahım! Sen mülkü dilediğine verir, dilediğinden de çeker alırsın; dilediğini aziz, dilediğini de zelil kılarırsın, bütün hayır Senin elindedir ve Sen her şeye kadîrsin.”⁹³... gibi pek çok âyât-ı beyyinâtıyla irade sıfatına vurguda bulunur ve onun o genişlerden geniş alanını hatırlatır.

Allah’ın bir tekvînî emirlerle alâkalı kevnî meşîeti bir de teşriî hususlarla alâkalı teşriî iradesi vardır. Bu hususu, irade-i

⁸⁷ Ebû Dâvûd, sünnet 6, edeb 101; Ahmed b. Hanbel, el-Vera’ 1/198.

⁸⁸ Şûrâ sûresi, 42/49.

⁸⁹ Ra’d sûresi, 13/11.

⁹⁰ Ahzâb sûresi, 33/17.

⁹¹ Yâsîn sûresi, 36/82.

⁹² Fetih sûresi, 48/11.

⁹³ Âl-i İmrân sûresi, 3/26.

sübhaniyenin her iki alana farklı taalluku şeklinde anlamak daha uygundur. Tekvînî irade veya meşîet, bütün varlık ve eşyanın belli zaman, belli mekân ve belli keyfiyette yaratılmalarında belirleyici bir sıfat-ı sübhaniyedir. Daha önce de geçtiği gibi, Cenâb-ı Hak, istediği zaman, dilediği yerde ve murad buyurduğu şekilde bir şeye “Ol!” deyiverince o da hemen olur; olmasını istemediği de, isteyeceği ana kadar ademde kalır. Kur’ân-ı Kerim’de çokça tekerrür eden⁹⁴ كُنْ فَيَكُونُ âdeti bir hakikatin şifresi gibidir.

Şer’î emirlerde ise, sınır ve çerçevesi mahdud olsa da her zaman insan iradesi söz konusudur. Allah, imanı, islâmı, ihsanı emreder ve insana hakikî insan olma ufkunu gösterir, kul da o istikamette eğilim ve isteklerini ortaya koyarsa gerisi O’na kalmıştır; dilerse o şeyleri yaratır ve kulunu o ufkun insanı hâline getirir ve dilerse hikmetini başka şekilde izhar buyurur.

Tekvînî irade, insan idrakini aşkın değişik mânâ ve maslahatlarla, bazen hayrın yanında şer gibi görünen şeyleri, tâatin yanında –mesuliyeti, sebebiyet verene ait– şerleri, faydalı olanla beraber zararlı bulunanı da dilemesine karşılık, teşriî iradede hep hayır, tâat, güzellik ve hüsn-ü âkıbet söz konusudur. İnsandaki irade de, meyelân veya meyelândaki tasarruf unvanıyla, Zât-ı İlâhî’ye ait irade sıfatının bir gölgesi, bir aksi ve Allah tarafından insana bahşedilmiş potansiyel bir tercih yeteneğidir. Mâturîdî telakkisine göre “küllî irade” işte bu yetenektir; “cüz’î irade” ise, herhangi bir hâdiseyi gerçekleştirme istikametinde ortaya konan meyil ve azimdir. Eş’arîlere gelince, onlar, Allah’ın iradesine “küllî”, kulun meyelânına da “cüz’î” demeyi tercih etmişlerdir. Şimdilik fûrûat sayılan bu konuyu da geçiyorum.

⁹⁴ Bkz.: Bakara sûresi, 2/117; Âl-i İmrân sûresi, 3/47, 59; En’âm sûresi, 6/73; ...

6. Kudret

Güç, tâkat, iktidar demek olan kudret, Allah'ın her şeye gücünün yetmesi mânâsına sübûtî bir sıfattır. Zât-ı Ulûhiyet hakkında kudretin zıddı sayılan âcizlik ve yetersizlik gibi hususların düşünülmesi dalâlettir. O'nun kudretinin yetmediği/yetmeyeceği hiçbir şey yoktur. Serâdan Süreyyâ'ya her şey o kudret-i kâhire ile meydana gelmiştir/gelmektedir. Arz-sema o kudretle meydana gelmiş, büyük-küçük her nesne onunla varlığa ermiş ve onunla hâlden hâle geçmekte, başkalaşmakta, mükemmelleşmekte ve bitip tükenme bilmeyen bir serüven yaşamaktadır. "Göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'a aittir.. ve Allah her şeye kadîrdir."⁹⁵, "Kıyametin meydana gelmesi bir göz açıp kapama süresinde veya daha kısa bir anda gerçekleşiverecektir; şüphesiz Allah her şeye kadîrdir."⁹⁶, "Allah hakkın ta kendisidir; ölüleri diriltecek de işte O'dur ve O her şeye kadîr olanıdır."⁹⁷, "Allah öldükten sonra dirilmeyi gerçekleştirecektir; zira O her şeye kadîrdir."⁹⁸, "Mülk elinde olan Allah mukaddes ve müteâldir ve O her şeye kadîrdir."⁹⁹, "Ne göklerde ne de yerde Allah'ı âciz bırakacak ve icraatını engelleyecek hiçbir kudret yoktur. O Âlîmdir ve her şeye gücü yeten bir kadîrdir."¹⁰⁰... gibi yüzlerce âyet O'nun nâmütenâhî kudretini hatırlatmakta ve bizi O Kaviyy ü Metîn, O Kâdir u Muktedir'e teveccühe çağırılmaktadır.

Sünnî mezhepler arasında kudretin taalluk keyfiyetiyle alâkalı bir kısım küçük, farklı mülâhazalar söz konusu olsa da, bütün Ehl-i Sünnet ulemâsı onun ezeli, kadîm, sübûtî sıfatlardan biri olduğunda ittifak içindedirler.

⁹⁵ Âl-i İmrân sûresi, 3/189.

⁹⁶ Nahl sûresi, 16/77.

⁹⁷ Hac sûresi, 22/6.

⁹⁸ Ankebût sûresi, 29/20.

⁹⁹ Mülk sûresi, 67/1.

¹⁰⁰ Fâtır sûresi, 35/44.

7. Kelâm

Konuşma, söyleme, bir şey anlatma anlamındaki “kelâm” da Allah’ın kemal ifade eden sübûtî sıfatlarındandır. Bütün teşriî emirler, vahiy ve peygamber ilhamı türünden değişik tecellî dalga boyundaki bilumum emir ve istekler keyfiyetler üstü keyfiyetiyle hep o kelâm sıfatından gelmiştir. Kur’ân-ı Kerim, “İşte şu peygamberler.. Biz onların kimini kiminden üstün kıldık. Allah onlardan bazılarıyla konuştu; bazısını da derece derece yükseltti.”¹⁰¹, “Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla konuşur veya ona perde arkasından hitap eder ya da ona izni çerçevesinde dilediklerini vahiyde bulunacak bir meleke gönderir.”¹⁰², “Sana anlatmadığımız daha nice elçiler gönderdik.. ve Allah Hz. Musa’ya hitap edip onunla konuştu.”¹⁰³... gibi pek çok âyetiyle kelâm sıfatını sarâhaten, işareten ve zımnen nazara vermenin yanında; “Kuluna istediği şeyi vahyetti ha vahyetti.”¹⁰⁴, “Hz. Nuh’a ve ondan sonraki nebilere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.. keza İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, onun ahfadına, İsa’ya, Eyyub’a, Yunus’a, Harun’a ve Süleyman’a vahiyde bulunduk.. Davud’a da Zebur’u verdik.”¹⁰⁵, “Sana Arapça bir Kur’ân vahyettik ki ümmü’l-kurâ olan Mekke ve etrafını inzar edip uyarasın.”¹⁰⁶... gibi beyanlarıyla da vahiy şeklinde tecellî eden kelâm-ı ilâhînin bütün enbiyâ-i izâm için aynı olduğu hakikatini hatırlatmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim, o kelâm-ı ilâhînin, çağ, nebi ve ümmet çizgisinde bir tecellî ve tezahürüdür. Her ümmete o kelâm-ı rabbânînin bir tezahürü olmuştur; bu tecellînin arkasındaki sıfat ezeli olduğu gibi mesaj da ezeldir ve mahluk değildir. Ehl-i Sünnet ulemâsınca bu ezeliyet “kelâm-ı nefsi”

¹⁰¹ Bakara sûresi, 2/253.

¹⁰² Şûrâ sûresi, 42/51.

¹⁰³ Nisâ sûresi, 4/164.

¹⁰⁴ Necm sûresi, 53/10.

¹⁰⁵ Nisâ sûresi, 4/163.

¹⁰⁶ Şûrâ sûresi, 42/7.

itibarlıdır; bizim kıraatlerimizdeki harf ve kelimeleriyle, kitaplardaki yazılarıyla değil. Böylesi kelâma, “kelâm-ı lafzî” denmiş ve mahluk sayılmıştır.

Kelâm sıfatından gelmiş ve bugüne kadar geldiği gibi kalmış bir kitap varsa o da Kur’ân-ı Kerim’dir. O, indiği günden itibaren Allah’ın sıyanet ve hıfzı, vefalı müntesiplerinin de samimî gayretleri sayesinde tek harfi değişmeden hep olduğu gibi kalmıştır. Muhteva zenginliği, her çağda yeni nâzil olmuş gibi kendini yepyeni hissettirmesi, kalbî, ruhî, hissî, fikrî ve iktisadî, idarî, siyasî bütün problemleri çözmedeki gücü ve gınası onun vazgeçilmezliğinin ayrı bir teminatı olmuştur. Bundan dolayı da “Kelâmullah” dendiğinde bir mânâda sadece o hatırlanmıştır.

8. Tekvîn

Var etmek, varlığa erdirmek, yok olanı yeniden inşa ve ihya etmek demek olan tekvîn, Cenâb-ı Hakk’ın sübûtî-meânî sıfatlarından olarak, Mâturîdîlerce bu sekiz sıfattan biri kabul edilmiştir. İzaî değil, hakikîdir.

Allah her şeyin yaratıcısıdır; tekvîn sıfat-ı sübhaniyesi de bu yaratmanın arkasındaki sıfat-ı kudsiyedir. خَالِقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ unvanıyla Kendini tanıtan yüce Yaratıcı, yarattığı/yaratacağı her şeyi, her nesneyi o muhîl ilmi, bu şeylerin nerede, ne zaman ve nasıl olacaklarını belirlemeye bakan küllî ve şâmil iradesi ve murad buyurduğu her şeye yeten kâhir kudretiyle hazırlar ve tekvîn perdedarlığına bağlar.. ve tekvîn görünür her şeyin bu son perdesinde. Gerçi topyekün kâinat ve içindekiler, canlı-cansız değişik buudlardaki farklı mahiyet, farklı desen ve farklı stildeki her nesne O’nun yaratması, O’nun icadı ve O’nun ihdâsıyadır. Ancak bu icraat-ı ilâhiyeye sıfât-ı sübhaniye bir hicap ve tekvîn de kudret ve iradeye ayrı bir nikaptır. Mümkînâtta her şey, geniş bir ilmî plan ve programla ortaya konur, irade tercihe bakar, kudret

o makdûrun olabilirliğini işaretler, tekvîn de kendi mânevî tezgâhında o makdûru inşa eder, işler, münasip şekilde örgüler ve Şahid-i Ezelî'nin nazar-ı şuhûduna sunar.

Tekvîn, Mâturîdîler nazarında müstakil, ezeli, hakikî sübûtî sıfatlardandır. Eş'arîler bu konuda biraz farklı düşünürler; onlara göre bu sıfat hakikî değil izafî ve itibarîdir. Zira, bir makdûr, kudret ve irade ile var ediliyorsa, artık tekvîne ne gerek var? Onların bu farklı mütalâaları, tekvîne bağlı diğer fiilî sıfatlar için de geçerlidir. Eş'arîler onlara da sonradan olmuş (hâdis) nazarıyla bakar ve her şeyi kudret ve irade ile açıklarlar.. işin doğrusunu Allah bilir.

* * *

4. Fiilî Sıfatlar

Fiilî sıfatlara gelince, bunlar icmalen altı tanedir ve ilk ilmiyal bilgilerimize göre de şöyle sıralanırlar: Halk, ibdâ, inşâ, ihyâ, imâte, terzîk.

1. Halk

Yaratma, yaratılma, var etme, var edilme, bir şeyden daha başka bir şey meydana getirme mânâlarına gelen halk, Allah'ın her şeyi asıl unsurları ve sonraki inşâsıyla yoktan var etmesi demektir ki, bu tarif çerçevesinde onun Allah'tan başkasına nisbeti caiz değildir.

Kur'ân-ı Kerim'de değişik kalıplarla ifade edilen halk hâdisesi; uydurma, iftira ve çamura şekil verme gibi mânâlara gelen yerlerin dışında hep Cenâb-ı Hakk'a isnad edilmiştir. Aslında "halk" kökünden gelen "Hâlık" ve "Hallâk" sıfatları da Allah'tan başkası için hiçbir zaman kullanılmamıştır.

Halk sıfat-ı kudsiyesini, ibdâ, inşâ ve bu sıfatların mercii kabul edilen tekvîn sıfat-ı celîlesinden ayıran şöyle bir husus söz konusudur: Halk, herhangi bir şeyi temel unsurları ve yapı

taşlarıyla var edip ortaya koyma; ibdâ, daha önce örneği sebkat etmemiş ve eşi, menendi, benzeri bulunmayacak bir tarzda yaratma; inşâ, parçaları daha evvel var edilmiş şeyleri düzûp koşma; tekvîn de, genel bir münasebet çerçevesinde, bütün fiilî sıfatlara kendi boyasını çalma şeklinde bir var etmedir.

İslâm akaidine göre cüz-küll, büyük-küçük, arz-sema, canlı-cansız, ruhanî-cismanî her şey ve bunların değişik ahvâl ve ef'âlini yaratan sadece Allah'tır. Kur'ân-ı Kerim:

*“O'dur ki, yeryüzünde her şeyi sizin için yarattı.”*¹⁰⁷

*“Hamdolsun gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a.”*¹⁰⁸

*“Rabbimiz O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı zamanda yarattı.”*¹⁰⁹

*“Onlar görüp düşünmüyorlar mı ki, gökleri ve yeri yaratan Allah, onların benzerini de yaratmaya muktedirdir.”*¹¹⁰

*“İnsanı bir parça sudan yaratıp soy ve evlilik irtibatından oluşan bir sülâle hâline getiren de O'dur.”*¹¹¹

*“Münezzeh ve mukaddestir O Allah ki yerin bitirdiği her şeyi, insanların kendilerini ve bilmedikleri daha nice şeyleri O çift yaratmıştır.”*¹¹²

*“Şu gerçeği o kâfirler görmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratan, yaratırken de yorulmayan Allah, yeniden ölüleri diriltmeye de muktedirdir.”*¹¹³

*“Allah öyle yüce bir Rabb'dir ki, sizi yarattı, rızıklandırdı; sonra O sizi öldürecek ve bir süre sonra da yeniden diriltecektir.”*¹¹⁴

¹⁰⁷ Bakara sûresi, 2/29.

¹⁰⁸ En'âm sûresi, 6/1.

¹⁰⁹ A'râf sûresi, 7/54; Yûnus sûresi, 10/3.

¹¹⁰ İsrâ sûresi, 17/99.

¹¹¹ Furkan sûresi, 25/54.

¹¹² Yâsîn sûresi, 36/36.

¹¹³ Ahkaf sûresi, 46/33.

¹¹⁴ Rûm sûresi, 30/40.

“Sizi de yaptığınız şeyleri de yaratan Allah’tır!”¹¹⁵... gibi pek çok beyanat-ı neyyiresiyle halkın da, inşâın da, ibdâın da O’na ait olduğunu ihtar eder ve bizi hakikî tevhide çağırır.

2. İbdâ

Eşi, benzeri olmayacak şekilde yaratma demek olan ibdâ, Cenâb-ı Hâlık’ın yaratıklarını zaman ve mekân üstü fevkalâde bir mükemmeliyet içinde ve benzeri gösterilemeyecek şekilde yaratması demektir. Bu kelimenin yerinde bazen –aralarındaki nüans mahfuz– ihdâs, ihtira, îcad ve sun’ kelimeleri de kullanılmıştır ki, hepsi de tekvîn yörüngesinde icraat-ı ilâhiyenin farklı unvanları kabul edilmektedir. Kitab-ı Mübin, “O, gökleri ve yeri yoktan ve benzersiz şekilde yaratandır. O bir şeyi yaratmak isteyince ona sadece ‘Ol!’ deyiverir ve o şey de hemen olurur.”¹¹⁶, “Gökleri ve arzı emsali sebkat etmemiş şekilde yaratan O’dur.”¹¹⁷... bu tür âyetleriyle O’nun yaratmadaki ibdâını anlatır ve bizi sanatının güzelliklerini temâşâyâ davet eder.

3. İnşâ

Cüz’iyat ve temel unsurları bir araya getirerek ondan yeni şeyler icat etme mânâsındaki inşâ, madde-i asliyesi daha önce var edilmiş bulunan nesnelere bir araya getirerek farklı şeyler ortaya koyma mânâsında bir fiilî sıfattır. Kur’ân-ı Mucizü’l-Beyan, “Asmalı-asmasız bağ ve bahçeleri, onlardaki çeşit çeşit hurma ve ekinleri, renk ve şekil bakımından birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytin ve narı icat edip size sunan O’dur.”¹¹⁸, “O Allah’tır ki, sizde işitme ve görme sistemini, düşünüp hissedesiniz diye de kalblerinizi var etti.”¹¹⁹, “Sizi bir

¹¹⁵ Sâffât sûresi, 37/96.

¹¹⁶ Bakara sûresi, 2/117.

¹¹⁷ En’âm sûresi, 6/101.

¹¹⁸ En’âm sûresi, 6/141.

¹¹⁹ Mü’minûn sûresi, 23/78.

tek nefisten yaratıp sonra da hem daim kalacağınız bir ‘müstakarr’ hem de emaneten duracağınız bir ‘müstevda’ lütfeden O’dur.”¹²⁰, “De ki: Onları ilk defa yaratan da işte yeniden ihyâ edecek de O’dur.”¹²¹... gibi onlarca âyât-ı beyyinâtıyla hep bu hakikat-i uzmâyı hatırlatmaktadır.

4-5. İhyâ ve İmâte

Hayat bahşetme, hayata mazhar kılma ve diriltme de diyeceğimiz ihyâ; canlının canını alma, hayatını söndürme, öldürme ve yok etme diyebileceğimiz imâte de Cenâb-ı Muhyî ve Mümît’in fiilî sıfatlarındandır. Bu iki sıfat, Kur’ân-ı Kerim’de değişik fiil kipleriyle hem ayrı ayrı hem de beraber zikredilirler. Kur’ân-ı Mübin, “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişiminde, insanlar hesabına denizlerde gemilerin sağa sola seyahatlerinde ve Allah’ın gökten indirip onunla ölü zemini ihyâ ettiği yağmurda, akledenler için O’nun varlığına ve birliğine nice deliller vardır!”¹²²; “Allah’tır ki, gökten yağmuru indirip onunla ölmüş zemine hayat verir, işte bunda da hakikatte kulak verenler için bir delil vardır.”¹²³; “Onlara bir âyet de işte bu ölmüş arz, ona hayatı Biz verip diriltiyoruz.”¹²⁴... türünden âyetlerle ihyâ fiilini ifadenin yanında, “O’dur öldüren ve O’dur diriltten.”¹²⁵; “Ey münkirler! Ne cüretle Allah’ı inkâr ediyorsunuz ki, sizler ölü iken size hayatı veren O olmuştur. (Miâdınız dolunca) sizi öldürecek ve vakt-i merhûnu gelince de yeniden sizi ihyâ edecektir.”¹²⁶; “O gün onlar: Rabbimiz derler, Sen bizi iki defa öldürdün ve iki defa da hayat verip dirilttin; biz günahlarımızı

¹²⁰ En’âm sûresi, 6/98.

¹²¹ Yâsîn sûresi, 36/79.

¹²² Bakara sûresi, 2/164.

¹²³ Nahl sûresi, 16/65.

¹²⁴ Yâsîn sûresi, 36/33.

¹²⁵ Necm sûresi, 53/44.

¹²⁶ Bakara sûresi, 2/28.

itiraf ediyoruz.”¹²⁷; “İbrahim (ona) dedi ki: Benim Rabbim hayatı verip ihyâ eden, sonra da öldürendir.”¹²⁸; “Şüphesiz hayatı veren de Biziz, onu geri alıp öldüren de.”¹²⁹; “Hayatı verip ihyâ eden de, alıp öldüren de Allah’tır. O bütün yaptıklarınızı görüp bilmektedir.”¹³⁰... gibi onlarca ilâhî beyanla da ihyâ ve imâte hakikatini aynı âyet içinde nazara vermektedir.

6. Terzîk

Rızık vermek, beslemek, yedirip içirmek anlamındaki terzîk de fiilî sıfatlardandır. Yiyip içecek nesnelere, bütün mad-dî-mânevî muhtaç olduğumuz şeylere kadar hemen hepsi rızık kategorisine dahil, Rezzâk ism-i şerifine bakmakta ve terzîk sıfat-ı mübeccelesine râci’dir. Kur’ân-ı Muciz, “Ey iman edenler! Size ihsan ettiğimiz rızık temiz ve helâl olanından yiyiniz.”¹³¹; “Müttakiler gaybî âlemlere inanır, namazlarını tam tek-mil eda eder ve kendilerine ihsan ettiğimiz rızıktan da infakta bulunurlar.”¹³²; “Biz senden rızık istemiyoruz; aksine sana rızık veren Biziz Biz.”¹³³; “De ki: Kimdir o gökten ve yerden size rızık lüt-feden?”¹³⁴; “Rızıkınızı Allah nezdinde arayınız; yalnız O’na ibadet ediniz ve O’na şükürde bulununuz.”¹³⁵; “Allah kullarından dilediğine bol bol rızık verir ve istediğinin de nasibini keser.”¹³⁶... gibi onlarca âyetiyle O’nun Rezzâk-ı âlem olduğunu hatırlatır ve terzîk sıfat-ı celîlesine vurguda bulunur.

Bu tür fiilî sıfat-ı sübhaniyenin yanında, tanzim etmek, güzelleştirmek, sevindirmek, nimetlendirmek, muzaffer kılmak,

¹²⁷ Mü’min sûresi, 40/11.

¹²⁸ Bakara sûresi, 2/258.

¹²⁹ Hicr sûresi, 15/23.

¹³⁰ Âl-i İmrân sûresi, 3/156.

¹³¹ Bakara sûresi, 2/172.

¹³² Bakara sûresi, 2/3.

¹³³ Tâhâ sûresi, 20/132.

¹³⁴ Yûnus sûresi, 10/31.

¹³⁵ Ankebût sûresi, 29/17.

¹³⁶ Ankebût sûresi, 29/62.

mağlup etmek... gibi pek çok tekvîn yörüngeli fiilî sıfattan bahsetmek de mümkündür. Ne var ki, konumuz sıfât-ı sübhaniye hakkında icmalî bir bilgi verme esasına göre ele alındığı için “Niyetin serhaddini aşmayalım.” diyor ve bu bahsi de noktalıyoruz. Her şeyin doğrusunu Allah bilir...

اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْأَلُكَ عَفْوَكَ وَعَافِيَتَكَ وَرِضَاكَ وَتَوْجُّهَكَ
 وَنَفَحَاتِكَ وَاَنْسَاكَ وَقُرْبَكَ وَمَحَبَّتَكَ.
 وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى اَشْرَفِ مَخْلُوْقَاتِكَ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ
 وَاٰلِهِ وَصَحْبِهِ اَجْمَعِيْنَ الطَّيِّبِيْنَ الطَّاهِرِيْنَ.

Haberî Sıfatlar

İtizar

Esmâ-i ilâhiye ve sıfât-ı sübhaniyenin ifade edilmeye çalışıldığı bölümde haberî sıfatlara da temas edileceği sözü verildiği hâlde, her nasılsa, bir zühûl eseri olarak bu hususun unutulmuş olduğunu sonradan fark ettik.. fark ettik ve bir ihtiyaca binaen değil de sırf verilen sözü yerine getirmek için icmalen de olsa şu üç-beş satırı karalama lüzumunu duyduk. Okurlarımızın bizi bağışlayacağını umarız.

***

Haberî sıfatlar, hem Kur'ân'da hem de Sünnet'te çokça zikredildikleri hâlde, zâhirî mânâları itibarıyla Zât-ı Hakk'a nisbetleri uygun düşmediğinden konuyla alâkalı farklı yorumlara gidilmiş ve bazıları için mezelle-i akdâm olmuş "usûlüddin" mesâilindedir; evet, müteşâbihât türünden sayılan bu kabîl sıfât-ı sübhaniye bazı dikkatsizlerce kelime mânâları itibarıyla yorumlanarak bazen ifratlara girilmiş, bazen de tefritlere düşülmüş ve her iki durumda da bir imtihan olarak bazı kimselerin kaybetmelerine ve dalâlete düşmelerine sebebiyet vermiştir. Bazılarının farklı düşüncelere saptığı böyle bir konuda yoruma kapalı olan selef, temkin

gibi âyetlerdeki **“kavl”**; ¹⁵²وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ beyanındaki **“teklîm”**; ¹⁵³إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ferman-ı sübhanîsindeki **“sem’ u basar”**; ¹⁵⁴أَنْ لَّهُمْ قَدَمٌ وَاللَّهُ مَعَكُمْ beyanından münfehim olan **“maiyyet”**; ¹⁵⁵صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ cümlesindeki **“kadem”** kelimeleri de bu kate-goriye dâhil sıfatlardan sayılmıştır.

Ehâdîs-i Nebeviyede de bu cümleden olarak bir hayli sıfat göstermek mümkündür: ¹⁵⁶سَأَلَ الْمَلَائِكَةَ sözündeki **“sual”**; ¹⁵⁷يَأْمُرُ ve ¹⁵⁸يَنْهَى kelimelerindeki **“emr u nehy”**; ¹⁵⁹يَشْهَدُ sözünden anlaşılan **“şehadet”**; ¹⁶⁰يُهْزَوُلُ kelimesinden çıkan **“her-vele”**; ¹⁶¹يَتَقَرَّبُ بَاعًا daki **“takarrüb”**; ¹⁶²إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا ifadesindeki **“nüzü”**; keza ¹⁶³يُحِبُّ, ¹⁶⁴يُبْغِضُ ve ¹⁶⁵يُحِبُّ فِي أَحْسَنِ ¹⁶⁶يُفْرَحُ, ¹⁶⁷يُضْحَكُ, ¹⁶⁸يُقْبِضُ, ¹⁶⁹يَبْسُطُ, ¹⁷⁰يُجَادِلُ, ¹⁷¹يُعْجَبُ,

¹⁵² “Rabbisi onunla konuştu.” (A’râf sûresi, 7/143)

¹⁵³ “Şüphesiz Allah işiten ve görendir.” (Hac sûresi, 22/75)

¹⁵⁴ “Allah (rahmet ve inayetiyle) sizinle beraber.” (Muhammed sûresi, 47/35)

¹⁵⁵ “(İman edenleri müjdele:) Onlar için Rabbileri nezdinde kadem-i sıdk (ve hüsn-ü istikbal) var.” (Yûnus sûresi, 10/2)

¹⁵⁶ “Meleklerle sorar.” (Buhârî, mevâkîtü’s-salât 16, tevhid 23; Müslim, mesâcid 210)

¹⁵⁷ “Emreder.” (Buhârî, tefsîru sûre (22) 1; Müslim, salâtü’l-müsâfirîn 274)

¹⁵⁸ “Yasaklar.” (Buhârî, edeb 74, eymân 4; Müslim, eymân 1)

¹⁵⁹ “Şahit olur.” (Tirmizî, tefsîru sûre (24) 4; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 6/60)

¹⁶⁰ “Serian iltifat ve teveccühte bulunur.” (Buhârî, tevhid 15; Müslim, zikr 2, teube 1)

¹⁶¹ “Hemen hüsn-ü teveccühle mukabele eder.” (Buhârî, tevhid 15; Müslim, zikr 2, teube 1)

¹⁶² “Dünya semasına rahmetini yağdırır.” (Buhârî, teheccüd 14; Müslim, salâtü’l-müsâfirîn 168-172)

¹⁶³ “Sevme muamelesi gösterir.” (Buhârî, menâkıbü’l-ensâr 4; Müslim, îmân 129)

¹⁶⁴ “Gazap eder.” (Buhârî, menâkıbü’l-ensâr 4; Müslim, îmân 129)

¹⁶⁵ “En güzel surette görünür.” (Tirmizî, tefsîru sûre (38) 2-4; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 1/368)

¹⁶⁶ “Zâtına has bir mahiyette sevinir.” (Buhârî, daavât 4; Müslim, teube 2-3)

¹⁶⁷ “Hoşnutluğunu izhar eder.” (Buhârî, ezan 129; Müslim, îmân 299)

¹⁶⁸ “Kabz, sıkma ve avucuna alma mânâlarına gelmektedir.” (Buhârî, tevhid 19; Müslim, sıfâtü’l-münâfikîn 23)

¹⁶⁹ “Teube ve istiğfar için ellerini açıp duaya duranlara afı ü mağfiretle mukabelede bulunur.” (Müslim, teube 31; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 4/395)

¹⁷⁰ “Mücadele eder.” (et-Taberânî, el-Mu’cemü’l-kebir 19/11)

¹⁷¹ Tirmizî, daavât 46; Ebû Davud, cihad 74.

172 *أَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرَنِي* ve 173 *مَا مِنْ أَحَدٍ أَعْمُرُ مِنَ اللَّهِ* gibi kelime ve cümlelerden münfelim olan “*muhabbet, buğz, ahsen-i sûret, ferah, dahik, kabz u bast, mücadele, aceb, gayret, maiyyet*” kelimeleri de bu kabîl sıfatlardandır.

Selef-i sâlihîn, müteşâbihât konusunda olduğu gibi bu tür haberî sıfatlar hususunda da tedbirli ve temkinli davranarak bunların birer ilâhî sıfat olduğunu kabullenmenin yanında mânâlarını Allah’a havale etme yolunu tercih etmişlerdir. Halef ü selef Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’in konuya bu şekilde olumlu yaklaşımlarına karşılık, ta ilk dönemlerden itibaren bir kısım Müşebbihe ve Mücessime, biraz da bu sıfatları inkâr etme durumuna düşmemek için –hâşâ– Zât-ı Ulûhiyet’i de tıpkı insanlar gibi eli-ayağı, gözü-kulağı olan, inen-çıkan, koşan-yaklaşan, sevinen-gülen ilâ âhir... bir varlık olarak tasavvur etmiş ve fikren dalâlete sürüklenmişlerdir. Böyle bir ifrata karşı Mutezile ve Cehmiye gibi mezhepler ise bütün bütün tefrite düşerek, bu tür sıfatların Zât-ı Hak’a isnadı uygun olmayacağı mülâhazasıyla onların, hatta diğer sıfât-ı sübhaniyenin de inkârına giderek her şeyin “Zât”tan ve O’nun şe’nlerinden ibaret olduğuna zehab etmişlerdir. Selef-i sâlihîne gelince onlar, bütün sıfatlar gibi bunları da kabul etmenin yanında şöyle böyle tevil ü tefsire gitmemiş ve müteşâbihât karşısındaki tavırlarına benzer bir tavır sergileyerek “Onların hakikatini ve gerçek yorumlarını Allah’tan başka kimse bilmez.”¹⁷⁴ deyip sükûtu tercih etmişlerdir.. evet onlar, teşbîh ü teccîme girmeyen Zât ve sıfât mülâhazalarının yanında, sıfatları inkâr etmeden tenzihte bulunmasını da başarmış; usûlcülerin ifadesiyle, “isbat bilâ teşbîh ü temsîl, tenzîh bilâ ta’tîl ü inkâr” hakikatini ortaya koymuşlardır.

172 “Allah’tan daha gayûru yoktur.” (Buhârî, kûsûf 2; Müslim, kûsûf 1)

173 “Kulum Beni andıkça Ben rahmet ve inayetimle hep onun yanındayım.” (Buhârî, tevhid 15; Müslim, zikir 2, teube 1)

174 Âl-i İmrân sûresi, 3/7.

Daha sonraki âlimlerden (halef) bazıları ise saf zihinlerin sağa-sola çekilmemesi ve efkârın bulandırılmaması için Kitap ve Sünnet'in temel disiplinlerine sadık kalarak dil kuralları çerçevesinde bir kısım mâkul yorumlara –yukarıda geçtiği şekilde– gitmede beis görmemişlerdir: “Nüzûl”ü, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin inmesi; “ityân”ı, O'nun kahr u gazabının gelmesi; “meci”i, hususî emirlerinin zuhuru; “istivâ”ı, hâkimiyetini göstermesi; “yed”i, nimeti, kudreti ve mâlikiyeti; “يَهْرُؤُا”yu ve “يَتَفَرَّبُ بَاعًا”ı, serîan iltifat ve teveccühte bulunması; “يُحِبُّ”yu, sevmeye muamelesi göstermesi... şeklinde tevil etmişlerdir.

Bu konuda bazı itirazlar söz konusu olmadığı ve mutlaka cevap verme mecburiyetinde kalınmadığı sürece selef-i sâlihînin yolu hem selâmetli hem de saygı edalıdır. Mücbir sebepler karşısında halef-i kirâmın mesleği de başvurulabilecek kaynaklardandır.

اللَّهُمَّ أَمَّا بِكَ كُلُّ مَنْ عِنْدَكَ سَلِمْنَا وَسَلِّمْ دِينَنَا وَلَا تُرْغُ قُلُوبَنَا
بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ.
وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا وَسَفِيْعِ ذُنُوبِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ
الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

Esmâ-i Hüsnâ

Cenâb-ı Hakk'ın güzellerden güzel isimleri diyeceğimiz “esmâ-i hüsnâ”, ta devr-i risaletpenâhiden itibaren, “Zât-ı ulûhiyet”i evsâf-ı celâliye ve cemaliyesine uygun şekilde bilme ve tanıma adına yanılmayan bir kaynak olmuş; onları doğru okuyup anlayanları inhiraflardan korumuş ve bu korunmuşlara ulûhiyet hakikatinin “hadd-i tâmm”ı ölçüsünde bilgi ifaza etmişlerdir. Mârifet yolculuğuna çıkan herkes, esmâ-i hüsnânın aydınlık çehrelerinde ve onların tecellî alanlarında imanda derinleşmeye yürümüş; mârifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî avlamış; O’nu “mahiyet-i nefsü'l-emriye”sine uygun bilme hesabına bu isimleri birer sırlı anahtar gibi zâhir ve bâtın hâsselerinin eline vermiş ve onların araladığı kapılardan sızan ziya-i hakikatle O’nu görme, bilme ve duyma ufkuna yönelmiştir.

Esmâ-i hüsnâ, minelkadîm herkes için her zaman başvuru bir “menhelü'l-azbi'l-mevrûd” olsa da, onların sistemli şekilde ele alınmaları ve şerhleriyle, izahlarıyla eserlere konu olmaları daha sonraki devirlerde gerçekleşmiş ve bu süreç günümüze kadar devam edegelmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, bu güzel ve en güzel isimleriyle alâkalı, mücmel-mufassal, manzum-mensur o kadar çok eser yazılmıştır ki, bunların

bütününü ne tespit etmek ne de sayıp dökmek mümkündür. Bizim burada ta'dat etmeyi düşündüklerimizse, deryadan bir damla mesabesindedir.

Bu cümleden olarak, Ebû İshak ez-Zeccac'ın "*Tefsiru'l-Esmâi'l-Hüsnâ*"sını, el-Halîmî'nin "*el-Minhac fi Şuabi'l-İman*"ını, Abdülkahir el-Bağdadî'nin "*el-Esmâ ve's-Sıfât*"ını, Gazzâlî'nin "*el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerh-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ*"sını, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin "*el-Emedü'l-Aksâ*"sını, Fahreddin Râzî'nin "*Levâmiü'l-Beyyinât*"ını, Kurtubî'nin "*el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerh-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ*"sını; Hâmid Ahmed Tahir, Eymen Abdürrezzak ve Yusuf Ali'nin İbn Kayyim el-Cevziyye, İmam Kurtubî, Allâme es-Sa'dî, İbn Kesîr ve Beyhakî'den derledikleri "*el-Câmi' li Esmâillâhi'l-Hüsnâ*"sını, Muhyiddin İbn Arabî'nin "*Keşfü'l-Ma'nâ an Sırr-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ*"sını, Abdülkadir Geylânî'nin manzum "*Esmâullahi'l-Hüsnâ*"sını, Ahmed b. Ahmed Zerrûk'un "*el-Maksadü'l-Esmâ fi Şerh-i Esmâillâhi'l-Hüsnâ*"sını, Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî'nin "*Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*"sını, Muhammed İbrahim Efendi'nin Türkçe "*Şerhü Esmâi'l-Hüsnâ*"sını, önemli farklı yaklaşım ve fâikiyetiyle Suat Yıldırım Hoca'nın "*Kur'an'da Ulûhiyet*" kitabını, takdir ve Cenâb-ı Hakk'ın rızasına mazhariyetleri dileğiyle sayabiliriz.

Esmâ-i hüsnâ, en güzel ve en âlî isimler mânâsına Zât-ı Ulûhiyet'in esmâ-i sübhaniyesi demektir. Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Sahiha'da ilâhî isimler hep bu unvan-ı mübeccelele yâd edilegelmiştir. Yerinde görüleceği üzere bu mukaddes isimlerden "Allah" lafzı ism-i Zât, diğerleri ise birer ism-i sıfatlırlar. Lafz-ı celâle olan Allah ism-i şerifi değişik delâlet çeşitleriyle bütün ilâhî isimleri câmi Hazreti Zât'ın unvan-ı mübeccelidir ve onun ifade ettiği mânâyı başka bir kelime ile ifade etmek de mümkün değildir.

Esmâ-i hüsnâdan, Kuddûs, Selâm, Ehad, Vâhid... gibi bazı isimler –ileride açılabilir– selbî sıfatlar mahiyetinde Zât-ı Hakk'ın

kudsiyet ve nezahetini; Hayy, Alîm, Semî', Basîr, Mürîd, Kadîr, Mütetekellim... türünden esmâ-i mübeccele O'nun sübûtî sıfatlarının açılımını; Hâlık, Mübdi', Muhyî, Mümît, Rezzâk, Vehhâb, Gaffâr, Settâr, Bârî', Musavvir... nev'inden esmâ-i münezzehe ise tekvîn sıfatının değişik dalga boyundaki tecellilerini işaretlemektedirler.

Zât-ı Ulûhiyet'e ait hangi hakikati aksettirirlerse ettirsinler ve hangi sıfatın açılımı mahiyetinde olurlarsa olsunlar, bütün esmâ-i ilâhiye, o müteâl Zât adına bir güzellik, bir kudsiyet, bir münezzehiyet ve bir tamamîyetin ifadesidirler; her anılışlarında, muhteva, mânâ ve nuraniyetleriyle, inanılacak hakaikin sınırlarını belirler, inanan gönüllerde saygı uyarır ve saygıyla çarpan sinelere vesile-i teveccüh olurlar. Öyle ki, vicdanın derinliklerinde duyularak anılan her ism-i mübarek, gözden-gönülden isi-pası siler, cismaniyete ait perdeleri yırtar ve ruhlara ta ötelere ve ötelere de ötesini gösterir; birer şefaathçi gibi Müsemmâ-i Akdes'i hatırlatır; insan onlarla Hakk'ı yâd ettikçe, kalplerde itminan hâsıl olur. Dahası, "Bilginin değeri bilinenin kıymetiyle ölçülür." disiplinine binaen, Zât-ı Ulûhiyet'le alâkalı bu mübarek isimleri bilen ve onlarda belli bir derinliğe eren insan, gök ehlince kıymetler üstü kıymetlere ulaşır ve huzur namzetleri arasına girer. Huzura namzet olma O'nu doğru bilip tanımaya vâbeste ise, O Zât-ı Ecell ü A'lâ celâlî ve cemalî evsâfiyla ancak bu isimlerin ziyadar atmosferinde doğru olarak bilinebilir. Biz, bildiğimiz varlıkları, fizikî darlıkları çerçevesinde ihsaslarımızın sınırlılığına göre bilebilir, değerlendirir ve ona göre bir hükme varırız. Cenâb-ı Hak, o müteâl varlığıyla ancak esmâ-i hüsnâsının bütününün birden bildirdiği münezzehe, mukaddes ve "bî kem u keyf" bir mahiyetle bilinebilir. Böyle bir yaklaşım aynı zamanda, O'nun sırf bir zihnî varlık olmayıp, aksine varlığı kendinden bir "Vacibü'l-Vücut" olduğunu da gösterir ki, bütün Müslümanların itikatları da bu merkezdedir.

Bir kısım mutasavvıfın ve mütekellimîn, esmâ-i ilâhiyeyi, kâinat, eşya ve insan hakikatının esası görmüş; hatta, hakikî “hakaik-i eşya” ilâhî isimlerden ibarettir, diyerek esmâ-i hüsnâyâ oldukça farklı bir yorum getirmişlerdir. Bunlara göre bütün varlık ve içindekiler birer mecâlî ve memerrden ibaret oldukları gibi, insan ve diğer varlıkların iradî ve gayri iradî davranışları da –şart-ı âdi planında kasd u azmin yer ve mevcudiyeti mahfuz– ilâhî isimlerin farklı tecellîlerinden ibarettir. Öyle ki onlara göre cismaniyet bir madde yığını, isimlerse birer ruh mesabesindedir. Onlar O’nun esmâsı, bütün varlık da bu esmânın değişik tecellîler çerçevesinde tecellî alanı ve mezâhiridir. Bu tecellî ve tezahürlerin tayin ve teşhisine ve hele bu mübarek esmânın birer hicap ve birer nikap buldukları Zât-ı Ecell ü A’lâ mülâhazasına gelince, işte orada bize, derin bir temkin hissiyle tevakkufa geçip, Ehl-i Sünnet ulemâsının dediği gibi, “Aklına ne gelirse Allah onun gayridir.” veya İmam Rabbânî yaklaşımıyla, “O senin aklına gelen her şeyin ötesinin ötesinin... ötesindedir.” demek ve derince bir hayret mülâhazasına dalmak düşer. Bu konuda, his, heva veya “akl-ı meâş”tan –bu tabir İmam Gazzâlî’ye aittir– gelen bir kısım dürtüler kalb ve ruh atmosferimizi bozup bulandırsalar da biz, “İdrâk-i meâlî bu küçük akla gerekmez / Zira bu terazi bu kadar sıkleti çekmez.” (Ziya Paşa) der ve hep kendi düşünce atlasımızın sınırları içinde kalmaya çalışırız.

Esasen Cenâb-ı Hak, bize kendini esmâ-i hüsnâsıyla tavsif edip tanıtmayı, bizler sırf ef’âl âlemine bakarak o isimlerin hakikatlerine kat’iyen ulaşamaz ve Müsemmâ-i Akdes’i de tanıyamazdık. O, bu isimlerle, Zâtını, zâtî şe’nlerini, evsâf-ı sübhaniyesini bildirip tanıttırması sayesinde ki, ama eksik ama kusurlu, bugün bilebildiğimiz hakikatlere muttali olabildik. Şimdi biz, bu isimlerin O’nun Zâtının unvanları olduğuna itikat ediyor; onlarla ulûhiyet hakikatini hecelemeye çalışıyor, O’nun herkese açık kapısının önünde isteklerimizi seslendiriyor ve O’nun muradını esas kabul etme şartıyla taleplerimize

mutlaka cevap verileceği mülâhazasıyla gözlerimizi açıp kapayıp hep o isimleri temâşâ ediyoruz. İnanıyoruz değişik dert ve problemlerimizin, değişik sıkıntı ve gailerimizin, her biri farklı bir iksir tesirindeki bu esmâyı şefaathî yapıp O'na yönelme sayesinde aşılacağına ve birkaç asırlık huzursuzluklardan sıyrılacağına.

Esmâ-i hüsnâ Cenâb-ı Hak nezdinde ne mânâyâ geliyor ve Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm (aleyhi ekmelüttehâyâ) onları nasıl yorumluyor ve nasıl algılıyorsa, biz de onları öyle kabul ediyor ve aksi mütalâa ve mülâhazaları da birer sapma sayıyoruz. Nasıl saymayız ki, Kur'ân-ı Kerim, isimleri inkâr etmeyi veya inkâr edalı bir tevile sapmayı ya da Allah'a nisbette gözetilen muhtevalarıyla başkalarına nisbet etmeyi ilhad addetmektedir.¹⁷⁵ Evet, Kitab-ı Mübin, *“Allah, Kendinden başka mâbud-u bilhak ve maksûd-u bilistihkak olmayan zattır ve en güzel isimler de O'nundur.”*¹⁷⁶ diyerek getirip, insan, varlık, kâinat ve bütün şuûnu o esmâ-i hüsnâyâ bağlamaktadır.

Aslında, her mükellef için Cenâb-ı Hak'ı eksiksiz bilip tanımada, O'na yalvarıp yakarmada ilâhî isimlere başvurma çok önemli bir husus ve Hâlık-mahluk münasebetini aksettirme açısından da en belirleyici bir unsurdur: O'nun isimleriyle başlanılır her hayırlı işe.. onların vesayetinde sürdürülür her hizmet. Onlara başvurulmadan yapılan işlerin akim kalacağına inanılır. Hususiyile “Allah” ve “Rahmân” isimlerinin önemi hatırlatılarak onların nezd-i ulûhiyetteki yerlerine vurguda bulunulur¹⁷⁷ ve bunların dua ve niyazda ilk kelime, ilk kapı olduklarına dikkat çekilir.

Bir kısım felsefecilerle, onların tesirinde bazı kelâmcılar, sıfatlar konusunda farklı görüşlerde buldukları gibi esmâ-i hüsnâ mevzuunda da değişik düşünceler serdetseler de Ehl-i

¹⁷⁵ Bkz.: A'râf sûresi, 7/180.

¹⁷⁶ Tâhâ sûresi, 20/8.

¹⁷⁷ Bkz.: İsrâ sûresi, 17/110.

Sünnet ulemâsı dikkat, tedbir, temkin ve her şeyin gerçek bilgisini Allah'a havale etmenin yanında, bazen, isimler Müsem-mâ'nın aynı, bazen gayrı; bazen de sıfât-ı sübhaniyede olduğu gibi, yürekleri titreye titreye "ne aynı ne de gayrı" diyerek edeb ifade eden bir üslûpla işin içinden sıyrılmaya çalışmışlardır.

Bazı mutasavvıfın de, bizim bildiğimiz ve ta'dat ettiğimiz "esmâ-i hüsnâ", isimlerin isimleridir, hakikat-i esmâ ise bunların ötesindedir; Yunus'un ifadesiyle, "*Süleyman var Süleyman'dan içeru*"... der gibi bir üslûpla ilâhî isimlere yaklaşmış, cismanî kalbin hakikî kalble, bedenin ruhla münasebetine benzer şekilde, bildiğimiz esmâ ile varlığın perde arkasındaki ilâhî isimler arasında da aynı mülâhazayı seslendirmiş ve bunların ancak zevk-i huzurî ile duyulup hissedilebileceğine vurguda bulunmuşlardır.

İster öyle ister böyle, Cenâb-ı Hakk'ın "Kitab-ı Mübin"inde en güzel isimler diye bize talim buyurduğu esmâ-i hüsnâ, O'nunla bir çeşit kalbî ve ruhî münasebete geçme, kendi uzaklığımızı aşarak her zaman belli nispette vicdanlarımızda duyduğumuz O'nun yakınlığına ulaşma adına bizim için sırlı birer anahtar ve seslendirildiğinde cevap alan birer sihirli kelimedir. Bu anahtarlara sahip bulunan ve bu nuranî kelimeleri vird-i zeban eden, bunlarla dünyalara tâlip olsa talebi cevapsız kalmaz; ötelere peylese eli boş geriye dönmaz.

Esmâ-i hüsnâyı kendi derinlikleriyle duyma ve bilme, kul için bir ilâhî mevhibe, onun ruhunu iğna edecek ledünnî bir haz, zâhir ve bâtın hâsseler için de O'nu görme, O'nu bilme, O'nu duyma ve O'nun tarafından görüldüğünün, bilindiğinin şuurunda olma mârifetidir ki, bu ufku idrak edenler "billâh" der işler, "bismillâh" der başlar, her işini O'na bağlar ve Bedi-üzzaman ifadesiyle "lillâh", "livechillâh", "lieclillâh" rızası da-iresinde harekât ve sekenâtlarıyla ömürlerinin saniyelerini seneler hükmüne getirebilirler. Kul O'nun kulu, esmâ O'nun

isimleri, bu isimlerle çağrılan O, yönelinen kapı da O'nun kapısı olduktan sonra niye olmasın ki!.

* * *

Bir kısım ulemâ, esmâ-i ilâhiye tevkîfidir; Sahib-i Şeriat'tan şerefsudur olmayan isimler esmâ-i hüsnâdan sayılmaz, hele herhangi bir obje veya hâdisenin arkasında o obje ve o hâdiseye münasip birer isim belirleyip onları da ilâhî esmâdan saymak kat'iyen doğru değildir, demişlerdir. Ancak, Kur'ân-ı Kerim'de farklı isimlere esas teşkil edecek bir hayli fiilin bulunduğu da bir gerçektir. Ayrıca, Cenâb-ı Hak her ismini bize bildirmiş de değildir. Efendimiz'in:

اللَّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ وَإِنُّنْ أَمْتِكَ...¹⁷⁸

duasında işaret buyurdıkları gibi, Allah'ın ismi olarak zikredilen esmâ-i hüsnâsının yanında, Kur'ân veya herhangi bir kitapla indirdiği, özel mahiyette bazı kullarına bildirdiği veya nezd-i ulûhiyetinde başkalarından ketmettiği isimleri de vardır. Ne var ki, O bunları bildirmese kimse de bilemez. Biz ancak Sahib-i Şeriat'ın Kur'ân'la ve Sünnet'le bildirdiği esmâyı bilebiliriz. Hadiste Ebû Hüreyre'den rivayet edilen, –farklı kitaplardaki farklı rivayetler mahfuz¹⁷⁹– doksan dokuz esmâ-i ilâhiyedir.¹⁸⁰ Vâkia, esmâ-i hüsnâ hadisini az bir farkla Selman-ı Fârisî¹⁸¹, Abdullah b. Abbas¹⁸², Abdullah b. Ömer¹⁸³ ve Hz. Ali¹⁸⁴ de nakletmektedirler ama, hadis kriterleri açısından bu rivayetler zayıf olduğundan itibar görmemiş ve istihzar etmemişlerdir. Burada doksan dokuzun kesretten kinaya olduğunu söyleyenleri hatırlatmada da yarar var.

¹⁷⁸ Bkz.: Muvatta, cenâiz 17; Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned 1/452.

¹⁷⁹ Bkz.: İbn Hacer, Fethu'l-bârî 11/214; es-Suyûtî, ed-Dürü'l-mensûr 3/614.

¹⁸⁰ Buhârî, şurût 18, daavât 68, tevhid 12; Müslim, zikir 5.

¹⁸¹ İbn Hacer, Fethu'l-bârî 11/214-215.

¹⁸² et-Taberî, Câmiu'l-beyân 9/133; İbn Hacer, Fethu'l-bârî 11/214-215, 227.

¹⁸³ İbn Hacer, Fethu'l-bârî 11/214-215, 227; es-Suyûtî, ed-Dürü'l-mensûr 3/614-615.

¹⁸⁴ Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ 10/380; İbn Asâkir, Târîhu Dimâşk 9/409.

Esmâ-i hüsnâ tevkîfidir diyenler, Kitap ve Sünnet-i Sahiha'da rivayet edilenlerin dışındaki herhangi bir ismi Cenâb-ı Hakk'a nisbet etmeyi uygun bulmamışlardır. Böyle bir tesmiyeyi uygun bulmamanın yanında, esmâ-i hüsnâdan addedilen isimlerden, müstakillen zikredildiklerinde Kur'ânî Zât-ı Ulûhiyet mülâhazasına uygun düşmeyen veya edebe münafi görünen esmâ ile de O'nun anılmasını tasvip etmemişlerdir. Bu cümleden olarak, "Züntikam", "Dârr", "Cebbâr", "Kâbız"... gibi isimleri müstakillen zikretme yerine "Azîzün Züntikam", "Dârr u Nâfi", "Kâbız u Bâsit" demeyi tercih etmişlerdir. Kudretin umûr-u hasiseye mübaşeretine karşı esbabın vaz' edilmesi espriyle diyebiliriz ki, Zât-ı Ulûhiyet mülâhazalarında mü'minler her zaman edeb dairesi içinde hareket etmeli, saygılı olmalı ve hep hürmet hissiyle oturup kalkmalıdırlar. Allah, her şeyi yaratandır ama, onlar bu konuyu tâmime bağlamalı ve müstakillen "Hâliku'l-hinzîr", "Hâliku'l-kired"... gibi ifadelerle üslûp bozukluğuna düşmemelidirler. Vâkıa, böyle bir tenzihte de aşırılığa girerek Mutezile gibi, "Allah habâisi, çirkin şeyler ve kabîh işleri yaratmaz." deme ifratına da düşülmemelidir. Zira, hayrı da şerri de yaratan O'dur; çirkinliklere gelince onlar sebebiyet verenlere aittir ve onlara nisbet edilir. Böyle bir yaklaşım, sıfât-ı mânevîyeyi gözetmenin yanında, ilâhî şe'n, evsâf ve esmâ-i ilâhiyenin ahkâmına da riayet etmenin gereğidir: Bir kere Allah, hem azamet ve izzet sahibi hem Rahmânu'r-Rahîm, hem Kâhir hem Hakîm, hem Şedîdü'l-ikab hem Sabûr, hem Celîl hem Cemîl, hem Âdil hem de Halîm'dir. O'nun hakkındaki mülâhazalar hep bu tür nuût-u ilâhiye ve esmâ-i sübhaniyeden hâsıl olan umumî mânâ ve mazmun çerçevesinde değerlendirilmelidir.

O'nun isimleri, diğer varlıklara verildiğinde bu müsemânın hususiyetine göre anlaşılan mânâ, mikyas ve çerçevesiyle değil, o müteâl Zât'ın münezzehiyeti, mukaddesiyeti esasına göre ele alınarak yorumlanmalı ve tenzih esprisine bağlı

kalınmalıdır: Meselâ, muhâdaa, keyd, mekr, istihza, hizy ve emsali kelimeler mutlaka ulûhiyet hakikatine ve şe'n-i rubûbiyete uygun birer tevil ve üslûpla ifade edilmelidir. Zira, isimlere saygı ve onlarda tenzih ve takdis üslûbuna riayet, Müsemmâ-i Akdes'e tazim ve O'na hürmetin ifadesidir. Hatta bazılarına göre sadece esmâ-i ilâhiye değil, onların tecellî alanı, merâyâ ve mecâlîsi olan ef'âl-i ilâhiye ve mahlukat-ı rab-baniye dahi –Cenâb-ı Hak kendini onlarla bildirmesi itibarıyla O'na delâlet, şehadet ve işaretleri açısından– ayıp, kusur ve eksiklik gibi mülâhazalardan mukaddes ve müberra addedilmişlerdir. Onlar bu mülâhazalarıyla, ef'âl-i ilâhiyeyi takdir, esmâ-i hüsnâyı tenzih ve Zât-ı Akdes'i tazim gibi önemli bir hususa işaret etmek istemişlerdir; evet her şey, kendi varlık ufku itibarıyla ve mahlûkiyet mertebesi açısından:

عِبَارَاتُنَا شَيْءٌ وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ   وَكُلُّهُ إِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ

fehvâsınca, farklı beyan, farklı şive ve farklı ifadelerle hep O'nu dillendirmektedir. İnsan bir kere varlığa vicdan mekanizmasıyla bakabilse ve azıcık hâdiselerin diline kulak verse, canlı-cansız her şeyde –Hoca Tahsin'in de Türkçe bir manzumesinde ifade ettiği gibi–:

تَأْمَلُ سَطُورَ الْكَائِنَاتِ فَإِنَّهَا   مِنَ الْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ إِلَيْكَ رَسَائِلُ

sözlerinin nümâyân olduğunu görecektir. Nasıl olmasın ki, bir mânâda O'nun Zât'ı o sutûr-u kâinatla ilan edilmekte; O'nun ilmi, hayatı, kudreti ve iradesi onlarla seslendirilmekte; esmâ-i sübhaniyesinin değişik tecellî dalga boyundaki farklılıkları onlarla ortaya çıkmakta ve her şey onlardaki nizam, intizam, âhenk ve sanatın ince nakışlarıyla bize iç içe şölenler yaşatmaktadır.

Bir kere daha hatırlatmakta yarar görüyorum: esmâ-i hüsnâ adına en sıhhatli rivayet Ebû Hüreyre'nin rivayeti olsa da, ulemânın büyük çoğunluğuna göre ilâhî isimler bu

hadis-i şerifte rivayet edilenlere münhasır değildir. Aksine hem Kitab-ı Mübin'de hem de Sünnet-i Sahîha'da sarâhaten ve zımnî zikredilen daha bir hayli esmâ-i ilâhiyenin mevcudiyeti söz konusudur. İhtimal doksan dokuz esmâ-i mübareke, dua, tazarru, niyaz ve hususî teveccühler itibarıyla özel bir önem arz etmektedir. Yoksa, yukarıda da işaret edildiği gibi doksan dokuz esmânın yanında, hususî bazı şahıslara bildirilen ve hiç kimseye açılmayan değişik isimler de vardır. Hatta, Kur'ân'da fiil ve sıfat şeklinde bulunanlarla bazı hadis kitaplarında 100, 125, 133, 155, 167, 305, 313, 552, dahası bazı Ehl-i Beyt kaynaklarına göre 1000 olduğuna dair rivayetlerin bulunduğu da söz konusudur.

Bazı kültürlerde, Cenâb-ı Hak, Zât-ı Ulûhiyet mülâhazasına ters düşmeyen, Kadîm, Ezelî, Ebedî, Sermedî, Dâim, Vacibü'l-Vücut, Sâni', Mukallibu'l-kulûb, Musarrifu'l-kulûb... gibi ad ve unvanlarla da anılmaktadır. Bizdeki Tanrı'yı ve İrani'lerin Hudâ'sını da aynı çerçevede mütalâa edebiliriz. Ancak bunca esmâ arasında, ta'dat edilince Cennet'e girme vaadi Ebû Hüreyre hadisiyle irtibatlı olarak rivayet edilmiş gibidir.. işin doğrusunu Allah bilir; tabî ta'datla kastedilen hususu da.. hadis şârihleri; bu hususu, bunları belleyip vird-i zeban etme, Zât-ı Ulûhiyet hakikati mülâhazasında bu isimlerin bütünü'nün birden nazara verdiği mazmun ve mefhumu saygılı olma, onları okuyanların okudukları isimlerde ilâhî ahlâkı görüp onunla ahlâklanması; bunların arka planındaki esrar-ı esmâyı duymaya çalışma, bu mübarek isimleri duyarak ve hissederek tekrar ede ede iç dünyalarını aydınlatma şeklinde anlamışlardır.

Bütün esmâ-i hüsnânın mukaddesiyeti müsellemler, ancak bunlardan Allah, Rahmân, Rezzâk, Kuddûs, Muhyî, Mümît, Mâlikü'l-Mülk, Zü'l-Celâli ve'l-İkram, Ekber, A'lâ, Hâlık, Allâmü'l-Guyûb... gibi isimlerin Allah'tan başkası hakkında kullanılması tecviz edilmemiştir. Kullanılacaksa bu esmâ-i

mübarekenin önüne “abd” gibi bir kelime ilave edilerek kullanılması uygun görülmüştür. İlâhî isimlerin bu şekilde anlaşılması, yorumlanması ve ulûhiyete ait hakaikin bu çerçevede mütalâa edilmesi, İslâm ümmetine ve Kur’ân cemaatine mahsus bir imtiyazdır. Yaratan’la yaratılan arasındaki farklılığı arızasız ve kusursuz olarak aksettirmesi açısından böyle bir yaklaşım Zât-ı Ulûhiyet’in hakkı, Mâbud-u Mutlak olmasının lâzımı, bizim de vazifemizdir.

Zaten, Cenâb-ı Hakk’ın, zâtî, sübûtî, selbî ve haberî sıfatları da bu hakikati vurgulamakta ve bizi doğru bir Zât-ı Hak mülâhazasına çağırmaktadır. Bu itibarla, herhâlde bize de, bir kısım sıfatları açısından O’na Alîm, Hayy, Kadîr, Semî’, Basîr, Mürîd, Mütekellim demenin yanında, O’nun ulûhiyetine yaraşmayan acz, fakr, kusur, madde, cisim ve enerji türünden yakıştırmalardan, sapıkça lükslerden de uzak durmak; O’nun İbrahim Hakkı ifadesiyle, yemez içmez, zaman ve mekâna muhtaç olmaz bir Zât-ı Ecell ü A’lâ olduğuna itikat etmek düşer.

Bunlardan başka ehl-i hakikat, ilâhî isimleri, esmâ-i Zât, esmâ-i sıfât ve esmâ-i ef’âl olarak farklı bir tasnife tâbi tutup esmâ-i Zât cetvelinde: Allah, Rab, Melik, Kuddûs, Selâm, Mü’min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Alî, Zâhir, Bâtın, Kebîr, Celîl, Mecîd, Hak, Metîn, Vâcid, Mâcid, Samed, Evvel, Âhir, Müteâlî, Ganî, Nur, Vâris, Zü’l-Celâl ve Rakîb gibi esmâ-i mukaddeseyi.. tecellî alanları itibarıyla, hayat, ilim, sem’, basar, irade, kudret, kelâm gibi evsâf-ı sübhaniyeye dayanan esmâ-i sıfât çerçevesinde, Hayy, Şekûr, Kahhâr, Kâhir, Muktedir, Kavî, Kâdir, Rahmân, Rahîm, Kerîm, Gaffâr, Gafûr, Vedûd, Raûf, Halîm, Berr, Sabûr, Alîm, Habîr, Muhsî, Hakîm, Şehîd, Semî’, Basîr gibi esmâ-i mübarekeyi.. esmâ-i ef’âl unvanıyla da, Mübdi’, Vekîl, Bâis, Mücîb, Vâsi’, Hasîb, Muğîs, Hâfız, Hâlık, Bârî, Musavvir, Rezzâk, Vehhâb, Fettâh, Kâbız, Bâsıt, Hâfıd, Râfi’, Muizz, Müzill, Hakem, Adl, Latîf, Muîd, Muhyî, Mümît, Velî, Tevvâb, Müntakim, Muksit, Câmi’, Muğnî,

Mâni', Dârr, Nâfi', Hâdî, Bedî', Reşîd gibi esmâ-i mübecceleyi zikretmiş.. sonra, bütün isimlerin imamı olarak da Hayy, Alîm, Mürîd, Mütেকellim, Kâdir, Cevâd, Muksit isimlerini işaretlemiş; Esmâ-i Celâliye başlığı altında, Kebîr, Azîz, Azîm, Celîl, Mâcid, Mümît, Dârr, Müntakim isimlerini hatırlatmış; esmâ-i cemaliye unvanıyla da, Rahîm, Selâm, Muhyî, Mü'min, Latîf, Rezzâk, Hallâk, Evvel, Âhir, Zâhir, Bâtın, Karîb gibi isimleri kaydetmiş ve bütün esmâ-i hüsnâyı, hakaik-i eşyanın, O'nun ilim, irade ve hikmetiyle âlem-i gaybdan âlem-i şهادete çıkmalarının vesilesi görmüş ve bu mübarek ve nuranî isimlerin, Müsemma-i Akdes'in hicabı ve nikabı olduğunu vurgulamışlardır. Her şeyin doğrusunu O bilir; bize de O'nun bildirdiklerine itikat etmek düşer. Bugüne kadar yapılan onca esmâ-i hüsnâ şerhinden sonra, yeni bir şerh teşebbüsünü şimdilik faydasız gibi görüyor ve

اللَّهُمَّ أَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَأَرِزْنَا اتِّبَاعَهُ وَأَرِنَا الْبَاطِلَ بَاطِلًا وَأَرِزْنَا
اجْتِنَابَهُ. وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

diyerek konuyu noktalamak istiyorum.

Yukarıda değişik kategoriler içinde ve bazıları mütedâhil olarak zikredilen esmâ-i hüsnâyı aşağıdaki cetvelde mânâlarıyla beraber bir kere daha hatırlatmakta fayda mülâhaza ediyorum:

Zât-ı İlâhiyeye Delâlet Eden İsimler

Allah: Vacibü'l-Vücut, O'nun zâtî ismi.

Rab: Terbiye edip yetiştiren, sahip olan.

Melik: Her şeyin mâliki.

Kuddûs: Kusurdan münezzehe olan.

Selâm: Selâmet veren.

Mü'min: Güven veren/vaadeden.

Müheymin: Görüp gözetten.

Azîz: Yegâne galip.

Cebbâr: İradesini, azametini gösteren.

Mütekebbir: Büyüklüğünü izhar buyuran.

Alî: En yüce.

Zâhir: Varlığı ayândan ayân.

Bâtun: Zât'ı, hakikatiyle ihata edilmeyen.

Kebîr: Ululardan ulu olan.

Celîl: Azametiyle başdöndüren.

Mecîd: Çok şanlı.

Hak: Bizzat var olan.

Metîn: Her şeye güç yetiren.

Vâcid: Dilediği her şeyi bulan.

Mâcid: Şanlı, namlı.

Samed: Herkesin muhtaç olduğu bir müstağni.

Evvel: Varlığının başlangıcı olmayan.

Âhir: Varlığının sonu olmayan.

Müteâli: Zâtî ulviyet sahibi..

Ganî: Her şeyden müstağni.

Nur: Işık kaynağı olan.

Vâris: Her şeyin nihâî tek sahibi olan.

Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm: Celâl ve ikram sahibi.

Rakîb: Gözleyip, kontrol eden.

Bâkî: Fenâ bulmayan.

Hamîd: Övgüye layık olan.

Vâhid: Her şeyiyle bölünmez bir tek.

Evsâf-ı Sübhaniyeye Dayanan İsimler

Hayy: Ebedî hayat sahibi olan.

Şekûr: İyiliklere karşılık veren.

Kahhâr: Kahrolacakları kahreden.

Kâhir: Kahredici.

- Muktedir:** Her şeye güç yetiren.
Kavî: Her şeye gücü yeten.
Kâdir: Her şeye gücü yeten.
Rahmân: Engin rahmet sahibi.
Rahîm: Rahmeti bol.
Kerîm: İyilik ve ikramda bulunan.
Gaffâr: Günahları yarılgayan.
Gafûr: Her günahı yarılgayan.
Vedûd: Seven ve sevilen.
Raûf: Çok şefkatli.
Halîm: Hilm ile muamele eden.
Berr: İyilik eden.
Sabûr: Çok sabırlı.
Alîm: Her şeyi bilen.
Habîr: Her şeyden haberdar.
Muhsî: Her şeyi teferruatıyla ta'dat edip bilen.
Hakîm: Her şeyi yerli yerinde vaz'eden.
Şehîd: Her şeyi ra'ye'l-ayn bilen.
Semî': Her şeyi işiten.
Basîr: Her şeyi gören.
Afüvv: Günahları affeden.
- Ef'âl-i İlâhiyeye Delâlet Eden İsimler**
- Mübdi':** İlk yaratan.
Vekîl: Güvenilip dayanılan.
Bâis: Ölümden sonra diriltlen.
Mücîb: Dualara icabet eden.
Vâsi': İlm ü rahmetiyle her şeyi kuşatan.
Hasîb: Her şeye yeten.

Muğîs: Ekstradan yardımda bulunan.

Hafîz: Koruyup kollayan.

Hâlık: Her şeyi temelden yaratan.

Bârî: Örneği kendine ait Yaratıcı.

Musavvir: Şekil ve suret veren.

Rezzâk: Gıdaları yaratıp lütfeden.

Vehhâb: Bol bol hibede bulunan.

Fettâh: Hayır kapılarını açan.

Kâbız: Kabzeden, can alan.

Bâsıt: Genişletilecekleri genişleten.

Hâfid: İsteddiğini alçaltan.

Râfi': Yücelten, yükselten.

Muizz: Aziz kılan.

Müzill: Zelil kılan.

Hakem: Her şeyi hall ü fasl eden.

Adl: Mutlak âdil.

Latîf: En ince noktalara kadar ihtiyaçları gören gözeten.

Muîd: Hayattan sonra ölümü, ölümden sonra da hayati geri veren.

Muhyî: Hayatı veren.

Mümît: Ölümü yaratan.

Velî: Dost ve yardımcı.

Tevvâb: Tevbeye sevk eden ve tevbeleri kabul buyuran.

Müntakim: Suçluları tecziye eden.

Muksit: Adaletle hükmeden.

Câmi': Herkesi toplayıp biraraya getiren.

Muğnî: Zenginlik bahşeden.

Mâni': İstemediği şeyleri vermeyen.

Dârr: Zararları yaratan.

- Nâfi'**: Faideli şeyler veren.
Hâdî: Hidayete erdiren.
Bedî': Eşi, benzeri olmayan şeyler yaratan.
Reşîd: Doğru noktaya ulaştırın.
Kayyûm: Kendi kendine kâim olan.
Mâlikü'l-Mülk: Mülkün tek sahibi.
Muahhir: Geriye bırakan.
Mukaddim: Öne alan, öne çıkaran.
Mukît: Gıda veren, bakıp koruyan.
Vâlî: Kâinatları idare eden.

İsimlerin Esasları

- Hayy**: Ebedî hayat sahibi olan.
Alîm: Her şeyi bilen.
Mürîd: İrade eden, dileyen.
Mütekellim: Konuşan.
Kâdir: Her şeye gücü yeten.
Cevâd: İhsanda bulunan, cömertlik yapan.
Muksit: Adaletle hükmeden.

Esmâ-i Celâliye

- Kebîr**: Ululardan ulu olan.
Azîz: Yegâne galip.
Azîm: En büyük ve ulu.
Celîl: Azametli tecellî sahibi.
Mâcid: Şanlı, namlı.
Mümît: Ölümü yaratan.
Dârr: Zararları yaratan.
Müntakim: Suçluları tecziye eden.

Esmâ-i Cemaliye***Rahîm:*** Rahmeti bol.***Selâm:*** Selâmet veren.***Muhyî:*** Hayatı veren.***Mü'min:*** Güven veren/vaadeden.***Latîf:*** En ince noktalara kadar ihtiyaçları gören, gözeten.***Rezzâk:*** Gıdaları yaratıp lütfeden.***Hallâk:*** Her şeyi yaratan.***Evvel:*** Varlığının başlangıcı olmayan.***Âhir:*** Varlığının sonu olmayan.***Zâhir:*** Varlığı ayândan ayân.***Bâtın:*** Zât'ı, hakikatiyle ihata edilmeyen.***Karîb:*** Yakın.

Bir Uzun Seyahati

Noktalarken

İnsan, güzergâhı melekût âlemi, gözü ceberût ufkunda, hedefinde lâhût zirveleri, mülk diyarının üveyki, engin donanımlı, ekstra iltifatlara açık müstesna bir varlıktır. O, ruhlar âleminde ayrılarak gelir, melekût âleminin kesif bir aynası sayılan, maddiyat, cismaniyat ve şehadet âlemi de diyeceğimiz bu mihnet ve nimet yurduna misafir olur; olur ve bir mânâda basîreti, hep kalb ufku itibarıyla ışığın asıl kaynağı kabul edilen âlem-i ceberûta müteveccih yaşar. Yer yer esmâ ve sıfât ufkundan ceberût zirvelerine bakarken âlem-i lâhutu heceler durur; “kâb-ı kavseyn” hülyalarıyla yatar-kalkar; halâmelâ rüyalarıyla farklı temâşâ zevklerine erer ve yürür soluk soluğa kendi “arş-ı kemâlât”ına, takdîr planına bağlı, istidat serhaddine doğru. İradesi Hak iradesine râm, hareketleri makro meşîet programına ayarlı, Yaratan’ın emirlerine itaatteki inceliğin farkında, her zaman Sahib-i Şeriat’ın rehberliği altında, başarı, basîreti nebiler, sıddıklar, salihler şehrahında yürür mâverâ-i atlasa; mârifet avlar güzergâhında uğradığı herkesten ve her nesneden; yol boyu “Hû” sesiyle ürperir ve şahlanır küheylanlar gibi Mâbud’unu, Maksud’unu, Mahbub’unu anarak...

Şer'-i şerif, her zaman yanılmaz bir rehber; ilâhî rahmetin değişik tecellî dalga boyları sayılan te'vil telattıflı üslûplar, farklı mizaçlara, meşreplere, mezâklara birer özel utûfe ve onları farklı enginliklere taşıyan ötelere ait hususî esintiler; hakikat aşkı, ruhlarında hiç bitmeyen birer enerji kaynağı ve her yanda görülüp duyulan sesler-sözler, her çeşitten nağmeler, nâmeler ve nakış nakış güzellikler, birer mârifet mesajı, birer hakikat sesi-soluğu boşalır onun letâif vadilerine ve bu iç içe mevhibeler sayesinde duyulur aynı hakikatin farklı derinliklerinin ifadesi olan şeriat, tarikat, hakikat ve mârifetin –bunların temel esasları mahfuz– birbiriyle tenasüp içinde birer buudu olduğu.

Bu ufuktan bakanlar için, değişik ahvâl, evsâf ve ef'âlin ihtilâfından ibaret olan hakaik ve şevâhid-i esmâ ayân olur.. her menzilde şevâhid-i Hak duyulur.. letâifin ihsaslarında bir enginlik görülür.. varlığın arka planı sayılan “âyân-ı sâbite” sezilmeye başlar.. herkesin istidadına göre esmâ-i ilâhiyenin dayandığı sıfât-ı sübhaniye belli çerçevede tebarüz eder.. ve hüviyet-i mutlaka ufkundan kalb yamaçlarına muttasıl şebnemler yağmaya başlar.. derken “latife-i rabbaniye”, vahdet-i zâtiye mülâhazasıyla benlik fânûsundan sıyrılır ve bir sermestî yaşamaya durur. Şayet böyle bir müntehinin istidat serhaddi gidip de “insan-ı kâmil” ufkuna dayanıyorsa, mücmelde mufassalın şuhûdu, mufassalda da mücmelin ihtisası zevk edilmeye başlar ki, herkesin donanım ve kabiliyeti çerçevesinde her yanı, lütfedilecek olan farklı tecellî dalga boyunda değişik duyuş ve seziş esintileri kaplar ve kalb yamaçlarını farklı mevhibe sağanakları sarar. Böyle bir atmosferde her türlü iltibasa kapalı olmanın yolu, râh-ı Muhammed'den (sallallâhu aleyhi vesellem) geçmekle beraber, sineler sayısınca farklı zevk ediş şekillerinin ve mahlukatın solukları adedince yöntem ve sistemlerin bulunduğu/bulunacağı da bir gerçektir...

Bu yol ve yöntemlerledir ki, Hak yolcuları kalb ve ruh ufkunda “seyr ilallah” unvanıyla kendi uzaklıklarını aşarak

O'nun yakınlığını duymaya koşar; “seyr fillâh” mülâhazasıyla kendilerini aradan çıkarır ve her şeyi O'na bağlı götürmeye çalışır; “seyr maallah” mazhariyetiyle O'nun maiyyetini kendi aşkınlığıyla zevk etmeye yönelir ve “seyr anillâh” zirvesinde de duyulanı duyurma, erilene erdirme, bilineni bildirme iştiağıyla coşar; kesrete vahdet boyası çalar, o Ayanlardan Ayan'ı herkese beyan etmeye koşar ve oturur kalkar sürekli O'nu dillendirirler ki, bence hakikî insan olmadan gaye de bu olsa gerek...

Bu ufuk etrafında dolaşıp duran bir ruh her nefes alışverişinde “Allah” der ve “Hû” ile soluklanır; soluklanır ve hayatının her saniye ve salisesinde İsmail Hakkı gibi sürekli:

*“Menba-ı aynı'l-hayat, cism ü cândır zıkr-i Hû,
Çeşm-i feyzi'l-cinân-ı câvidandır zıkr-i Hû.
On sekiz bin âleme “Hû”dur tecellî eyleyen,
Can gözü açık herkese armağandır zıkr-i Hû.
Cevher-i esrar, mânâ-i maden-i “Hû”dan çıkar,
Ârif-i billâh olan bilir ne şândır zıkr-i Hû.
Nakd-i ömrün rûz u şeb “Hû” zikrine sarf eyle kim,
Devlet-i kâmil, yârân-ı cihândır zıkr-i Hû.*

.....

*Âfıtâb-ı zıkr-i Hak'tır dilleri pürnûr eden
Hakkıyâ her zerreye vird-i zebandır zıkr-i Hû”*

der, “Hû” ile nefes alır verir.

İşte böyle bir tevhid eridir ki, “arınma” der, sürekli tevbe-inâbe-evbe kurnaları arasında dolaşır durur; duyuş, seziş ve zevk ediş hâliyle nezahet-i tabîyesini dengeli tutmaya çalışır.. mütemadiyen mehâfet ve mehâbet duygularıyla soluklanır.. ¹⁸⁵ وَخَفِّفِ الْجِمَلَ فَإِنَّ الْعَقَبَةَ كَوُودٌ der, hep zühd ve kanaat zirvelerini kollar.. ömrünü takva, vera' seralarında geçirmeye

¹⁸⁵ ed-Deylemi, *el-Müsned* 5/339.

fevkalâde gayret gösterir.. tevekkül, teslim ve tefvîzi biricik güç kaynağı sayar.. mevhum hataları adına her gün kim bilir kaç defa kendi kendiyile yüzleşir ve kaç defa ilâhî lütuflar sağanağıyla bir kere daha kendine gelir, Hak ihsanlarını şükranla selâmlar; imtihan ve ibtilâlâlar karşısında hükm-ü kazaya cân ile inkiyadını yeniler.. talebe iktiran etmeyen nimetlerin mekr ve istidraç olabileceği endişesiyle tir tir titrer.. ve asla zevk u şevk ve ruhanî haz... gibi “cevz ü mevz” arkasında koşmaz.. heyecanlarını ve soluklarını ötelere ve daha ötelere bağlamış gibi her zaman nezahet-i fikriye ve beyaniye içinde bulunur.. ölse de doğruluktan ayrılmaz.. edebi, hayâyı “libâs-ı takva” bilir ve melekler gibi afif yaşama peşinde olur.. samimiyet ve ihlâsı, yaptığı ve yapacağı her işin ruhu bilir, onları olmazsa olmaz kabul eder.. cömertliği ve civanmertliği, insan olmanın gereği sayar ve îsar ruhuyla oturur kalkar.. fenalıkları hep iyiliklerle savmaya çalışır, bunu yaparken de hiçbir iyiliği karşılıksız bırakmaz.. her günkü farklı murâkabe ve muhasebeleriyle kalbî ve ruhî hayatına yeni yeni derinlikler kazandırır.. aczini, fakrını “Ganiyy-i Mutlak” ve “Kudreti Sonsuz”a ulaşmaya yanılmaz bir vesile bilir, mevhibe ve vâridlerini de her zaman istihkakı olmayan atıyyeler gibi görür ve şükranla gürler.

Ahlâk-ı âliye-i ilâhiyeyi temsil etme ve Kur’ân ruhunu sendirme, rızaya kilitlenmiş bu engin ruhların tabii hâlleri. Her davranışlarını ihsan ölçüleriyle tartıp değerlendirme, değişmez tabiatları; bu tür bir donanıma mazhariyetleri de daha sonra iradelerinin hakkını verecek olmalarına önceden bahşedilmiş bir ilâhî armağandır. Onlar öyle yürekten birer diyanet insanıdır ki, oturuşlarında, kalkışlarında, insanlarla muamelelerinde ve varlığı yorumlamalarında hep din ruhu ve semavîlik nümâyândır; evet, dinî hayat onların değişmez karakterleri, Peygamber (aleyhi ekmelüttehâyâ) dünya ve ukbâ rehberleri, mârifet-i ilâhiye zâd ü zahîreleri, hakikat aşkı da arzu

ve emellerinin gerçek rengidir. Beden ve cismaniyetleri tertemiz olduğu gibi iç dünyaları da en nezih duygularla bezelidir. Kalbleri her zaman hakikatlere, Hakikatler Hakikati'ne açık ve âdeta pırıl pırıl bir ayna, ruh ve sır dünyaları da ötelere, ötelere de ötesine müteveccih birer teleskop mahiyetindedir. Görülecek her şeyi görüp avlamaya çalışırlar ve değişik ses hevenklerinden duyulmadık orijinal besteler meydana getirirler.

Zengin, vâridâtlı ve çok şeye yetecek bir enginlikleri vardır ama, fevkalâde mütevazidirler ve kibr ü gururla sürekli bir savaş içindedirler. Allah'ın sevmediği şeylere karşı öyle kararlı bir duruşları vardır ki, yedi dünya bir araya gelse, ihtimal en küçük bir münkere bile "Evet" demezler. Basar ve basîretleriyle daima ufuk ötesini temâşâ eder ve ömürlerini, hep bir namazda geçiriyor gibi olabildiğine temkinli sürdürürler; sürekli aşk u iştîyak soluklar ve canlarını Cânân'a kurban etmeye hazır bulunurlar; değer verdikleri her şeyi taşşa çalıp tıpkı musallâdaki meyyit gibi O'na teslim olur, kendi cenazeleri üzerine tekbirlerle gürler ve Hakikî Büyük'ün büyüklüğünü ilan ederler. Ne hoş söyler Hâfız:

مَنْ أَرَىٰ أَنْ دَمٍ كَيْهٍ وَضَوْ سَاخَتْمْ أَرَىٰ جَشْمَهُ يِ عَشْقُ
چَارَ تَكْبِيرِ زَدَمٍ يَكْسَرَهُ بَرِّ هَرْچِه كِه هَسْتُ

"Ben aşk çeşmesinden abdest aldığım da her neyim varsa onların üzerine (cenaze tekbirleri gibi) dört tekbir alıverdim."

Sofiler bu mülâhazayı farklı bir üslûpla şöyle ifade etmişlerdir: "Aşk u muhabbet çeşmesinden abdest alıp, sonra dünya, ukbâ bütün varlığı ve kendini ölüp gitmiş kabul ederek her şeyin üzerine cenaze namazı kılıyor gibi dört tekbir almayan biri, hakikî kıbleye yönelmiş sayılmaz." Evet, varlık kendi zatına bakan yanları itibarıyla terk edilmedikten sonra Hakk'a teveccüh tam olmaz ve olamaz.

Teveccüh, takdir, istihsan, muhabbet, içten aşk u alâka, hullet hisleriyle dolmadıktan ve zâhir-bâtın ağıyâr mülâhazasından

bütün bütün sıyrılarak Hak rızasından başka her türlü beklentiye kapanma diyeceğimiz “teteyyüm”le tam arınmadıktan sonra hususî teveccüh ufkuna ulaşılamaz. Her şeyden evvel bilmek lâzımdır ki, teveccüh etmeyene teveccüh edilmez. Takdir ve istihsan hislerinden mahrum olanlar çok yaşasalar da yaşamış sayılmazlar.. muhabbetten nasipsiz sineler bakılıp görülmeğe değmeyen harabelerden farksızdır.. Dost’la aşk u alâka ancak O’na karşı duyulan muhabbet zemininde çimlenir.. hullet pâyesi, kalbini Dost’a tahsis etmiş sinelere bahşedilen özel bir lütuftur.. ilâhî vâridât ve mevhibeler de Hak rızasına kilitlenmiş ruhlara ara sıra sunulan sürprizlerdendir.

Zât-ı Ulûhiyet’in insanlara nazar, teveccüh ve merhame-ti, kendi nâmütenâhîliğine göredir. Buna karşılık insanların nazar ve teveccühleri ise kendi darlıkları ölçüsündedir. Bu darlığı o genişliğe göre açma, kulun ihlâs, sadakat, vefa ve samimiyetine bağlıdır. Bazen de ilâhî inayet, riayet ve kilâet, rahmetin vüs’atine göre tecellî eder de, o sayede teveccüh ve nazar, damlaları deryaya, zerrelere de güneşlere dönüştürür. Bu itibarla da yönelmenin keyfiyeti ne olursa olsun O haybet yaşatmaz kapısına teveccüh edenlere.. emirleri istikametinde iz sürenleri, yolların amansızlığına bırakmaz.. mârifet yolcularını maiyyetinden mahrum etmez. Hatta bazen ihlâs ve samimiyetle ortaya konmuş bir damla azm ü gayreti, Cennetleri peyleyebilecek bir kıymete ulaştırır.. bir zerre imanı, irfanı vesile-i necat sayar ve kapıkullarına sultanlıklar bahşeder.

Şimdiye kadar O’na doğru müstakim yürüyenlerden yol mağduru olan hiç görülmemiştir. O’nu gönlünden ananlardan hizlâna uğrayan olmamıştır. Samimî olarak, “sefer”, “seyahat”, “sülûk”, “vusûl” deyip yollara düşenlerden de ebedî hüsrân yaşayana rastlanmamıştır: Kimi iradesinin hakkını eda etme adına küçük bir temayülle O’nu her zaman kalbinin derinliklerinde duymuş.. kimi ileriki günlerde ortaya koyacağı bir hayır azmine lütfedilen, sultanlara taç giydirecek

pâyelere yükselmiş.. kimi teşriî emirleri yerine getirmede gösterdiği hassasiyetle gidip hullet tahtına oturmuş.. kimi firaset, kiyaset, zekâ ve mantığının hakkını vererek sıçrayıp bir hamlede mârifet ufkuna yükselmiş.. kimi iffet, ismet ve hayâ seralarında ömrünü geçirme sayesinde hiçbir muhalif rüzgâra maruz kalmadan yürüyüp “zıllullah”a ulaşmış.. kimi “on adım” demiş ve onları doğru atma azm ü gayretiyle azimet kahramanlığına yükselmiş.. kimi bu uzun ve ince yolu “yedi menzil”le yorumlayarak yol yorgunlarına telattuf dalga boylu bir teveccühle gidip iltifat ufkuna ulaşmış.. kimi bütün mülâhazalarını ¹⁸⁶الْفَقْرُ فَخْرِي hakikatine bağlayarak birer *reşha* mahiyetine bürünüp onu gözbebeğinde duymaya çalışmak suretiyle maiyyet rüyalarıyla oturup kalkmış.. kimi acz ü fakr, şevk ü şükür disiplinleriyle hareket ederek tefekkür düzlüklerinde şefkat türküleriyle O’na hep içini döküp durmuş ve emarelerin aydınlık ikliminde sürekli “Hû” demiş durmuş.. kimi de kalbî ve ruhî hayat ufkunda “ahlâk-ı âliye-i Ahmediye”yi (aleyhissalâtü vesselâm) milimi milimine uygulayarak soluk soluğa O’nun arkasında olmuş ve O’nun sofrasının vâridâtıyla beslenmiş.. hâsılı hemen herkes, ilâhî rahmetin enginliğine emare ve farklı mizaçlara, mezaklara, meşreplere Hak teveccühünün ayrı bir tecellîsi olarak, değişik yol ve yöntemlerle –teferruatta birbirine mütebayin olsa da– hep O’na yürümüş, uzaklığını aşmaya çalışmış ve mârifeti ölçüsünde O’nu dilemiştir.

Kimileri yapacaklarını yapıp, yaşayacaklarını yaşayıp en güzel örnekler sergileyerek her zaman ölesiye bir cehd ü gayret içinde bulunmuş ve yaptıklarını âlemin firasetine emanet etmişler; kimileri de kalemlle inleyip mürekkeple içlerini dökerek hâle beyan kisvesini giydirmiş ve arkadan gelenlere iz sürme imkânı hazırlamışlardır. Bunların her ikisi de birer

¹⁸⁶ İbn Hacer, *Telhisu'l-habir* 3/109; es-Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene* 1/408, 762.

realitedir; ikisine de ihtiyaç vardır ve her ikisine de saygı o mânâ kahramanlarının hakkı bizim de vazifemizdir.

Bizler, Kalbin Zümrüt Tepeleri'nde bugüne kadar duyulmuş, yaşanmış, söylenmiş ve desen desen kitap sahifelerine işlenmiş o zevk ve hâl dantelâlarının, o vecd ü heyecan çağlayanlarının ve o söz ve mânâ cevherlerinin mahdut bir kısmını, çok defa onların cereyan atmosferinden bir hayli aşağılara indirerek –buna onların gerçek seviyelerine kıyma da denebilir– kendimize benzettik. Bazen de onları kendi ufuklarında uzaktan uzağa süzerek kalbî ve ruhî reseptörlerin algılama çerçevelerine göre değerlendirmeye çalıştık ve her zaman işin hakikatini her şeyi en iyi bilen “Allâmü'l-Guyûb”a havale ettik. Söylenenler birer hâl ve zevkti; hakikatleri müşâhede ve ihsaslara emanetti; onları aynıyla duymayan, gerçek derinlikleriyle bilemezdi. Zira söz ve satırlardakiler sadırlardan aksedenlerin sadece birer gölgesiydi; evet, asıl başka zill başkadır. Hâl başka, zevk başka ve bunları ifade ise daha başkadır: Hayâ, çizgi çizgi insanın bütün davranışlarında tüllenir durur da, biz onu ancak uzaktan bir kısım izlerle takip edebiliriz. İhlâs, amelî ruhu ve bazı Hak dostlarının ifadesiyle, taat kuşunun kanadıdır ama o kanadı bazı erbâb-ı firaset sezse de hakikatini sadece ve sadece Allah bilir. Zevk, şevk ve itminanın, iman, islâm ve ihsan ufkunun meyveleri olduğunu herkes bilse de onlarda ne türlü derinlikler bulunduğunu ancak cismaniyetini aşmış erbâb-ı riyazet anlar. Bulduğunda sevinmemek, yitirdiğinde tasalanmamak, medhedildiğinde üzerine almamak, hatta bundan rahatsızlık duymak, zemmedildiğinde de gocunmamak; günahlardan, yılandan-çıyandan uzak durulduğu gibi uzak durmak, ibadet ü tâati Hakk'a vuslat neşvesiyle yerine getirmek bir ubûdiyet ve ubûdettir ama bunu da ekmeliyet ve etemmiyet tâlibi olmayanlar anlamaz ki!

Havf u haşyet, hudû u rehbet belli bir yakîn mertebesini ihraz edenlerin ve Allah'ı hakkıyla bilenlerin hâlidir. Bilgi

ve mârifet özürülüler bunlardan çok fazla bir şey anlamasalar da, yakîn kahramanları onların ne demek olduğunu bilir; her an bunlardan biriyle veya birkaçıyla değişik râşeler yaşar ve tavırlarıyla huzurda bulunuyor olmanın hakkını eda ederler. Her şeyi Hakk'a bağlama, O'na güvenip O'na dayanma, bu da yine kâmil imana Allah'ın özel bir utûfetidir. Hakk'ın takdirlerini kemal-i teslimiyet ve rıza ile karşılamayan/karşılayamayan ve sa'y ü gayretini ilâhî meşîete birer çağrı mesabesinde görmeyen/göremeyen, sürekli kaderi taşlar durur, hep şunu-bunu suçlar da bir türlü kendiyle yüzleşmeye yanaşmaz. İçini iman, mârifet ve muhabbet peteği hâline getirememiş biri, sevgiyi bilmez, onun için gözyaşının ne mânâya geldiğini de anlayamaz; bütün bir ömür boyu his ve heyecan yorgunu olarak yaşar da bir kerecik olsun تنها koylarda içini Allah'a dökme ve âh edip ağlamadaki ledünnî zevki duymaz. Gerçi bazen böylesi ham ruhların da ağladığı olur ama bu da oyuncağı elinden alınmış çocukların hırıltılarına benzer bir ağlamadır. Ağlama, ruh safvetinin, gönül rikkatinin sesi-soluğu ve aşkın iniltileridir. O seslerle letâif harekete geçer, gönül yamaçları yeşerir, insanın his dünyasında baharlar çağlamaya başlar. Ne hoş söyler Hz. Mevlâna:

“Bulutlar ağlamazsa çimenler gülmez.. çocuk ağlamazsa süt cûşa gelmez.. ve bilmelisin ki dâyeler dâyesi ağıt olmayınca süt vermez.”

Bu mülâhazayı teyit sadedinde Hak dostları, “Bugün ağlamayanlar, yarın ‘âh u vâh’ etmeden kurtulamazlar.” demişlerdir ki, bu da, “Allahım, ağlamayan gözden Sana sığınırım.” beyanı çizgisinde îrad edilmiş güzel bir söz sayılır.

Ne var ki, inanmayan birinde hakikî irfandan söz edilemez; irfansız bir sinede ilâhî heyecan olmaz; böyle bir heyecandan mahrum ruhlarda da aşk u iştîyak, mehâfet ve mehâbet gözyaşları bulunmaz. Mehâfet ve mehâbet duygusunun arkasındaki

en önemli sâik, Allah'a karşı saygılı olup, O'nun himayesine sığınma da diyeceğimiz "takva"dır. Biraz açacak olursak; takva, teşriî emirlerde O'nu dinleyip O'na itaat etmek ve nazârî imanını ibadet ve ubûdiyetle derinleştirmekten; tekvînî evâmîr âleminde de dolaşp her şeyde, her hâdisede O'nu bilmeye, O'nu duymaya, O'nu okumaya, sürekli yakînini artırma peşinde bulunmaya, her zaman farklı bir kurbet yoluyla O'na yürümeye ve hayatını O'nun maiyyetiyle daha derince hissetmeye çalışmaktan ibarettir.

Takva, bütün buudlarıyla Hak sevgisi ve Hak rızasına uzanan emin bir şehrah ve Zât-ı Ulûhiyet nezdinde de gerçek insan olmanın en birinci esasıdır. Evet, o, bir mânâda kurbet yolunun başı, vuslat ufkunun bileti ve senedi, ötelerin zâd ü zahîresi, âb-ı hayatı, Cehennem'den kurtulup Cennet'e yürümenin de beratıdır. Onu elde eden ve derinleştirerek hayatının bir buudu hâline getiren, öteleri peyleyebilecek en kıymetli hazineye mâlik olmuş sayılır. Takva iniltileriyle çalınan her kapı bugün olmasa da yarın mutlaka açılır ve takva hissi ile çarpan sinelerin yollarına öteden nurlar saçılır. Düşünün ki, Allah, Kur'ân-ı Mübîn'inde doğru yola (hidayet) ermeyi ona bağlamış ve öbür âlemdeki kurtuluşu da onun yedeğine vermiştir. Bir Hak dostu bu hususu şöyle seslendirir:

"Hak Teâlâ eder takva ehlidir ulunuz

Müttakînin makamı Cennet, içtiği kevser olur."

Biz takvayı, Hak nezdindeki yeri ve vaad ettikleriyle kavradığımızı söyleyemeyiz, söyleyemedik de; ihtimal onu semavî ufkundan çekip indirdik ve kendi idrak seviyemize göre belli ifade ve belli tariflerin darlığıyla sunduk.. ve kim bilir takva gibi daha nice hakikatleri kendi idrak darlığımıza bağlayarak semavî hakaiki sönük birer arzî mazmun hâline getirdik... eğer takva –bazılarının dediği gibi– ruhu kirletecek her şeyden uzak durma, Hak rızası söz konusu olmayan konularda

dudak açmama, kelâm-ı nefsî ile dahi olsa Hak muradına muhalif tasavvur ve tahayyüllere dalmama, sürekli O'nun hoşnutluğunu arama ve hayatını yalnız O'nu görüp, O'nu duyup O'nun maiyyetine erme mülâhazasıyla yaşama, dahası kendini bütün bütün aradan çıkararak her zaman “Hû” deyip O'nunla nefes alıp vermeden ibaret ise, –buna “âzamî takva” demek de mümkündür– ki öyledir, O'nu kâmet-i kıymetine göre ifade etme, bizi de bizim idrak ufkumuzu da aşar. O'nu bu seviyede duyup yaşayanlar:

*“Dîdemîn envân “Hû”dur, aklımın fermanı Hû,
Dilimin ezkân Hû'dur, nâlemin efgânı Hû.
Gönlümün seyrânı Hû'dur, cânımın cânâmı Hû.
.....
Savmı Hû'dur, îdi Hû'dur, zühd ile takvası Hû.
Vaslı Hû'dur, fashlı Hû'dur, derdine dermanı Hû.*

(Abdiyâ)

der, dolaşır ve âdeta bildiğimiz buudlar ötesi derinliklerde yaşarlar. Bize gelince, ihtimal biz onları ancak kendi idrak ufku muza indirerek ve kendi ruh atlasımızda bir yere koyarak hecelelemeye çalışırız.

Hele, her zaman O'nun murâkabesiyle oturup kalkmak, hayatı sürekli O'nun tarafından görülüyor olma mülâhazasına bağlı yaşamak, daima akla, gözlere ve hâsselere kapalı hakai ki avlama peşinde bulunmak... gibi ihsan ve ihsan ötesi bir kısım ahvâl var ki, bizim gibiler o konularda ya susar işin erbabını dinler veya konuşur sadece tahminlerini seslendirirler.

Bu ufka erenler, başkalarına kapalı pek çok hakaiki müşâhede eder, gayb hazinelerinden çevrelerine ne cevherler ne cevherler saçar ve basîretlerine armağan edilen vâridâtlarla arkalarındakilerine gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ne enfes şeyler sunarlar. Böyle bir vecd ü istiğrak eri, köpürüp dışa vuran duygularını şöyle seslendirir:

“Yine arz eyledi dilber yüzün kasr-ı celâliden,
Yine nâlende şeydâyım şarâb-ı lâyezâliden;
Yine keşf-i hicab etti gözüm gönlüm cehaletten
Gerû câna nida geldi nida-i zütteâliden.”

(Yazıcızâde)

Biz bu rengârenk atlasta, bazen erbabından görüp duyduklarımızı, bazen bir kısım kitap ve risalelere emanet açık-kapalı beyanlarda mütalâa ettiklerimizi, bazen bir kısım ortamlar itibarıyla artık ahvâl-i âdiye hâline gelmiş hâdiselerin çehresinde okuduklarımızı; bazen de yaşanmış, söylenmiş, menkıbelere mevzu hâline gelmiş yolu-yöntemi, yoldakilerden akseden uhrevîlikleri resmetmeye ve bu nuranî yolcuların yol erkânı ve zâdı-zahîresi adına bir şeyler söylemeye çalıştık...

Her konuda söylenen sözlerin, duyulan ve sezilen hakikatlerin Kitap ve Sünnet çerçevesinde yorumlandıklarını söylemek büyük bir iddia olur; ancak, her mülâhaza ve yaklaşımın temel kaynaklara göre tevilde fevkalâde hassas davranıldığını da söylemeden edemeyeceğim. Buna çok defa, mesavî-i efkârım saydığım o siyah satırlar üzerine akıttığım gözyaşları şahittir. Nice defa, hakaik-i âliye ile alâkalı bir konuda onun “mahiyet-i nefsü’l-emriyesi”ne uygun düşmediği mülâhazasıyla tir tir titremiş ve bu işten vazgeçmeye karar vermişimdir. Zevk ve hâle mağlup kimselerin müteşabih beyanlarına mâkul ve şer’î birer mahmil bulma mevzuunda, dinin Hak nezdindeki yerini ve hâl ehlinin de bu işin canlı temsilcileri olmaları gerçeğini görüp-gözetmede zorlandığımı itiraf etmeliyim. Hakikatin ve Hakikatler Hakikati’nin müteâl mevkiine ve Hak dostlarının yer ve konumlarına saygılı olmaya çalışırken, yine de, her şeyin nezd-i ulûhiyetteki mahiyet-i nefsü’l-emriyesine uygun düşmemiş olabileceği endişesiyle sürekli ürpertiler yaşadım.

Yazıp çizdiklerimin hepsinin doğru olduğunu iddia edemem. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir. Eğer yazılıp yapılanlar

hakikatin ifadesi ise ve Hak rızası istikametinde gerçekleşmişse bütün bunlar O'ndandır; şayet, sevap mülâhazasıyla dahi olsa, yapılan şeylerde hataya düşülmüşse ve rıza-i ilâhî gözetilmemişse o da bendendir. ¹⁸⁷ كُلُّ ابْنِ آدَمَ خَطَّاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ. 187 cibillî mazeret ve sütresiyle Rabbim'e teveccüh ediyor ve benden evvelkilere açtığı tevbe ve inâbe kapısını bana da açmasını diliyorum.

---

¹⁸⁷ “Her âdemoğlu hata yapar. Hata edenlerin en hayırlıları ise tevbe edenlerdir.” (Tirmizî, kıyâmet 49; İbn Mâce, zühd 30; Dârimî, rikak 18)

Âyetler İndeksi

Sayfa no	Âyet no	Âyet
1. Fâtiha sûresi		
62.....	5.....	إِنَّا كُنَّا نَعْبُدُ
62.....	5.....	وَأِنَّا كُنَّا نَسْتَعِينُ
2. Bakara sûresi		
146.....	210.....	أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ
146.....	30.....	إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ
55.....	30.....	إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ
135.....	117.....	كُنْ فَيَكُونُ
55.....	235.....	وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ
3. Âl-i İmrân sûresi		
49.....	175.....	فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ
135.....	59, 47.....	كُنْ فَيَكُونُ
4. Nisâ sûresi		
146.....	93.....	وَعَصَبَ اللَّهِ عَلَيْهِ
5. Mâide sûresi		
75.....	54.....	يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ
6. En'âm sûresi		
146.....	12.....	كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ
135.....	59, 47.....	كُنْ فَيَكُونُ
108.....	103.....	لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ
7. A'râf sûresi		
147.....	143.....	وَكَلَّمَهٗ رَبُّهُ
9. Tevbe sûresi		
55.....	78.....	أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ
20.....	119.....	وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ
146.....	32.....	وَيَأْتِي اللَّهُ

10. Yûnus sûresi

147.....2.....وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ

11. Hûd sûresi

84.....7.....وَكَانَ عَزْشُهُ عَلَى الْمَاءِ

28.....117.....وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا مُصْلِحُونَ

13. Ra'd sûresi

105.....2.....يَذَّبِرُ الْأُمْرَ بِفَضْلِ الْآيَاتِ

96.....39.....يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّثُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ

16. Nahl sûresi

135.....40.....كُنْ فَيَكُونُ

19. Meryem sûresi

135.....35.....كُنْ فَيَكُونُ

20. Tâhâ sûresi

146.....5.....الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

146.....41.....وَأَضْطَجَعْتَكَ لِنَفْسِي

22. Hac sûresi

147.....75.....إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

24. Nûr sûresi

61.....25.....وَيَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ الْمُبِينُ

25. Furkan sûresi

79.....59.....اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ

28. Kasas sûresi

57, 73, 146.....88.....كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

35. Fâtır sûresi

48.....28.....إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

48.....28.....إِنَّمَا يَحْسَبِي اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ

36. Yâsîn sûresi

135.....	82.....	كُنْ فَيَكُونُ
48.....	11.....	وَحَشِييَ الرَّحْمَنِ بِالْعَتَبِ

40. Mûmin sûresi

135.....	68.....	كُنْ فَيَكُونُ
----------	---------	----------------

47. Muhammed sûresi

147.....	35.....	وَاللَّهُ مَعَكُمْ
----------	---------	--------------------

48. Fetih sûresi

54.....	18.....	فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ
146.....	10.....	بِذِ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

50. Kaf sûresi

33.....	16.....	وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ
---------	---------	---

53. Necm sûresi

111.....	9.....	قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى
----------	--------	-------------------------------

55. Rahman sûresi

146.....	27.....	وَيَتَّبَعِي وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ
----------	---------	---

57. Hadîd sûresi

146.....	29.....	وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ
----------	---------	----------------------------------

73. Müzzemmil sûresi

39.....	8.....	وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَتَبُّلاً
---------	--------	---

76. Dehr sûresi

146.....	9.....	إِنَّمَا نَطَعُكُمْ لُوجْهِ اللَّهِ
----------	--------	-------------------------------------

89. Fecr sûresi

146.....	22.....	وَجَاءَ رَبُّكَ
----------	---------	-----------------

Hadis ve Eserler İndeksi

148	..... أَحَدٍ أَغْيَرُ مِنَ اللَّهِ.....
27	..... أَعْلَى الدَّرَجَاتِ وَ أَفْصَى الْعَالِيَاتِ.....
148	..... أَنَا مَعَهُ إِذَا ذَكَرْتَنِي.....
146	..... أَنْتَ كَمَا أَنْتَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ.....
108	..... أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلُ.....
146	..... إِيَّيْ حَرَمْتُ الظُّلْمَ عَلَيَّ نَفْسِي.....
48	..... إِيَّيْ لِأَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتْقَاكُمْ لَهُ.....
173	..... الْفَقْرُ فَحْرِي.....
156	..... اللَّهُمَّ إِيَّيْ عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ وَابْنُ أَمَتِكَ.....
27	..... اللَّهُمَّ لَذَّةَ النَّظَرِ إِلَى وَجْهِكَ وَشَوْقًا إِلَى لِقَاءِكَ.....
62	..... رَضِينَا بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا.....
84	..... سَقَفُ الْجَنَّةِ عَرْشُ الرَّحْمَنِ.....
73, 105	..... كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ.....
179	..... كُلُّ ابْنِ آدَمَ خَطَاءٌ وَخَيْرُ الْخَطَائِينَ التَّوَّابُونَ.....
33	..... لَوْ كُشِفَ الْعِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ يَقِينًا.....
108	..... لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْآفَلَآكَ.....
63, 134	..... مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ.....
26	..... مَا عَبْدتَاكَ حَقَّ عِبَادتِكَ.....
26, 34, 71	..... مَا عَرَفتَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ.....
147	..... يَا مُرُ.....
147	..... بُرِي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ.....
147	..... يَسْأَلُ الْمَلَائِكَةَ.....
147	..... يَنْزِلُ إِلَى سَمَاءِ الدُّنْيَا.....

Arapça - Farsça Şiirler ve Sözler İndeksi

- 41.....الْأُنْسُ بِاللَّهِ لَا يَحْوِيهِ بَطَالٌ وَلَيْسَ يُدْرِكُهُ بِالْحَوْلِ مُحْتَالٌ
- 71, 83, 108.....الْعَجْزُ عَنِ الْإِدْرَاكِ إِدْرَاكٌ
- 28.....الْمَعْبُودُ هُوَ اللَّهُ
- 28.....الْمَعْرُوفُ هُوَ اللَّهُ
- 28.....الْمَقْصُودُ هُوَ اللَّهُ
- 49.....بَاشْ دَرْدِينِ أَرُ نَرَسْ زِفَهْرِ حَقِّ كِهِ يَا كَرْدَهْ مُحَكِّمٌ دَرِ زَمِينِ عَرَعَرُ زَيْمِ صَرَصِرَاسْتُ
- 76.....بَرِّ عَاشِقَانِ فَرِيضَهْ بُوْدُ جِسْتِ وَجُويِ دُوسْتِ
- 35.....بَعِيرِ كَيْفِ وَإِدْرَاكِ وَصَرْبِ مِنْ مَنَالِ
- 158.....تَأَمَّلْ سَطُورَ الْكَائِنَاتِ فَإِنَّهَا مِنَ الْمَلَا الْأَعْلَى إِلَيْكَ رَسَائِلُ
- 40.....دَرِ حَرَمِ حَرِيمِ دُوسْتِ نَكْرَدِي مَحْرَمِ نَا زَانْدِيشَهْ أَغْيَارُ مُجَرَّدُ نَشُويِ
- 45.....سُبْحَانِي مَا أَعْظَمَ شَأْنِي
- 158.....عِبَارَاتِنَا شَتَّى وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ وَكُلُّهُ إِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ
- 84.....عَرْشُ الرَّحْمَنِ
- 127.....كُلُّ مَا خَطَرَ بِإِلَّاكَ فَاللَّهُ تَعَالَى غَيْرُ ذَلِكَ
- 39.....گَرِ عُرُوجِ نَفْسِ خَوَاهِي بَالِ هِمَّتِ بَرِ كُشَا گَانِجَهْ دَرِ پَرَوَاژِ دَارْدِ اِغْتِبَارِ اَوَّلِ پَرَسْتِ
- 26.....مَا ذَكَرْنَاكَ حَقَّ ذِكْرِكَ يَا مَذْكُورُ
- 26.....مَا شَكَرْنَاكَ حَقَّ شُكْرِكَ
- 34.....مَا عَبَدْنَاكَ حَقَّ عِبَادَتِكَ
- 26, 34, 71.....مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ
- 45.....مَكَانَهُ لَا مَكَانَ بَاشِدُ نِشَانَهُ بِي نِشَانِ بَاشِدُ نَهْ تَنْ بَاشِدُ نَهْ جَانِ بَاشِدُ كِهْ مَنْ أَرُ جَانِ جَانَانَهُ
- 171.....مَنْ أَرُ أَنْ دَمِ كِهْ وَضُوءِ سَاحَتَمِ أَرُ چَشْمَهْ يِ عَشْقُ چَاژِ نَكْبِيرِ زَدَمِ بَكْسِرَهْ بَرِ هَرِچَهْ كِهْ هَسْتِ
- 13.....مَنْ طَلَبَ وَجَدَ وَجَدَ
- 125.....وَأَوَّلُ قَدِيمٍ بِلَا ائْتِدَاءِ
- 169.....وَخَفِيفِ الْحِمْلِ فَإِنَّ الْعَقَبَةَ كَوُودٌ
- 112.....وَكُلُّهُ أَيُّ آتَى الرُّسُلِ الْكِرَامِ بِهَا فَإِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُورِهِ بِهِمْ

Karma İndeks

(Not: Makale olarak işlenen konular ve sayfaları, bu indekste koyu renkle vurgulanmıştır.)

A

- Abdiyâ 177
Abdulkâdir Geylânî 151
    Esmâullahi'l-Hüsna 151
Abdullah b. Abbas 156
Abdullah b. Ömer 156
Abdülkahir el-Bağdadî 151
    el-Esmâ ve's-Sifât 151
acz ü fakr 28, 32, 47, 83, 89, 108, 173
âdât-ı ilâhiye 81
Âdem (a.s.) 59, 100, 107, 130
âfâk 55, 64, 76
ağlama 175
ağyâr 39, 40, 41, 42, 171
âhenk 99
ahfâ 53, 54, 56
    ahfâ kahramanları 56
    ahfâ ufku 59
âhize 56
ahlâk
    ahlâk-ı âliye-i Ahmediyeye 173
Ahmed b. Ahmed Zerrûk 151
    el-Maksadü'l-Esmâ fi Şerh-i
        Esmâillâhi'l-Hüsna 151
Ahmedî 46
ahsen-i sûret 148
akâid-i hakka-i islâmiye 121
akıl 108
    akl-ı küll/- küllî 84, 100, 108
    akl-ı meâş 153
    aklî taayyün 107
akl-ı evvel 103, 106
aksiyon
    aksiyon erleri 62
âlem
    âlem-i ceberût 167
    âlem-i emir 12, 60, 89
    âlem-i gayb 99
    âlem-i halk 12, 59, 60
    âlem-i lâhut 167
    âlem-i şehadet 161
Ali (r.a.) 68, 156
Allah (c.c.) 134, 136
    Âdil u Hakîm 157
    Âhir 83, 126
    A'lâ 159
    Alîm 104, 113, 118, 120, 131, 133,
        152, 160, 161, 163, 165
    Âlim 71
    Allah'a giden yollar 37
    Allah (c.c.) hakkında fikir yürütme
        114
    Allah'ın ilk yarattığı 108, 111
    Allah'ın ilmi 131
    Allah'ın rızası 62
    "Allah" kelime-i mübarekesi 67
    Allah lafzı 151
    Allah sevgisi 75
    Allah ve ulûhiyet hakikati 67
    Allâmu'l-Guyûb 55
    Asıllar Aslı 120
    Azîz 48, 67, 71, 160, 161, 162, 165
    Azîzün Züntikam 157
    Bârî 56, 58, 71, 104, 114, 125, 128,
        132, 152, 160, 164
    Basîr 71, 113, 118, 132, 152, 160, 163
    Bâtın 56, 70, 83, 91, 160, 161, 162,
        166
    Bir 45
    Cebbâr 71, 157, 160, 162
    Celfîl 71, 157, 160, 161, 162, 165
    Cemîl 71, 157
    Cenâb-ı Feyyâz 35
    Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları 117
    Cenâb-ı Kibriyâ 113, 125
    Cenâb-ı Muhyî ve Mümît 142
    Dârr u Nâfi 157
    Ehad 105
    Ekber 159
    Evvel 83, 125
    Evvel ü Âhir 70
    Ezel ve Ebed Sultanı 83
    Gaffâr 152, 160, 163
    Gafûr 48, 49, 160, 163

- Hakikatler Hakikati 171, 178
 Hakîm 157
 Hakk-ı Mübîn 61
 Hakk'ın Zât'ı için 65
 Hâlik-ı küll-i şey 115
 Hâlik-ı Zîşan 108
 Halîm 157
 Hallâk 139, 161, 166
 Hz. Allâmü'l-Guyûb 81, 82, 83, 159, 174
 Hz. Mâbud-u bi'l-hak 39
 Hz. Maksud u Murad 14
 Hz. Matlub 39
 Hz. Mevsuf 125
 Hz. Murad 14
 Hz. Mübdi 68
 Hz. Mütekellim-i Ezelî 118
 Hz. Vücut 103
 Hz. Zât 36, 41, 73, 105, 107, 110, 111, 117, 118, 119, 120, 123, 151
 Kâbız u Bâsıt 157
 Kadîm 125
 Kadîr 118, 152, 160
 Kâdir 104
 Kâhir 157
 Kaviyy ü Metîn 136
 Kayyûm 71, 86, 113, 165
 Kuddûs 67, 151, 159, 160, 161
 Mâbud-u bi'l-hak 39, 69, 70
 Mâbud-u Mutlak 69, 123, 160
 Mahbûb-u Mutlak 123
 Maksud-u bi'l-istihkak 39, 69
 Maksud-u Mutlak 123
 Mâlum-u Müteâl 69
 Matlub-u Mutlak 123
 Mevcûd-u Bîmisal 69
 Mevcud-u Müteâl 74
 Mevsûf-u Mukaddes 113, 125, 129, 133
 Mevsûf-u Münezzeh 129
 Mufassıl 105
 Muhyî 118, 130, 142, 152, 159, 160, 161, 164, 166
 Mukaddim 125
 Mukallibu'l-kulûb 159
 Musarrifu'l-kulûb 159
 Musavvir 152, 160, 164
 Mübdi' 152, 160, 163
 müessir-i hakikî 115
 Mümt 142, 152, 159, 160, 161, 164, 165
 Mürîd 11, 14, 15, 16, 19, 23, 104, 105, 120, 152, 160, 161, 165
 Müstağni-i Ale'l-İtlak 123
 Mütekellim 71, 118, 120, 152, 160, 161, 165
 Rabbülâlemîn 105
 Rahîm 49, 67, 71, 79, 88, 89, 157, 160, 161, 163, 166
 Rahmân 73
 Rahmân u Rahîm 79, 88, 89, 157
 Rezzâk 143, 152, 159, 160, 161, 164, 166
 Sabûr 157
 Sahib-i Kürsî 89
 Sâni' 159
 Sâni-i Ehad ü Samed 124
 Semî' 71, 113, 118, 132, 133, 152, 160, 163
 Settâr 152
 Şahid-i Ezelî 139
 Şedfdü'l-ikab 157
 Vâhid ü Ehad 105
 Vehhâb 152
 Vücut-u Bâkî 123
 vücut-u Bârî 58, 125
 Vücut-u Ezelî 123
 Yaratan 37, 53, 127, 160, 167
 Zâhir u Bâtın 70, 83
 Zât-ı Akdes 69, 110, 120, 129, 158
 Zât-ı Baht 72, 73, 104, 106, 108, 113, 116, 118, 120
 Zât-ı Bârî 114, 128
 Zât-ı Ecell ü A'lâ 67, 68, 69, 117, 128, 152, 153, 160
 Zât-ı Ehad u Samed 56, 124
 Zât-ı Hakk 39, 41, 61, 68, 72, 74, 118, 122, 125, 128, 145, 148, 151
 Zât-ı Kadim 107
 Zât-ı Kibriyâ 114

Zât-ı Sübhanî hakkında bilgi ve mârifet 71
 Zât-ı Vahid ü Ehad 115, 123
 Zü'l-Celâli ve'l-İkram 159
 Alman şair-i şehîri 71
 amâ 112
 amel
   amel-i salih 62
 ana kitap 95, 96, 98
 araz ve cevher 119
 ârif 13, 36
   ârif-i billah 36, 37
   gerçek ârif 35
Arş 78, 79, 81, 83, 84, 87, 93
   Arş'a istivâ 78, 79
   Arş-ı A'lâ 84
   Arş-ı Âzam 84, 85
   Arş-ı Rahmânî 84
   Arşu'r-Rahmân 88
   Arşü'l-hayat 84
   Arşü'l-meşîet 84
   mü'minin kalbi 85
 arşıye 78
 arzın göbeği 91
 asıl 117, 119
 asliyet 116
 âşık
   âşık-ı nur-i Hudâ 14
 aşk
   aşkullah 76
 atâ 35
 avans 25
 âyân-ı sâbite 103, 106, 118, 168
 âyât-ı tekvîniye 84
 ayna 118
 ayne'l-yakîn 28, 33
 azimet kahramanlığı 173

B

basar 132, 133
 Batlamyus mülâhazaları 87
 Bediüzzaman 83, 84, 86, 90, 98, 106, 109,
 124, 128, 155
bekâ 125
   bekâ billah 46, 92
   bekâ billah maallah 92

beled-i emînin gözbebeği Beytullah 91
 Beyhakî 151
 beyt-i Hudâ 18, 21, 40, 85
Beyt-i Mâmur 82, **91**, 92, 93, 94
 Beytullah 88, 91, 92, 93
 Beytü'l-İzzet 92
 bidâat-i müzcât 26
 bid'at 80
 bi gayri darbin min misalin 104
 bî kem u keyf 28, 33, 41, 104, 152
 bilgi
   bilgi ve mârifet özürülür 174
 burak 36
 Bûsîrî 112
 bülbül 112
 bürûz 117

C

Câmî 118
 ceberût âlemi 167
 Cehennem 82
 Cehmiye 127, 148
 cem
   cem'ü'l-cem 105
 Cennet 82
 cevher ve araz 70, 119
 cezbe
   cezb-i ilâhî 59
   cezb-i Rahmânî 23
   cezb u incizab 22, 29, 30, 59
 cömertlik 165
 Cüneyd 13, 75
 Cüneyd-i Bağdadî 46
 cüz'î irade 135
 cüz'iyet 116

Ç

çalım 37

D

daire-i ehadiyet ve vahidiyet 73
 daire-i ulûhiyet 67, 72
 dalâlet
   dalâlet ölümü 92
 Davud (a.s.) 41, 96, 137

defter 99, 100
 defter-i kebîr 98
 defter-i muhîf 94
 dehşet ve hayret 35
 delâlet-i bi'l-mutabaka 87
 dîk-ı elfâz 103
 Dil beyt-i Hudâ'dır 85
 din 62, 96
 din ve diyanet 97
 disiplin 18, 23
 Divan-ı Kebir 76
 diyanet 97, 170
 doğru yol 176
 doksan dokuz esmâ-i mübareke 159
 Dost 40, 46, 76, 164, 172
 duyu organları 115
 düşünce atlasımız 153

E

ebed/ebediyet
 ebedî hizlân 92
 Ebû Ali Dakkak Hazretleri 62
 Ebû Bekir İbnü'l-Arabî 151
 el-Emedü'l-Aksâ 151
 Ebû Hüreyre 156, 158
 Ebû Hüreyre hadisi 159
 Ebû İshak ez-Zeccac 151
 Tefsiru'l-Esmâi'l-Hüsnâ 151
 Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî 151
 Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ 151
 ef'âl
 ef'âl-i ilâhiyeye ait hakaik 64
 ef'âl-i ilâhiyeyi takdir 158
 ehad/ehadiyet 64, 73, 105, 106
 ehadiyet mertebesi 73, 117
 ehadiyet sikkeleri 124
 ehadiyet tecellîsi 120
 Ehad ü Samed 124
 Ehl-i Beyt 159
 ehl-i küfür 37
 Ehl-i Sünnet 80, 127, 136, 137, 148, 153,
 154
 Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat 148
 ehlullah 61
 ekstra lütüflar 167

el-Bidâye ve'n-Nihâye 82
 el-Câmi' li Esmâillâhi'l-Hüsnâ 151
 el-Halfîmî 151
 el-Minhac fî Şuabi'l-İman 151
 Elvâh-ı Museviye 101
 Enbiyâ-i izâm (a.s.) 59, 111, 112, 137
 Ene'l-Hak 45
 enîs ü celfs 40
 Enverî 22
 erenler 177
 esbâb 34, 81
 esbâb dairesi 64
 esbâb perdedarlığı 115
 Esmâ-i Celâliye 161, 165
 esmâ-i ef'âl 160
 esmâ-i fiiliye 79
Esmâ-i Hüsnâ 67, 69, 116, 119, **150**, 151,
 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161
Ef'âl-i İlahiyeye Delâlet Eden İsimler
163
Esmâ-i Celâliye 165
Esmâ-i Cemaliye 166
 esmâ-i hüsnâ adına en sıhhatli rivayet
 158
 esmâ-i hüsnâyı tenzih 158
Evsâf-ı Sübhaniyeye Dayanan İsimler
162
İsimlerin Esasları 165
Zât-ı İlahiyeye Delâlet Eden İsimler
161
 esmâ-i ilâhiye 72, 104, 106, 109, 110, 118,
 152, 156, 158
 esmâ-i mübarekenin kullanılması 159
 esmâ-i sıfât 160
 esmâ-i Zât 160
 esmâ ve sıfât-ı sübhaniye 65
 esrar-ı lâhût 108
 esrar-ı rubûbiyet 108
 es-Sa'dî 151
 Eş'arîler 135, 139
 evrâd ü ezkâr 60
 evsâf-ı sübhaniye 73, 81, 116
 evvelen ve bizzat 38, 49
 Eymen Abdürrezzak 151
 Eyyub (a.s.) 137

F

- Fahredden Râzî 151
 Levâmîü'l-Beyyinât 151
 felek 78
 felek-i atlas 78, 87
 felek-i âzam 78
 fenâ
 fenâ fillah 46
 fenâ fişseyh 15
 ferş 78
 ferşiye 78
 feth-i mutlak 36
 feth-i mübîn 36
 feyiz
 feyz-i akdes 103
fiilîf sıfatlar 139
Halk 139
İbdâ 141
İnşâ 141
İhyâ 142
İmâte 142
Terzîk 143
 fikrî seyahat 64
 fizik âlem 84, 115
fizik ötesi âlemler 78
Arş 78
Kürsî 85
Sidretü'l-Müntehâ 89
Beyt-i Mâmur 91

G

- gayb
 gayb âleminin anahtarları 130
 Gaybu'l-guyûb 65
 gaye 11, 62
 gaye varlık 112
 gayr 119
 Gazzâlî
 el-Maksadü'l-Esnâ fi Şerh-i
 Esmâillâhi'l-Hüsnâ 151
 gelgitler 97
 gönül 40
 gözyaşları 175, 178

H

- haberî sıfatlar 145, 148**
 hablü'l-metin 12

- Hâfız (şair) 171
 hafî 53, 54, 56
 hafî seçkinleri 56
 hafî ufku 53, 57
hak 61
 hakaik (hakikat-c.) 63
 Zât-ı Mukaddes'e râci hakaik 63
 sıfât-ı sübhaniyeye râci hakaik 64
 ef'âl-i ilâhiyeye ait hakaik 64
 mef'ûlâta râci hakaik 64
 hakaik-i eşya 153
 hakaik-i mümkin 104
 hakaik-i vücud mertebesi 72
 Hak dostu 43, 65, 75, 85, 176
 Hak dostlarına tavır almak 37
 hak eri/hak erleri 36, 37
hakikat 61, 62, 63
 hakikat aşkı 168, 170
 hakikat-i câmia 111
 hakikat-i mübheme 78
 hakikat-i teslim 101
 hakikat-i zaman 100
 hakikat eri 34, 51
 hakikat-i Ahmediye 111
 hakikat-i Muhammediye 103, 111
 Hakikatü'l-Hakaik 58, 64, 65, 105
 hâkimiyet 81
 hâkimiyet-i ilâhiye 82
 Hakk'a kurbet 27, 40
 hakka'l-yakîn 33
 Hak rızası 11, 176, 179
 Hak sevgisi 176
 hak yolcuları 25, 27, 37, 38, 61, 168
 disiplin kahramanı 18
 hak yolcuları için dört mertebe 61
 şeriat 61
 tarikat 61
 hakikat 61
 mârifet 61
 hak yolcularının unvanları
 tâlib 13
 mürîd 13
 sâlik 13
 vâsıl 13
 hâl
 hâle beyan kisvesini giydirme 173
 hâl ehli 178

Hâlık 71, 139, 141, 152, 154, 159, 160, 164
 halk (yaratma) 139
 Hallac-ı Mansur 46
 hâlliyet 119
 Hâmid Ahmed Tahir 151
 ham ruhlar 175
 Harun (a.s.) 137
 hava 84
 Havva 100
hayat 129, 142
   hayattaki değişim ve dönüşümler 97
 Hayat (evsâf-ı sübhaniyeden) 116
 hayret ve dehşet 90
 Hayy 71, 86, 113, 118, 130, 152, 160, 161, 162, 165
 hâzır ve nâzır 69
 Hazretü'l-Cem 64
 Hazretü'l-vücd 65
 helâk 28
 hevâ ve heves 19
 heyman 90
 hicap 119, 128, 129
 hidayet 176
 hikmet
   hikmet-i bâliğa 96
 hilkat
   hilkat ağacı 99
 himmet 38
   himmet erleri 38
   himmet kanatları 39
 his
   hiss-i rıza 101
 Hoca Tahsin 64, 158
 Hû 72, 167, 169, 173, 177
 hudûs (sonradan olma) 125
 hulûl 122
 hususî teveccühler 159
 huşû ve hudû 44, 47, 50
huşû ve hürmet 44
 huzur 24
 Hüdâyî 109
 hüviyet-i mutlaka 168
 Hz. Ehadiyet 105, 106
 Hz. Vahidiyet 106

İ

ibdâ 140, 141
 İbn Abbas 156
 İbn Arabî 103, 111, 117, 151
 İbn Fârid 46
 İbn Kayyim 151
 İbn Kesîr 82, 151
 İbnü'l-Esîr 56
 İbrahim (a.s.) 59, 96, 137, 143
   Hz. Halil 110
 İbrahim Hakki Hz. 37, 70, 80, 85, 86, 121, 133, 160
 icabet 51, 163
 icat 124
 icmal ve tafsil 110
 icraat-ı Rabbanîye 115
 idrak 108
 İhlâs sûre-i celilesi 74
 ihsan 31
   ihsan şuurı 12, 28, 47
 ihyâ 142
 iksir 24, 154
 ilâhî ahlâk 159
 ilâhî inayet 54, 172
 ilâhî isimler 151, 155, 158, 160
 ilâhî meşîet 15, 175
 ilâhî rahmet 168, 173
 ilâhî riayet ve kilâet 63
 ilâhî taayyün 108
 ilâhî vâridât 172
İlim 81, 130
   ilim maluma tâbidir 95, 131
   İlim (sıfât-ı sübhaniye) 116, 117
   ilim ve emir âlemi 100
   ilim ve mârifete ulaşma 64
   ilme'l-yakîn 33
   ilm-i ilâhî 94, 95, 99, 103, 104, 131
   ilmî taayyün 107
   ins ü cinde ilim sıfatı 115
   muhît ilim 114
 İlkler 80
 İlk Nur 103
 ilmî vücud 58
 iltibas/-lar 116, 117
 İmam Gazzâlî 41, 151, 153

İmam-ı Mübîn 95, 98, 99, 100, 102, 103
 ilim ve emr-i ilâhînin mânevî
 mecmuası 99
 İmam Kurtubî 151
 İmam Malik 80, 81
 İmam Rabbânî 104, 110, 111, 153
 iman 172
 iman-ı billah 62
 iman-ı kâmil 62
 iman ve aksiyon erleri 62
 iman ve amel 63
 kâmil iman 175
 im'ân-ı nazar 116
 İncil 96
 incizap 22
 insan 11, 84, 99
 hakikî insan 135, 169
 insanî meyelân 15
 insan iradesi 135
 insanların ef'âli 115
 ins ü cinde ilim sıfatı 115
 insan-ı kâmil 168
 İnsanlığın İftihar Tablosu 87
 inşâ 140, 141
irade 15, 133
 cüz'î irade 135
 irade eri 18, 20
 irade-i sübhaniye 134
 iradenin hakkını vermek 172
 irade ve meşfet 78, 100
 küllî irade 135
 tekvînî irade 135
 teşriî irade 135
 irfan 36, 175
 irfan eri 35, 42
 irfan ufku 56
 irşad 11
 İsa (a.s.) 59, 117, 137
 Mesih 96, 130
 İshak (a.s.) 137
 isimlere saygı 158
 İslâm 62, 97
 İsmail (a.s.) 137
 İsmail Hakkı Bursevî 65, 103, 169
 ism-i Âhir 84

ism-i Âzam 67, 72
 ism-i Bâtin 56, 83, 91
 ism-i Celâl 67
 ism-i Evvel 84, 125
 ism-i Hak 91
 ism-i has 91
 ism-i Rahmân 91
 ism-i Zâhir 83, 91
 ism-i Zât 67, 151
 israf 19
 istidraç 17, 25, 170
 istivâ 78, 79, 80, 146, 149
 itaatteki incelik 167
 itminan 152
 ittihad 81
 izdüşüm 59, 84, 91, 92, 111, 116
 izzet-i tevhid 101

K

Kâbe 65, 84, 91, 92, 93
 Kâbe-i Muazzama 88
 kâb-ı kavseyn 167
 kabz u bast 148
 Kâdir u Muktedir 136
 Kâfirûn sûresi 74
 kâinat 85, 87, 99, 106, 118, 119
 kâinat kitabı 109
 kalak 90
 kalb 54, 93
 kalb balansı 21
 kalbin ağıyâr düşüncesinden arındırılması
 40
 Kalbin Zümrüt Tepeleri 15, 174
 kalbî ve ruhî hayat 173
 kalb ve ruh ufku 24, 26, 167, 168
 Kalem-i A'lâ 100, 103, 106
 kalp 93
 kâmil insan 37
 kâmil mürşid 14
 kayyûmiyet 119, 120
 kazanma kuşağında kaybetme 37, 50
kelâm 137
 kelâm-ı ilâhî 137
 kelâm-ı lafzî 138
 kelâm-ı nefsi 18, 27, 137, 177
 Kelâmullah 138

kemal ehli 109
 kemal/kemalât 23, 56, 59, 109
 kendini sıfırlama 19
 kendi ruh atlasımız 177
 kenz-i mahfî 54, 57, 58, 108
 kesret 118
   kesret âlemi 118
   taayyün-ü ruhî 118
   taayyün-ü misalî 118
   taayyün-ü cesedî 118
 keşf 63
 kevnî meşet 134
 kevnî taayyün 108
 kevser 176
Kıdem 125
kıyam binefsihî 122, **127**, 128
 kıyamet 136
 Kitab-ı Mekkûn (Levh-i Mahfuz) 95
 Kitab-ı Mübîn (Kudret Defteri) 95, 98, 99,
   100, 130, 133
   Kudret Defteri 100
 Kitap (Levh-i Mahfuz) 95
 Kitap ve Sünnet 12, 17, 80, 103, 149, 157,
   178
 körlük 125
Kudret 81, 117, 136
   Kudret Defteri (Kitab-ı Mübîn) 100
   kudret-i kâhire 48, 79, 128, 136
   kudret-i kâmile 100
   Kudreti Sonsuz 170
   kudret kitabı 100
   kudret ve irade tezgâhı 106
 Kudsî 108
 kul/kulluk 26, 34, 50, 69, 75
 Kur'ân-ı Kerim 92, 138
   Kur'ân-ı Mucizü'l-Beyan 141
   Kur'ân-ı Mübîn 74, 176
 Kur'ân ve Sünnet 82, 95, 101, 123
 kurb
   kurb-u mutlak 81
   kurb-u nübüvvet 60
   kurb-u sâbit 30
   kurb-u vilâyet 60
 kurbet
   kurbet kahramanı 56
   kurbet yolunda üç basamaklı merdiven
   176

Kurtubî 151
   el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerh-i Esmâillâhi'l-
   Hüsnâ 151
 kuvve
   kuvve-i kudsiye 29
 kuvvet-i kâhire 96
 küfran-ı nimet 18
 küfür ve dalâlet 92
 küllî irade 135
 Külliyyet 116
 kümmelîn 90
Kürsî 81, 83, 85, 86, 87, 88
   kudret-i ilâhiyenin zuhur ufku 89
   Kürsî-i Rabbanî 88
   Kürsî'nin mahiyet-i nefsu'l-emriyesi
   87
 kütük 99

L

lafza takılı kalma 58
 Lafz-ı Celâl 67
 lâmekân/lâmekânî 27, 31, 41, 45, 83
 latife-i rabbâniye 33, 83, 168
 laubalilik 49, 50
 lâzaman 27
   lâzamânî 41, 83
 ledün
   ledünnî maârif 30
 levh/levha 94, 98, 100
   Levh-i Kaza ve Kader 98
Levh-i Mahfuz 84, 92, 94, 95, 96, 98,
   100, 101, 102, 103, 104, 106
 İmam-ı Mübîn 95, 98, 99, 100, 102,
   103
 Kitab-ı Mekkûn 95
 Kitab-ı Mübîn 95, 98, 99, 100, 130,
   133
 Kitap 95
 Levh-i Mahfuz-u Hakikat 103, 104,
   106
 Ömmü'l-Kitap 95, 96, 98
 Levh-i Mahu u İsbat 96, 98, 100
 Levh-i Nur 101
 Levh-i Ubûdiyyet 101
 Levhu'l-Hikmet 101
 Levhu'l-Huda 101
 Levhu'l-Hükm 101

lieclillah 155
 lillah 155
 Livâî 62
 livechillah 155
 Lücce

Lücce sahibi 39, 49

M

maallah 29, 92, 169
 Mâbud
 mâbudiyet 70
 Mâbud-u bi'l-hakk 69
 mahalliyet 82, 119
 mahiyet-i nefsü'l-emriye 24, 59, 82, 87,
 150
 mahlukat-ı arzîye 84
 mahv
 mahv u isbat 96, 97
 mahviyet ve te vazuu 34, 37, 47, 50
 maiyyet 33, 148
 makam (ts.)
 makam-ı cem 105
 makro meşîet programı 167
 Mâlikü'l-Mülk 159, 165
 malumât-ı hariciye 115
 mânâ 58
 mânâ kahramanları 174
 mânevî bir defter-i muhîtt 94
 mârifet 36, 59, 61, 168
 mârifet azığı 65
 mârifet eri 25, 36
 mârifet-i e'âl 35
 mârifet-i Sâni ruhu 69
 mârifet-i sîfât ve şûûn 35
 mârifet-i tâmmeye 72
 mârifet kahramanı 35
 mârifet-i hak 35
 mârifet-i hakikat 35
 mârifet yolcusu 172
 mâsivâ 16, 128
 mâşerî vicdan 57
 Matürdîler 135, 139
 mazhar-ı tâmm 110
 mazruf 83, 84
 mef'ûlâta râci hakaik 64

mehâbet 26, 34, 42, 50, 51, 101, 169, 175
 mehâfet 26, 42, 50, 51, 101, 169, 175
 Mekke 137
 mekr 37, 158, 170
 melekût 83
 melekût âlemi 167
 menhelü'l-azbi'l-mevrûd 150
 meşîet 71, 78, 84, 100, 105, 134, 135, 167
 metafizik 84, 129
 mevcudat 118, 122
 mevhibe 18
 Mevlâna 45, 76, 175
 mevzi-i kademeyn 85, 86
 mezelle-i akdâm 145
 min gayri darbin min misalin 106
 min gayri idrakin 106
 min gayri keyfin 106
 Minhâc sahibi 40
 min haysü hüve hüve 98
 min haysü't-tecellîf 106
 min verâi hicab 104
 miraç 109, 115
 mir'ât-ı mücellâ 84, 109
 mir'âtiyet 82, 88
 misafir
 misafirlik 11
 misalî suretler 103
 mizaç ve meşrepler 11
 Mizanü'l-İrfan 51
 Mizanü'l-İrfan sahibi 51
 Molla Câmî 103
 mucize 112
 muhabbet
 muhabbet-i rabbanîye 108
 muhabbetullah 76
muhafeftün ilhavadis 122, **127**
 Muhammed Ali Hilmi Dede 14
 Muhammedî 59, 108
 Muhammed İbrahim Efendi 151
 Şerhü Esmâi'l-Hüsnâ 151
 Muhammedî meşrep 59
 Muhammed Lütffî (M. Lütffî) 17, 27, 36
 Muhammed Mustafa (s.a.s.) 40, 62
 Cevâd ü Kerîm 109
 Efenimiz 109

fazilet güneşi 112
 Ferîd-i Kevn ü Zaman 90
 Hâtem-i Divan-ı Nübüvvet 59, 90
 Hz. Ahmed 96
 Hz. Akrabu'l-Mukarrabîn 58
 Hz. Ruh-u Seyyidi'l-Enâm 27, 44, 90,
 95, 107, 110, 115, 117, 154
 İnsanlığın İftihar Tablosu 87
 Muktedâ-i Ekmel 112
 Nebiler Sultanı 87
 rehber-i küll 112
 Ruh-u Muhammedî 108
 Şeref-i Nev-i İnsan 90
 muhât 67, 71, 86, 114
 muhît 114
 Muhyiddin İbn Arabî 15, 103, 111, 151
 Keşfü'l-Ma'nâ an Sirr-i Esmâillâhî'l-
 Hüsnâ 151
 Musa (a.s.) 59, 96, 117, 137
 Mustafeyne'l-Ahyâr 55, 116
 mutasavvifîn 103, 118, 119, 153, 155
 Mutezile 125, 127, 148, 157
 mübtedî 12, 22, 57
 müessir-i hakikî 115
 mükâşefe 57, 63
 mülk 83
 mülkiyet 81
 mü'min 83
 insaf insanı 83
 mü'min kalbi 93
 mümkinü'l-vücut 131
 müntehî 12, 22
 mürîd 14, 18
 mutlak mürîd 15
 mecâzen mürîd 15
 mürted 16
 hakikî mürîd 19
 mürşid
 mürşid-i kâmil 15
 mürşid ve üstad refakati 21
 mürted 16
 Müsemmâ-i Akdes 41, 68, 70, 76, 104,
 152, 153, 158, 161
 müstakarr 142
 müstevda 142

müşâhede 57
 müşârun bi'l-benân 37
 müteahhirîn 80
 mütekellimîn 72, 119, 121, 122, 128, 153
 müteşâbihât 145, 148

N

nakş-ı rabbânî 111
 natûralizm 64
 nazar
 nazar-kadem 90
 nebi 60
 Nefes-i Rahmânî 103
 nefis
 nefse muhalefet 19
 Nefs-i Küllî 95
 nefis ve enaniyet 44
 nefis-i külliye 84
 Nefs-i Nâtika-ı Külliye 100
 nefy-i vücud 19
 Nesimî 45
 niyaz 159
 Niyazi Mısırî 24
 niyet 24
 nizam 100, 124
 Nuh (a.s.) 92, 96, 137
 nur 84, 106, 111
 nur-u âzam 111, 112
 nuût-u ilâhiye 157
 nübüvvet 60
 nübüvvet helezonu 60
 nüzûl
 nüzûl-u lütfî 58

O

On Emir 101
 orta yol 127

P

perde/perdeler 81, 115, 120
 perdedar 34, 86, 120, 128
 peygamberler 59, 137
 peygamber vârisi 37
 plan ve program 99

R

Rab 74
 râh-ı Muhammed 168
 rahmâniyet 73
 rahmet 107, 173
 rasathane 54
 rehber 18, 21, 111
 rıza 179
 rızık 143
 riddet 19
 riya 21, 47
 rubûbiyet 67, 70, 74, 122
   rubûbiyet dairesi 74
 ruh 54
   ruhî hayat 173
 Ruh-u Âzam 108
 Rûh-u Revân-ı Muhammedî 108
 rusûl-ü fihâm 111

S

sâbit âlemler ufku 87
 sâdıklar
   sâdıklarla beraber olma 20
 Sahib-i Şeriat 110, 117, 156, 167
sâlik 23, 24
   cezbedilmiş (meczûp) veya (müncezip)
     sâlik 23
   sâlik-i mücahid 23
   sâlik-i müntehî 29
 samediyet hâtemleri 124
 sebep/sebepler 115
   sebeb-i hilkat-i âlem 108
 sehâvet-i mutlaka 124
 sekir/sekr 45, 46
 selbî sıfatlar 121, 126, 151
 selef-i salihîn 80
 Selman-ı Fârisî 156
sem' 71, 73, 119, 129, **132**, 133, 147, 160
 sevgi 75
 seyahat 21
 seyr
   seyr anillah 169
   seyr fillah 29, 33, 169
   seyr-i âfâkî 24

seyr-i enfûsî 24
 seyr ilallah 168
 seyr-i ruhanî 59
 seyr maallah 169
 seyr u sülûk 17, 23, 24, 30, 32, 47, 59, 61
 seyyah 12
 Seyyid Şerif 67
sıfât-ı sübhaniye 36, 65, 72, 73, 79, 82,
 104, 110, 111, **113**, 114, 116, 118, 119,
 120, **121**, 129, 131, 138, 143, 144, 145,
 148, 168
Tenzihî sıfatlar 121
 Zâtî Sıfatlar 122
Sübûtî Sıfatlar 128
 Fiiilî Sıfatlar 139
 sıfât-ı sübhaniyeye râci hakaik 64
 sıfat/sıfatlar 110, 113, 121
 sıfât-ı fiiliye 121
 sıfât-ı ilâhiye 113
 sıfât-ı kemaliye 114
 sıfât-ı meânî 126
 sıfat-ı nefsiye 126
 sıfat-ı Rab 91
 sıfât-ı sübûtiye 121
 sıfât-ı zâtiye 121
 sıfâtullah 113
tenzihî sıfatlar 121
zâtî sıfatlar 122
 sır 54
   sır âlemi 57
   sır erbabı 56
   sır ufku 105
sır ufku 53
 sidr 89
 Sidre 93
Sidretü'l-Müntehâ 82, **89**, 90, 91, 93
 su 84
 Suat Yıldırım 151
   Kur'an'da Ulûhiyet 151
 Sultanlar Sultanı 44
 sun'î davranışlar 21
 sûr sesi 26
 sübuhât-ı vech 36, 120
sübûtî sıfatlar 128
Hayat 129
İlim 130

Sem' 132**Basar 132****İrade 133****Kudret 136****Kelâm 137****Tekvîn 138**

Sühreverdfî 46, 103

sühûlet-i mutlaka 124

sükût 95

Süleyman (a.s.) 137, 155

Süleyman Çelebi 90, 109

sülûk

sülûk eri 16

süm'a 21

Sünnet/Sünnet-i Sahiha 79, 82, 95, 101,
122, 146, 151, 157

Sünnî 125

süvari 89

Ş

şah damarı 33

şahitler 125

şathiyyât 50

şecere-i mübareke 89, 109

şehadet âlemi 99, 167

şeriat 61, 62, 63, 98, 100, 106, 168

şeriat-ı Ahmediye 100

şeriat-ı fitriye 98, 106

şer'-i şerif 17, 46, 65, 168

şevâhid-i esmâ 168

şevâhid-i Hak 168

şevk ü şükür disiplinleri 173

Şif 125

şuhûd 63, 76

T

taayyün 100, 103, 107

taayyünât 105, 110

taayyünât-ı kevnîye 107

taayyün mertebeleri 116

taayyün-ü cesedî 118

taayyün-ü evvel 110, 117

taayyün-ü ilmî 106

taayyün-ü misalî 118

taayyün-ü ruhî 118

taayyün-ü sâni 106, 117

taayyün-ü ulûhiyet 107

taayyün-ü vücudî 106, 110, 111

Taayyün-ü Zât 107

taayyünât 103

tahdis-i nimet 18, 25, 111

taht-ı perdedar 86

takva 20, 176

âzamî takva 177

takva serası 20

tâlib 13, 14

mübtedî hak yolcusu 13

tâlib-i feyz-i Hudâ 14

tâlib, mürîd, sâlik, vâsıl 11

Tanrı 159

tarikât 61, 62, 168

tasfiye-i kalb 29

tavaf 91

ta'yîn-i has 98

tebettül 40

tecellî 106

tecellî avlama 21

tecellî-i ef'âl 76

tecellî-i evvel 103

tecellî-i sıfât 76

tecellî-i Zât 36, 76

tedbir 105

tekvîn 106, 120, **138**, 140, 141

tekvînî emirler 134

tekvînî irade 135

tekvînî irade veya meşfet 135

tekvîn perdedarlığı 138

temkin 42, 45, 46, 47, 48, 74, 110, 131,
145, 153, 155

temkinli davranma 18

tenzih esprisi 157

tenzihî sıfatlar (selbî sıfatlar) 121

tenzih ve takdis üslûbu 158

terakki 29, 30, 59, 117

tercüman 47, 53, 74, 75

teşriî emirler 97, 137

teşriî irade 134, 135

tevazu 37

tevekkül

tevekkül-ü tâmm 101

tevhid

tevhid-i ilmî-i haberî 74

tevhid-i irade-i talebî 74

tevhid-i rubûbiyet 74
 tevhid-i ubûdiyet 74
 tevhid-i ulûhiyet 74
 Tevrat 96
 teyakkuz 43, 47
 tezkiye 29
 tezkiye-i nefis 29
 toprak 84
 tuba-i Cennet 109
 tufan hâdisesi 92

U

ubûdiyet 26, 75
 ubûdiyet-i hâlisâ 101
 ulûhiyet 70, 71, 72, 73, 122
 ulvî âlemler 82, 84, 87, 95
 umumî gelgit 97
 urûc 58
 urvetü'l-vüskâ 47
 usûlüddin 15, 67, 113, 118, 119, 121, 145
 uzlet 23

Ü

Ümmü'l-Kitap 95, 96, 98
 ümmü'l-kurâ 137
 üns 38, 40
 üns billah 37, 41, 44, 48, 49
 üns bizikrillah 41
 üns erleri 42
 üns esintileri 42
 üstad ve mürşid 21

V

Vacibü'l-Vücut 68, 72, 87, 123, 124, 125,
 152, 159, 161
Vahdaniyet 123
 vahdet
 vahdet boyası 169
 vahdet-i vücud 133
 vahdet-i zâtiye 168
 vahidiyet 64, 73, 101, 105, 117
 vahiy 137
 vâridât 25
 varlık ve eşya 64, 68, 99, 118, 119
 varlığın ille-i gâiyesi 108
 varlık şîrinin temel mazmunu 109

vâsıl 32, 36, 40
 vecd
 vecd ü istiğrak eri 177
 veli 60
 vesile 111
 vesile-i necat 172
 vicdan/vicdan mekanizması 69, 158
 vilâyet 37, 60
 vilâyet yolu 60
 virüs 16
 vuslat 31, 36, 37, 40, 44, 111
 vuslat erleri 34, 36, 41
 vuslat kahramanı 34
 vuslat urfunun bileti ve senedi 176
 vücub-ımkân arası 90, 111
vücut 116, 122
 Vücut-u Bâkî 123
 Vücut-u Ezelfî 123
 vücut-u haricî 58

Y

yakîn 63
 yakîn kahramanları 175
 Yakup (a.s.) 137
 yaratılış 107
 yedi menzil 173
 yol 62
 yol emniyeti 20, 21
 yol erkânı 178
 yollar 11
 yol mağduru 172
 yol yorgunluğu 14, 25, 58, 173
 yolzedeler 12
 yolcu 11, 12, 13, 16, 20
 yolculuk 11
 Yunus (a.s.) 137
 Yunus Emre 155
 Yusuf Ali 151

Z

zâd-ı ahiret 20
 zaman 100
 nehr-i azim 100
 zamanın arkasındaki hakikat 97
 zarf 83, 84, 100

Zât

Zât-ı Mukaddes'e râci hakaik 63

Zâtî ve sübutî sıfatlar 120

Zât-sıfât ayrılığı 118

Zât-ı Ulûhiyet 46, 67, 80, 86, 88, 113, 114,
122, 125, 127, 129, 136, 148, 151, 152,
157, 159, 160, 172, 176**Zâtî Sıfatlar 122****Vücud 122****Vahdaniyet 123****Kıdem 125****Bekâ 125**

lâyefnâ 126

lâyemût 126

lâyezâl 126

Kıyam binefsihî 127**Muhalefetün ilihavâdis 127**

Zebur 96, 137

zevk 63

zevk-i huzurî 155

zevk-i ruhanî 150

zevk ufku 64

zıll 100, 111, 112, 117, 119, 174

zılliyet 116

zıllullah 173

zıll ve asıl mülâhazaları 117

zılliyet 116, 120

Ziya Paşa 153

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel** (213-290 h.); **es-Sünne**, I-II, [Tahkik: Muhammed Saïd Sâlim el-Kahtânî], Dâru İbni'l-Kayyim, 1406.
- el-Aclûnî**, İsmâil b. Muhammed (v. 1162); **Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs**, I-II, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1405.
- Ahmed İbn Hanbel**, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (164-241 h.); **el-Müsned**, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.
- Aliyyülkârî**, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/1606); **el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevdûa**, [Tahkik: Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ], Dâru'l-emâne- Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1391/1971.
- _____ ; **el-Masnû fi mârifeti hadîsi'l-mevdû'**, [Tahkik: Abdülfetah Ebû Gudde], Mektebü'l-matbûati'l-İslâmî, Kahire, 1984.
- _____ ; **Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâtî'l-mesâbih**, I-XI, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 2001.
- el-Alûsî**, Ebu's-Senâ, Şehâbeddin Mahmud İbn Abdillâh (v. 1270/1854); **Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'u'l-me-sânî**, I-XXX, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- Bediüzzaman**, Said Nursî; **Mektubat**, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.
- _____ ; **Mesnevî-i Nuriye**, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.
- _____ ; **Sözler**, Şahdamar Yay., İstanbul, 2010.
- el-Beğavî**, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin İbn Mes'ud, (v. 516/1122); **Meâlimü't-tenzil**, I-III, [Tahkik: Hâlid Abdurrahman el-Ak], Dâru'l-mârife, 1407/1987.
- el-Buhârî**, Ebû Abdillâh, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.); **Sahîhu'l-Buhârî**, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.
- ed-Deylemî**, Ebû Şucâ' Şîreveyh b. Şehredâr (445-509 h.); **el-Müsne-dü'l-firdevs bi me'sûri'l-hitâb**, I-V, [Tahkik: Muhammed es-Saïd Besyûnî ez-Zağlûl], Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1406/1986.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.); **es-Sünen**, I-V, Çağrı Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 1413/1992.

- Ebû Hayyân**, Esîrüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyanî el-Endelûsî (745/1344); **el-Bahru'l-muhît**, I-VIII, [Tahkik: Adil Ahmed, Ali Muhammed], Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1422/2001.
- Ebû Nuaym**, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî (v. 430 h.); **Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ**, I-X, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.
- Ebû Talib el-Mekkî**, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Acemî (v. 386/996); **Kûtü'l-kulûb fi muameleti'l-mahbub ve vasf-i tariki'l-müridi ilâ makami't-tevhid**, I-II, [Tahkik: Said Nesib Mekârim], Dâru sâdir, Beyrut, 1995.
- el-Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (450-505 h.); **İhyâu ulûmi'd-dîn**, I-IV, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, tsz.
- _____ ; **el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi meâni esmâillâhi'l-hüsnâ**, [Tahkik: Besam Abdulvahhab el-Cabî], el-Cifan ve'l-Câbi, Kıbrıs, 1407/1987.
- Gülen**, M. Fethullah; **Kalbin Zümriit Tepeleri**, I-IV, Nil Yayınları, İstanbul, 2011.
- el-Hâkim**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbûrî (v. 405 h.); **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, I-IV, [Tahkik: Mustafa Abdülkadir Atâ], Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1990.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (508/510-597 h.); **el-Müdhiş**, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1415/1985.
- İbn Ebi'l-İzz**, Ali İbn Ali Muhammed (v.792 h.); **Şerhu Akîdeti't-Ta-hâviyye**, [Tahkik: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türki], I-II, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1996.
- İbn Hacer**, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali el-Askalanî (773-852 h.); **Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî**, [Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbakî-Muhibbuddin el-Hatîb], I-XIII, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1379.
- _____ ; **İsâbe**, I-VIII, Dâru'l-cil, Beyrut, 1412 h.
- _____ ; **Mukaddimetü Fethu'l-bârî**, [Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbakî, Muhibbuddin el-Hatîb], Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1379 h.
- _____ ; **Telhîsu'l-habîr**, [Tahkik: Abdullah Hâşim el-Yemânî], Medine, 1384/1964.

- İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî el-Bustî (v. 354 h.); **Sahîhu İbn Hibbân**, I-XVI, [Tahkik: Şuayb el-Arnaut], Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1414/1993.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî (v. 774 h.); **el-Bidâye ve'n-nihâye**, I-XIV, Mektebetü'l-meârif, Beyrut, tsz.
- Kâdi İyâz**, Ebu'l-Fazl İyâz İbn Musa İbn İyâz el-Yahsubî (v. 544/1149); **eş-Şifâ bi ta'rifî hukûki'l-Mustafa (sallallâhu aleyhi ve sellem)**, [Tahkik: Hüseyin Abdulhamid Nil], Dâru'l-Erkam, Beyrut, 1415/1995.
- el-Kelâbâzi**, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim (v. 380/990); **et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf**, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1400 h.
- el-Kurtubî**, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir b. Ferah (v. 670 h.); **el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân**, I-XX, Dâru's-ş-a'b, Kahire, 1372 h.
- el-Münâvî**, Zeynüddin Muhammed Abdürraf b. Tacilarifin b. Ali (v. 1031/1622); **Feyzu'l-Kadîr şerhu Câmiî's-sağîr**, I-VI, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Mısır, 1356 h.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); **Sahîhu Müslim**, I-V, [Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbakî], Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.
- en-Nesâî**, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (215-303 h.); **es-Sünen**, I-VIII, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul (1413-1992).
- _____ ; **es-Sünenü'l-kübrâ**, I-VI, [Tahkik: Abdulğaffâr Süleyman el-Bündârî], Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1991.
- el-Halebî**, Ali b. Burhaneddin (v.1044 h.); **İnsanü'l-uyûn fi sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn (Sîret-i Halebiyye)**, I-III, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1400.
- es-Sehâvî**, Ebu'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (v. 902/1497); **el-Makâsîdü'l-hasene**, [Tahkik: Muhammed Osman] Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405/1985.
- es-Sübkî**, Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfî (ö. 771/1370); **Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ**, I-X, [Tahkik: Mahmud et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulu], Hecr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî', 1413.
- es-Süyûtî**, Abdurrahman b. el-Kemal Celâleddîn (849-911 h.); **ed-Dür-ru'l-mensûr**, I-VIII, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1993 h.

_____ ; **el-Hâvî li'l-fetâvâ fi'l-fikh ve ulûmî't-tefsîr**, I-II, [Tahkik: Abdüllatif Hasan Abdurrahman], Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1421/200.

_____ ; (Abdulğani ve Fâhru'l-Hüsn ed-Dehlevî ile birlikte) **Şerhu Süneni İbni Mâce**, Kadîm-i kütüphaneye, Karaçi, tsz.

et-Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed (260-360 h.); **ed-Duâ**, [Tahkik: Mustafa Abdülkadir Atâ], Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, 1413.

_____ ; **el-Mu'cemü'l-kebîr**, I-XXV, [Tahkik: Hamdi b. Abdülmecîd es-Selefi], Mektebetü'z-Zehra, Musul, 1404/1983.

et-Taberî, Muhammed İbn Cerir İbn Yezid İbn Halid (224-310 h.); **Câmiu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân**, I-XXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1405 h.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (209-279 h.); **el-Câmiu's-Sahih**, I-V, Çağrı Yay., 2. baskı, İstanbul (1413-1992).

el-Ûşî, Ebu'l-Hasan Siraceddin Ali b. Osman Fergani el-Ûşî (575/1179); **Bed'ü'l-emali**, İstanbul, 1318.